

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI
MAGISTRATURA BO'LIMI**

Qo'lyozma huquqida:

UDK:372.881.111.22:37.025

ABDURAHMONOVA MAHZUNA MURODULLO QIZI

**NEMIS TILI O'RGANAYOTGAN TALABALARNING TINGLAB
TUSHINISH QOBILYATI VA KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH
METODLARI**

70230101-Lingvistika (nemis tili) mutaxassisligi bo'yicha Magistr akademik darajasini olish
uchun yozilgan

DISSERTATSIYA

Ilmiy rahbar:

f.f.d., prof. Shirinova.R

TERMIZ-2023

Magistrlik dissertatsiyasi mavzusi Termiz davlat universiteti rektorining 2022-yil 2-apreldagi №20-T/M sonli buyrug'i asosida tasdiqlangan.

Magistrlik dissertatsiyasi Termiz davlat universiteti Roman-German tillar kafedrasida bajarilgan.

Magistrlik dissertatsiyasi elektron nusxasi Termiz davlat universitetining rasmiy veb sahifasiga joylashtirilgan.

Dissertatsiya manzilining QR-kodi:

Magistrlik dissertatsiyasi bilan Termiz davlat universitetining axborot-resurs markazida tanishish mumkin (1- raqam bilan ro'yxatga olingan. Manzil: Termiz shahri Barkamol avlod ko'chasi 43 -uy.)

Ilmiy rahbar:

Kafedra mudiri:

Magistratura bo'limi boshlig'i:

f.f.d., prof. R. Shirinova

k.o'. U. Imomova

Phd. A.B. Narbayev

70230101-Lingvistika (Nemis tili) mutaxassisligi magistranti
Abdurahmonova Mahzuna Murodullo qizining “Nemis tili o’rganayotgan talabalarning tinglab tushinish qobiliyati va ko’nikmalarini shakllantirish metodlari” mavzusidagi magistrlik dissertatsiyasi

ANNOTATSIYASI

Tayanch so’zlar: Tinglash, tinglab tushunish, talabalar, til, xorijiy til, texnika vositalar.

Tadqiqot obyekti: Nemis tili o’rganadigan o’quvchilarni nutqni tinglab tushunish ko’nikmalari hamda umumta’lim maktablarning yuqori sinf o’quvchilari va oliy ta’lim muassasalarining nemis tilini B1 va B2 darajasida o’rganuvchi talabalar tanlangan.

Tadqiqot predmeti: Nemis tilini o’rganayotgan talaba va o’quvchilarda tinglab tushunish qobiliyatini rivojlantirish mazmuni, shakl, metodikasini tashkil qiladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi: Talabalar va o’quvchilar orasida tinglab tushunish qobiliyati va ko’nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish metodologiyasini nazariy jihatdan asoslash va tavsiyalar ishlab chiqish.

Nemis tilini o’rganadigan talabalar va o’quvchilarni tinglab tushunishni o’rganishning har bir bosqichining ketma-ketlik usuliga asoslanadigan darajadan tovushli matnni tanqidiy tushunish darajasigacha idrok etishlari uchun tavsiyalar berish.

Tadqiqot vazifalari:

- metodologik nazariyalarini tahlil qilish va tinglab tushunish qobiliyatlarini rivojlantirish;
- matnni tinglab tushunish orqali idrok etish mexanizmlarini o’rganish;
- «audit» tushunchasining mazmuni
- og’zaki-nutq muloqotining tarkibiy qismi sifatida o’rganish;
- auditning kommunikativ maqsadlari;
- tinglab tushunish qobiliyatlarini o’rganish turlarini tasniflash;

- talabalarga nemis tilini o'qitish dasturiga kiritilgan tinglab tushunishni o'rgatish bo'yicha vazifalar majmuasini ishlab chiqish;
- tinglab tushunish metodikasini hisobga olgan holda tinglash ko'nikma va malakalarini rivojlantirish;

Tadqiqotning ilmiy yangiligi: Nemis tilini o'rganayotgan talabalarining tinglab tushunishga o'rgatish tizimining turli xil bosqichlarida tinglab tushunish salohiyatiga qo'yilgan talablar texnikasini oliy ta'lim hamda o'rta talim maktablarida audiolingual topshiriqlariga tadbiq etishning afzalligi o'quvchilarning nemis tili aksentlarini sintez qilish ko'nikmasini rivojlantirishga qaratilgan texnologiyalarni optimal usuli sifatida taklif etilgan.

Yuqori darajadagi auditiv kompetensiyaga erishishda layoqati kuchli va kuchsiz guruhlarga ajratilgan tinglovchilarning statistik qatorlarda ifodalangan o'zlashtirish ko'rsatkichlari orasidagi farqni aniqlash orqali ularning tanqidiy fikirlash, axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish ko'nikmalari hamda tinglab tushunish qobiliyatini rivojlantirishga to'sqinlik qiluvchi omillarni bartaraf etishga yo'naltirilgan metadalogiyani rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Tadqiqot mavzusi bo'yicha adabiyotlar tahlili: Tinglab tushunishni o'rganish muammolari quyidagi xorijiy tadqiqotchilarning ilmiy va uslubiy ishlarida ko'rib chiqilgan: N. V. Eluxina (1977, 1989), I. I. Xaleeva (1989), I. A. Zimnyaya (1991), Ya. M. Kolker va E. S. Ustinova (2002), N. D. Galskova va N. I. Gez (2006), G. Braun (1977), P. Ur (1984), A. Anderson va T. Linch (1988), M. Underwood (1989), D. Nunan (1991), M. Rost (1990, 2012), J. C. Richards (1991, 2008) va boshqalar.

Taqdim etilgan tadqiqotning nazariy va metodologik asoslari N. I. Jinkin hamda quyida keltirilgan olimlarning asarlarida o'z aksini topgan chet tillarini o'qitishning umumiy metodologiyasining asosiy qoidalaridir. (1958), M. L. Vaysburd (1965), L. D. Tsesarskiy (1966), A. A. Leontiev (1974), N.I. Gez (1969), L. V. Shcherba (1974), E. I. Passov (1977, 2010), I. A. Zimnyaya (1991), I. V. Raxmanov (1980), B. A. Lapidus (1980), M. V. Lyaxovitskiy

(1981), N. V. Eluxina (1989, 1996), L. S. Vygotskiy (1982), I. Yu. Pavlovskaya (1999), A.A. Mirolyubov (2002), N. V. Bagramova (2006), N. D. Galskova (2006), L. V. Moskovkin va A. N. Shchukin (2010), E. N. Solovova (2008), J. Xarmer (2001) va boshqalar ilmiy izlanishlar olib borishgan.

Qolaversa, quyidagi olimlarning eshitish orqali nutqni idrok etish va tushunish mexanizmlari bo'yicha ishlar asosida tinglab tushunish metodikasini o'rgandik: L. A. Chistovich (1965), R. M. Frumkina (1970), V. B. Kasevich (1974), I. A. Zimnyaya (1977), G. V. Kolosnitsina (1980), N. I. Jinkin (1982), A. R. Luriya (1998), L. S. Vygotskiy (1982), A. S. Stern (1992), I. Yu. Pavlovskaya (1992, 1996), A. A. Zalevskaya (2000, 2002), G. V. Losik (2002), A. V. Ventsov va V. B. Kasevich (2003), A. A. Leontiev (2003), X. Klark va E. Klark (1977), D. Nunan (1991), S. Krashen (1982), N. Kovan (1998), J. Fild (2008).

Tinglab tushunishni o'rgatish bo'yicha vazifalar turlari bo'yicha quyidagi olimlar ham ilmiy izlanishlar olib borishgan: S. P. Zolotnitskaya (1959), M. L. Vaysberd (1965), B. A. Lapidus (1961, 1965), N. V. Eluxina (1984), Ya. M. Kolker va E. S. Ustinova (2002), N. D. Galskova va N. I. Gez (2006), P. Ur (1984), M. Underwood (1989), S. Rixon (1986). Tinglashni o'rganish jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklar va yo'llar ularni bartaraf etish, shuningdek, tinglash muvaffaqiyatini belgilovchi omillar chet el nutqi, Z. A. Kochkina (1964) asarlari asosida o'rganiladi, N. V. Eluxina (1977), E. I. Passova (1977), J. Field (2008). Rivojlanayotganda asosli materialga qo'yiladigan talablar, metodologiya sohasidagi olimlarning tadqiqotlari inobatga olingan: L. A. Zaitseva (1975), N. V. Eluxina (1977), E. V. Musnitskaya (1978), N. I. Gez (1985), I. I. Xaleeva (1989), P. Ur (198), M. Underwood (1989), J. Flowerdew va L. Miller (2005). Tinglash qobiliyatlari va qobiliyatlarini tasniflashda N. V. Eluxina (1989), N. D. Galskov va N. I. Gez (2006), P. V. Sisoiev (2007), J. C. Richards (1983), A. D. Volvin va C. G. Koakli (1996), J. Fild (2008), G. Bak (2001), M. Rost (2011) kabi olimlarning ilmiy ishlari o'rganildi.

Tadqiqotda qo'llanilgan metodikaning tavsifi: Tadqiqot jarayonida mavzuga doir pedagogik, metodik adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish, pedagogik kuzatuv, suhbat, so'rovnoma, pedagogik eksperiment va matematik-statistik tahlil usullaridan foydalanilgan.

Tadqiqotning nazariy va amaliy ahamiyati: Xorijiy (nemis) tilini o'rganayotgan talabalarining umumiy va kasbiy yo'naltirish asosida tinglab tushunish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan vazifalar to'plami o'quv dasturida foydalanish mumkin bo'lgan o'quv modullari hamda tadqiqot materiallari amaliy jihatdan ham qo'llaniladi.

Pedagogik tajriba 2022-2023 o'quv yilining 1 va 2-semestrlarida o'tkazildi. Mavzular Termiz davlat universitetining xorijiy filologiya fakultetida va Sariosiyo tumanidagi 23 va 88-umumta'lim maktablarida o'tkazildi.

Ish tuzilmasining tavsifi: Ushbu dissertatsiya kirish, 3 bob, umumiy xulosa va tavsiyalar hamda foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati va ilovalardan iborat, asosiy matn esa __ sahifadan iborat. Dissertatsiya belgilangan nizom talablariga rioya etilgan holda yozilgan.

Tadbiq etish darajasi: Ushbu dissertatsiya ishida olingan natijalardan Respublikamizning chet tiliga ixtisoslashtirilgan maktablarda, oliy o'quv yurtlarida va ilmiy maqolalar yozishda foydalanish mumkin.

Qo'llanilish sohasi: Oliy ta'lim muassasalari va umumiy o'rta ta'lim maktablari.

ANNOTATION

“Methods of formation of listening comprehension abilities and skills of students learning German” master’s dissertation on the topic.

Key words: Listening, listening, students, language, foreign language, technical means.

The objects of the study were the listening skills of students studying German, high school students and students studying German at levels B1 and B2 of higher educational institutions.

Subject of research: Torms the content, form and methodology of developing listening skills among students and schoolchildren studying the German language.

The main purpose of the study: To theoretically substantiate and develop recommendations on the methodology for the formation and development of listening skills among students and schoolchildren.

To provide guidance for German learners and students from the level based on the sequencing method of each stage of listening to the level of critical understanding of the audio text.

Research objectives:

- develop the ability to analyze and listen to methodological theories;
- learning the mechanisms of perception by listening and understanding the text;
- the content of the concept of "audit".
- learning as a component of oral-speech communication;
- communication objectives of the audit;
- classification of types of training in listening skills;
- development of a set of tasks for teaching listening to students included in the German language training program;

- development of listening skills and competencies, taking into account the auditing methodology;

Scientific novelty of the research: The advantage of applying the methodology for determining potential listening requirements at different stages of the system of teaching German students listening comprehension to audio-lingual tasks at a university and general education school is the synthesis of the German accent of students. In the development of skills are offered as the best method.

By determining the difference between the assimilation indicators expressed in the statistical series of listeners, divided into strong and weak groups in achieving a high level of auditory competence, to eliminate the factors that hinder the development of their critical thinking, independent search and analysis of information skills, as well as the ability to listen. development of a targeted methodology.

Analysis of the literature on the research topic: The problems of teaching listening are considered in the scientific and methodological works of the following foreign researchers: N.V. Elukhina (1977, 1989), I.I. Khaleeva (1989), I.A. Winter (1991), J. M. Kolker and E. S. Ustinova (2002), N. D. Galskova and N. I. Gez (2006), G. Brown (1977), P. Ur (1984), A. Anderson and T. Lynch (1988), M. Underwood (1989), D. Noonan (1991), M. Rost (1990, 2012), J. K. Richards (1991, 2008) and others.

The theoretical and methodological basis of the presented research are the main provisions of the general methodology of teaching foreign languages, reflected in the works of N. I. Dzhinkin and the scientists listed below. (1958), M.L. Weisburd (1965), L.D. Tsesarsky (1966), A.A. Leontiev (1974), N.I. Gez (1969), L. V. Shcherba (1974), E. I. Passov (1977, 2010), I. A. Zimnyaya (1991), I. V. Rakhmanov (1980), B. A. Lapidus (1980), M. V. Lyakhovitsky (1981), N. V. Elukhina (1989, 1996), L.S. Vygotsky (1982), I.Yu. Pavlovskaya (1999), A.A. Miroljubov (2002), N. V. Bagramova (2006), N. D. Galskova

(2006), L. V. Moskovkin and A. N. Shchukin (2010), E. N. Solovova (2008), J. Harmer (2001) and others conducted research.

In addition, we studied the listening technique based on the works of the following scientists on the mechanisms of perception and understanding of speech by ear: L. A. Chistovich (1965), R. M. Frumkina (1970), V. B. Kasevich (1974), I. A. Winter (1977), Kolosnitsyna G.V. (1980), N.I. Zhinkin (1982), A.R. Luria (1998), L.S. Vygotsky (1982), A.S. Stern (1992), I.Yu. Pavlovskaya (1992, 1996), A. A. Zalevskaya (2000, 2002), G. V. Losik (2002), A. V. Ventsov and V. B. Kasevich (2003), A. A. Leontiev (2003), H. Clark and E. Clark (1977), D. Noonan (1991), S. Krashen (1982), N. Cowan (1998), J. Field (2008).

Scientific studies of the types of tasks for teaching listening were also carried out by the following scientists: S.P. Zolotnitskaya (1959), M.L. Weisberd (1965), B.A. Lapidus (1961, 1965), N.V. Elukhina (1984), J. M. Kolker and E. S. Ustinova (2002), N. D. Galskova and N. I. Gez (2006), P. Ur (1984), M. Underwood (1989), S Rikhon (1986). Difficulties that arise in the process of learning to listen, and ways to overcome them, as well as factors that determine the success of listening, are studied on the materials of works on foreign speech by Z. A. Kochkina (1964), N. V. Elukhina (1977), E. I. Passova (1977), J. Field (2008). The development took into account the requirements for the main material, the research of scientists in the field of methodology: L. A. Zaitseva (1975), N. V. Elukhina (1977), E. V. Musnitskaya (1978), N. I. Gez (1985), I. I. Khaleeva (1989), P. Ur (1980), M. Underwood (1989), J. Flowerdew and L. Miller (2005). In the classification of listening skills and abilities N. V. Elukhina (1989), N. D. Galskov and N. I. Gez (2006), P. V. Sysoev (2007), J. K. Richards (1983), A. D. Volvin and K. G. Cokeley (1996), J. Field (2008), G. The scientific works of such scientists as Buck (2001), M. Rost (2011) are studied.

Description of the methodology used in the study: In the course of the study, methods of studying and analyzing pedagogical and methodological

literature on the topic, pedagogical observation, interviews, questioning, pedagogical experiment and mathematical and statistical analysis were used.

Theoretical and practical significance of the study: a set of tasks aimed at developing listening skills in students studying a foreign (German) language on the basis of a general and professional orientation, training modules and research materials that can be used in the curriculum are also presented. practicality is used.

Pedagogical practice was carried out in the 1st and 2nd semesters of the 2022-2023 academic year. Classes were held at the Faculty of Foreign Philology of Termiz State University, as well as in the 23rd and 88th secondary schools of the Sariosiyo region.

Description of the structure of the work: The dissertation consists of an introduction, 3 chapters, general conclusions and recommendations, as well as a list of references and applications, and the main text consists of __ pages. The dissertation is written in compliance with the requirements of the established rules.

Level of application: The results obtained in this dissertation work can be used in specialized schools of foreign languages of our Republic, in higher educational institutions, as well as when writing scientific articles.

Scope: Higher educational institutions and comprehensive schools.

ANNOTATION

Masterarbeit zum Thema “Methoden der Herausbildung von Hörverständnisfähigkeiten und -fertigkeiten von Deutschlernenden

Schlüsselwörter: Zuhören, Zuhören, Studierende, Sprache, Fremdsprache, technische Mittel.

Gegenstand der Untersuchung waren die Hörfähigkeiten von Deutschstudierenden, Gymnasiasten und Deutschstudierenden der Niveaustufen B1 und B2 höherer Bildungseinrichtungen.

Forschungsgegenstand: Erforschten den Inhalt, die Form und die Methodik der Entwicklung der Hörfähigkeiten bei Studierenden und Schülern, die die deutsche Sprache lernen.

Der Hauptzweck der Studie: Theoretische Begründung und Entwicklung von Empfehlungen zur Methodik zur Bildung und Entwicklung von Hörkompetenzen bei Studierenden und Schülern.

Bereitstellung von Anleitungen für Deutschlerner und Studierende vom Niveau basierend auf der Sequenzierungsmethode jeder Phase des Zuhörens bis zum Niveau des kritischen Verständnisses des Audiotextes.

Forschungsschwerpunkte:

- die Fähigkeit entwickeln, methodische Theorien zu analysieren und ihnen zuzuhören;
- erlernen der Wahrnehmungsmechanismen durch Zuhören und Verstehen des Textes;
- der Inhalt des Begriffs „Audit“.
- lernen als Bestandteil der mündlichen Kommunikation;
- kommunikationsziele des Audits;
- klassifizierung der Trainingsarten im Bereich Hörverständnis;
- entwicklung einer Reihe von Aufgaben zum Unterrichten des Zuhörens für Studierende des Deutsch-Sprachtrainingsprogramms;
- entwicklung von Zuhörfähigkeiten und -kompetenzen unter berücksichtigung der Prüfungsmethodik;

Wissenschaftliche Neuheit der Forschung: Der Vorteil der Anwendung der Methodik zur Ermittlung potenzieller Höranforderungen auf verschiedenen Stufen des Hörverständnisvermittlungssystems deutscher Studierender auf audiolinguale Aufgaben an einer Universität und einer allgemeinbildenden Schule liegt in der Synthese des deutschen Akzents der Studierenden. In der Kompetenzentwicklung werden als beste Methode angeboten.

Durch die Bestimmung des Unterschieds zwischen den in der statistischen Reihe ausgedrückten Assimilationsindikatoren der Zuhörer, die in starke und schwache Gruppen eingeteilt werden, um ein hohes Maß an Hörkompetenz zu erreichen, werden Faktoren beseitigt, die die Entwicklung ihres kritischen Denkens, ihrer unabhängigen Suche und Analyse von Informationen behindern Fähigkeiten sowie die Fähigkeit zuzuhören. Entwicklung einer zielgerichteten Methodik.

Analyse der Literatur zum Forschungsthema: Die Probleme des Hörunterrichts werden in den wissenschaftlichen und methodischen Arbeiten folgender ausländischer Forscher berücksichtigt: N.V. Elukhina (1977, 1989), I.I. Khaleeva (1989), I.A. Winter (1991), J. M. Kolker und E. S. Ustinova (2002), N. D. Galskova und N. I. Gez (2006), G. Brown (1977), P. Ur (1984), A. Anderson und T. Lynch (1988), M. Underwood (1989), D. Noonan (1991), M. Rost (1990, 2012), J. K. Richards (1991, 2008) und andere.

Die theoretische und methodische Grundlage der vorgestellten Forschung sind die wichtigsten Bestimmungen der allgemeinen Methodik des Fremdsprachenunterrichts, die sich in den Werken von N. I. Dzhinkin und den unten aufgeführten Wissenschaftlern widerspiegeln. (1958), M.L. Weisburd (1965), L.D. Tsesarsky (1966), A.A. Leontiev (1974), N.I. Gez (1969), L. V. Shcherba (1974), E. I. Passov (1977, 2010), I. A. Zimnyaya (1991), I. V. Rakhmanov (1980), B. A. Lapidus (1980), M. V. Lyakhovitsky (1981), N. V. Elukhina (1996), L.S. Vygotsky (1982), I.Yu. Pawlowskaja (1999), A.A. Mirolyubov (2002), N. V. Bagramova (2006), N. D. Galskova (2006), L. V.

Moskovkin und A. N. Shchukin (2010), E. N. Solovova (2008), J. Harmer (2001) und andere führten Forschungen durch.

Darüber hinaus haben wir die Hörtechnik anhand der Arbeiten der folgenden Wissenschaftler zu den Mechanismen der Wahrnehmung und des Sprachverständnisses durch das Gehör untersucht: L. A. Chistovich (1965), R. M. Frumkina (1970), V. B. Kasevich (1974), I. A. Winter (1977), Kolosnitsyna G.V. (1980), N.I. Zhinkin (1982), A.R. Luria (1998), L.S. Wygotski (1982), A.S. Stern (1992), I.Yu. Pavlovskaya (1992, 1996), A. A. Zalevskaya (2000, 2002), G. V. Losik (2002), A. V. Ventsov und V. B. Kasevich (2003), A. A. Leontiev (2003), H. Clark und E. Clark (1977), D. Noonan (1991), S. Krashen (1982), N. Cowan (1998), J. Field (2008).

Wissenschaftliche Untersuchungen zu Aufgabentypen für den Hörunterricht wurden auch von folgenden Wissenschaftlern durchgeführt: S.P. Zolotnitskaya (1959), M.L. Weisberd (1965), B.A. Lapidus (1961, 1965), N. V. Elukhina (1984), J. M. Kolker und E. S. Ustinova (2002), N. D. Galskova und N. I. Gez (2006), P. Ur (1984), M. Underwood (1989), S. Rikhon (1986) . Schwierigkeiten, die beim Erlernen des Zuhörens auftreten, und Wege zu ihrer Überwindung sowie Faktoren, die den Erfolg des Zuhörens bestimmen, werden anhand der Materialien von Werken zur Fremdsprache von Z. A. Kochkina (1964), N. V. Elukhina (1977) untersucht, E. I. Passova (1977), J. Field (2008). Die Entwicklung berücksichtigte die Anforderungen an das Hauptmaterial, die Forschung von Wissenschaftlern auf dem Gebiet der Methodik: L. A. Zaitseva (1975), N. V. Elukhina (1977), E. V. Musnitskaya (1978), N. I. Gez (1985), I. I. Khaleeva (1989), P. Ur (1980), M. Underwood (1989), J. Flowerdew und L. Miller (2005). In der Klassifizierung von Hörfähigkeiten und -fähigkeiten N. V. Elukhina (1989), N. D. Galskov und N. I. Gez (2006), P. V. Sysoev (2007), J. K. Richards (1983), A. D. Volvin und K. G. Cokeley (1996), J. Field (2008) , G. Die wissenschaftlichen Arbeiten von Wissenschaftlern wie Buck (2001), M. Rost (2011) werden untersucht.

Beschreibung der in der Studie verwendeten Methodik: Im Verlauf der Studie wurden Methoden des Studiums und der Analyse pädagogischer und methodischer Literatur zum Thema, pädagogische Beobachtung, Interviews, Befragung, pädagogisches Experiment sowie mathematisch-statistische Analyse verwendet.

Theoretische und praktische Bedeutung des Studiums: Eine Reihe von Aufgaben, die darauf abzielen, die Hörfähigkeiten von Studierenden, die eine Fremdsprache (Deutsch) lernen, auf der Grundlage einer allgemeinen und beruflichen Orientierung zu entwickeln, sowie Schulungsmodule und Forschungsmaterialien, die im Lehrplan verwendet werden können vorgeführt. Praktikabilität wird genutzt.

Die pädagogische Praxis wurde im 1. und 2. Semester des Studienjahres 2022-2023 durchgeführt. Der Unterricht fand an der Fakultät für ausländische Philologie der Staatlichen Universität Termiz sowie an der 23. und 88. Sekundarschule der Region Sariosiyo statt.

Beschreibung des Aufbaus der Arbeit: Die Dissertation besteht aus einer Einleitung, 3 Kapiteln, allgemeinen Schlussfolgerungen und Empfehlungen sowie einem Literatur- und Anwendungsverzeichnis und der Haupttext besteht aus __ Seiten. Die Dissertation wird in Übereinstimmung mit den Anforderungen der festgelegten Regeln verfasst.

Anwendungsebene: Die in dieser Dissertation erzielten Ergebnisse können in spezialisierten Fremdsprachenschulen unserer Republik, in höheren Bildungseinrichtungen sowie beim Verfassen wissenschaftlicher Artikel verwendet werden.

Geltungsbereich: Höhere Bildungseinrichtungen und Gesamtschulen.

MUNDARIJA

KIRISH	3
I BOB. TINGLAB TUSHINISHNI O'RGATISHNING NAZARIY ASOSLARI.	8
1.1. "Tinglab tushunish" tushunchasining nazariy ahamiyati	8
1.2. Tinglab tushunishni o'rganishda dialogik va monologik nutq metodikasi	14
1.3. Tinglab tushunishni o'quv faoliyati va tarkibiy qismi sifatida og'zaki nutq suhbatidagi o'rni.....	20
I-bob bo'yicha xulosalar	23
II BOB. TINGLAB TUSHUNISH-NUTQ FAOLIYATI TURI SIFATIDA.	25
2.1. Tinglash malakalari va tinglab tushunish qobiliyatlarning tasnifi.....	25
2.2. Tinglashni o'rgatish uchun mashqlar tizimi	29
2.3. Tinglab tushunishni o'rgatishda texnik vositalar, videolar bilan tinglashni o'rganish tizimi.	37
II bob bo'yicha xulosalar	44
III BOB. TINGLAB TUSHINISH KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING ROLI VA TAJRIBA SINOV ISHLARINI O'TKAZISH METODIKASI	45
3.1. Tajriba-sinov ishlarini tashkil etish va o'tkazish bosqichlari.	45
3.2. Tajriba-sinov ishlarini interaktiv mashqlar orqali o'tkazish.....	53
3.3. Tajriba-sinov ishlari natijalarining tahlili.	55
III bob yuzasidan xulosalar	65
TAVSIYA VA XULOSALAR	68
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI	71

KIRISH

Magistirlik dissertatsiyasi mavzusining asoslanishi va uning dolzarbligi: Bugungi kunda dunyo aholisining qariyb 60 foizi ikki yoki undan ortiq tillarda so'zlasha olishi barchamizga ma'lum. Jahonda globallashuv jarayonlarini tezlashtirish, erkin bozor munosabatlariga o'tish va ishlab chiqarishga yuqori texnologiyalarni joriy etishning rag'batlantirilishi "lingvistik kapitalga", ya'ni chet tillarni mukammal egallagan mutaxassislarga ehtiyojni kuchaytirmoqda. Chet til ta'limida sifat va samaradorlikni ta'minlash maqsadida chet tillarni o'rganish va o'rgatish yoshini qisqartirish tajribasi ommalashib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasi taraqqiyotida ta'lim qonunchiligi eng muhim o'rin tutadi. Keyingi yillarda chet tili va uni o'rganishda har qachongidan ham jiddiyroq ishlar olib borilmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning "O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni targ'ib qilishni sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-5117-son qarori, hamda 2017-yil 11-avgustda Vazirlar Mahkamasining "Ta'lim muassasalarida chet tillarini o'qitishning sifatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi 610-son qaroriga muvofiq maktab ta'limida jiddiy o'zgarishlar ro'y berdi.

Hozirgi vaqtda ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ta'lim metodikasini takomillashtirish vazifasi qo'yilmoqda. Xorijiy tillarini o'qitishga tobora ko'proq e'tibor berilmoqda. Xorijiy tillarni tinglab tushunish murakkab jarayoni bo'lib, u idrok etish mexanizmlarining ishlashi va eshitish qobiliyatini rivojlantirish nuqtai nazaridan batafsil o'rganishni talab qiladi.

Nutqni tinglab tushunishning ahamiyati, ayniqsa, xalqaro ta'lim muassasalari bilan integratsiyalashuvda va chet eldagi universitetlarda o'qish, muloqot qilish imkoniyati ortib borayotgan ayni vaqtda unga talab ortib bormoqda kuchayadi. Nutqni eshitish orqali idrok etish va tushunish qobiliyatiga bo'lgan talab tobora ortib bormoqda va bu jarayon zamonaviy texnologiyalar davrida muhim ahamiyatga ega, chunki u madaniyatlararo,

axborot va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga yordam beradi. Nutq muloqotida inson katta miqdordagi ma'lumotni oladi. Eshitish kanali orqali - insonlar to'g'ridan-to'g'ri muloqatda bo'lishadi (aloqa bilan boshqalar, seminarlar va ma'ruzalarda o'rganish jarayonida, konferensiyalar va munozaralarda ishtirok etish jarayonida).

Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, ta'lim tilshunosligining qisimlari va barcha psixolingvistik darajalarida eng quyi qatlamdan yuqorigacha tinglashni progressiv o'rganish tamoyilini hisobga oladigan metodologiyani ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqot obyekti: Nemis tili o'rganadigan o'quvchilarni nutqni tinglab tushunish ko'nikmalari hamda umumta'lim maktablarning yuqori sinf o'quvchilari va oliy ta'lim muassasalarining nemis tilini B1 va B2 darajasida o'rganuvchi talabalar tanlangan.

Tadqiqot predmeti: Nemis tilini o'rganayotgan talaba va o'quvchilarda tinglab tushunish qobiliyatini rivojlantirish mazmuni, shakl, metodikasini tashkil qiladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi: Talabalar va o'quvchilar orasida tinglab tushunish qobiliyati va ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish metodologiyasini nazariy jihatdan asoslash va tavsiyalar ishlab chiqish.

Nemis tilini o'rganadigan talabalar va o'quvchilarni tinglab tushunishni o'rganishning har bir bosqichining ketma-ketlik usuliga asoslanadigan darajadan tovushli matnni tanqidiy tushunish darajasigacha idrok etishlari uchun tavsiyalar berish.

Tadqiqot vazifalari:

- metodologik nazariyalarini tahlil qilish va tinglab tushunish qobiliyatlarini rivojlantirish;
- matnni tinglab tushunish orqali idrok etish mexanizmlarini o'rganish;
- «audit» tushunchasining mazmuni
- og'zaki-nutq muloqotining tarkibiy qismi sifatida o'rganish;
- auditning kommunikativ maqsadlari;

- tinglab tushunish qobilyatlarini o'rganish turlarini tasniflash;
- talabalarga nemis tilini o'qitish dasturiga kiritilgan tinglab tushunishni o'rgatish bo'yicha vazifalar majmuasini ishlab chiqish;
- tinglab tushunish metodikasini hisobga olgan holda tinglash ko'nikma va malakalarini rivojlantirish;

Tadqiqotning ilmiy yangiligi: Nemis tilini o'rganayotgan talabalarining tinglab tushunishga o'rgatish tizimining turli xil bosqichlarida tinglab tushunish salohiyatiga qo'yilgan talablar texnikasini oliy ta'lim hamda o'rta talim maktablarida audiolingual topshiriqlariga tadbiiq etishning afzalligi o'quvchilarning nemis tili aksentlarini sintez qilish ko'nikmasini rivojlantirishga qaratilgan texnologiyalarni optimal usuli sifatida taklif etilgan.

Yuqori darajadagi auditiv kompetensiyaga erishishda layoqati kuchli va kuchsiz guruhlarga ajratilgan tinglovchilarning statistik qatorlarda ifodalangan o'zlashtirish ko'rsatkichlari orasidagi farqni aniqlash orqali ularning tanqidiy fikirlash, axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish ko'nikmalari hamda tinglab tushunish qobilyatini rivojlantirishga to'sqinlik qiluvchi omillarni bartaraf etishga yo'naltirilgan metadalogiyani rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Tadqiqot mavzusi bo'yicha adabiyotlar tahlili: Tinglab tushunishni o'rganish muammolari quyidagi xorijiy tadqiqotchilarning ilmiy va uslubiy ishlarida ko'rib chiqilgan: N. V. Eluxina (1977, 1989), I. I. Xaleeva (1989), I. A. Zimnyaya (1991), Ya. M. Kolker va E. S. Ustinova (2002), N. D. Galskova va N. I. Gez (2006), G. Braun (1977), P. Ur (1984), A. Anderson va T. Linch (1988), M. Underwood (1989), D. Nunan (1991), M. Rost (1990, 2012), J. C. Richards (1991, 2008) va boshqalar.

Taqdim etilgan tadqiqotning nazariy va metodologik asoslari N. I. Jinkin hamda quyida keltirilgan olimlarning asarlarida o'z aksini topgan chet tillarini o'qitishning umumiy metodologiyasining asosiy qoidalaridir. (1958), M. L. Vaysburd (1965), L. D. Tsesarskiy (1966), A. A. Leontiev (1974), N.I. Gez (1969), L. V. Shcherba (1974), E. I. Passov (1977, 2010), I. A. Zimnyaya

(1991), I. V. Raxmanov (1980), B. A. Lapidus (1980), M. V. Lyaxovitskiy (1981), N. V. Eluxina (1989, 1996), L. S. Vygotskiy (1982), I. Yu. Pavlovskaya (1999), A.A. Mirolyubov (2002), N. V. Bagramova (2006), N. D. Galskova (2006), L. V. Moskovkin va A. N. Shchukin (2010), E. N. Solovova (2008), J. Xarmer (2001) va boshqalar ilmiy izlanishlar olib borishgan.

Qolaversa, quyidagi olimlarning eshitish orqali nutqni idrok etish va tushunish mexanizmlari bo'yicha ishlar asosida tinglab tushunish metodikasini o'rgandik: L. A. Chistovich (1965), R. M. Frumkina (1970), V. B. Kasevich (1974), I. A. Zimnyaya (1977), G. V. Kolosnitsina (1980), N. I. Jinkin (1982), A. R. Luriya (1998), L. S. Vygotskiy (1982), A. S. Stern (1992), I. Yu. Pavlovskaya (1992, 1996), A. A. Zalevskaya (2000, 2002), G. V. Losik (2002), A. V. Ventsov va V. B. Kasevich (2003), A. A. Leontiev (2003), X. Klark va E. Klark (1977), D. Nunan (1991), S. Krashen (1982), N. Kovan (1998), J. Fild (2008).

Tinglab tushunishni o'rgatish bo'yicha vazifalar turlari bo'yicha quyidagi olimlar ham ilmiy izlanishlar olib borishgan: S. P. Zolotnitskaya (1959), M. L. Vaysberd (1965), B. A. Lapidus (1961, 1965), N. V. Eluxina (1984), Ya. M. Kolker va E. S. Ustinova (2002), N. D. Galskova va N. I. Gez (2006), P. Ur (1984), M. Underwood (1989), S. Rixon (1986). Tinglashni o'rganish jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklar va yo'llar ularni bartaraf etish, shuningdek, tinglash muvaffaqiyatini belgilovchi omillar chet el nutqi, Z. A. Kochkina (1964) asarlari asosida o'rganiladi, N. V. Eluxina (1977), E. I. Passova (1977), J. Field (2008). Rivojlanayotganda asosli materialga qo'yiladigan talablar, metodologiya sohasidagi olimlarning tadqiqotlari inobatga olingan: L. A. Zaitseva (1975), N. V. Eluxina (1977), E. V. Musnitskaya (1978), N. I. Gez (1985), I. I. Xaleeva (1989), P. Ur (198), M. Underwood (1989), J. Flowerdew va L. Miller (2005). Tinglash qobiliyatlari va qobiliyatlarini tasniflashda N. V. Eluxina (1989), N. D. Galskov va N. I. Gez (2006), P. V. Sisoev (2007), J. C. Richards (1983), A. D. Volvin va C. G. Koakli (1996), J.

Fild (2008), G. Bak (2001), M. Rost (2011) kabi olimlarning ilmiy ishlari o'rganildi.

Tadqiqotda qo'llanilgan metodikaning tavsifi: Tadqiqot jarayonida mavzuga doir pedagogik, metodik adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish, pedagogik kuzatuv, suhbat, so'rovnoma, pedagogik eksperiment va matematik-statistik tahlil usullaridan foydalanilgan.

Tadqiqotning nazariy va amaliy ahamiyati: Xorijiy (nemis) tilini o'rganayotgan talabalarining umumiy va kasbiy yo'naltirish asosida tinglab tushunish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan vazifalar to'plami o'quv dasturida foydalanish mumkin bo'lgan o'quv modullari hamda tadqiqot materiallari amaliy jihatdan ham qo'llaniladi.

Pedagogik tajriba 2022-2023 o'quv yilining 1 va 2-semestrlarida o'tkazildi. Mavzular Termiz davlat universitetining xorijiy filologiya fakultetida va Sariosiyo tumanidagi 23 va 88-umumta'lim maktablarida o'tkazildi.

Ish tuzilmasining tavsifi: Ushbu dissertatsiya kirish, 3 bob, umumiy xulosa va tavsiyalar hamda foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati va ilovalardan iborat, asosiy matn esa __ sahifadan iborat. Dissertatsiya belgilangan nizom talablariga rioya etilgan holda yozilgan.

Tadbiq etish darajasi: Ushbu dissertatsiya ishida olingan natijalardan Respublikamizning chet tiliga ixtisoslashtirilgan maktablarda, oliy o'quv yurtlarida va ilmiy maqolalar yozishda foydalanish mumkin.

Qo'llanilish sohasi: Oliy ta'lim muassasalari va umumiy o'rta ta'lim maktablari.

I BOB. TINGLAB TUSHINISHNI O'RGATISHNING NAZARIY ASOSLARI

1.1. "Tinglab tushunish" tushunchasining nazariy ahamiyati

Tinglab tushunish deganda, tinglovchi tinglash orqali tovushli xabarni taniydi, idrok qiladi, tushunadi va izohlaydi, faol ongli nutqiy fikrlash faoliyati asosan tinglash orqali tushuniladi. Tinglash orqali nutqni idrok etish va tushunishni o'rganish sohasidagi muammolardan biri, bu yagona metodikaning yo'qligidir.

Shunday qilib, E. I. Passov "tinglab tushunish" va "idrok etish" tushunchalarini o'z nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda farqlaydi. N. D. Galskovoy va N. I. Gezning ta'rifi bo'yicha tinglashning retseptiv turi asosan quloq yordamida tinglash kompetensiyasini rivojlantirishda o'z aksini topadi. Psixologik nuqtai nazardan nutq faoliyati va idrok etish, bu ma'lumotni idrok etish, tushunish va faol qayta ishlash bilan bog'liq bo'lgan murakkab retseptiv aqliy faoliyat hamda og'zaki nutqni yanada yaxshilash uchun kerakli bo'lgan nazariya hisoblanadi.

Tinglab tushunish shuningdek, "akustik signalni qayta ishlashda analitik-sintetik jarayon bo'lib, uning natijasi idrok etilgan axborotni tushunish" nutqni idrok etish nazariyasi nuqtai nazaridan sintez orqali tahlil qilish kerak [24].

Xorijiy filologlarni metodikasida "tinglab tushunish" tushunchasiga turlicha ta'rif berilgan. Shunday qilib, S. J. Volvin va A. D. Koakli tinglashni "idrok etish, diqqatni jamlash va og'zaki va vizual stimullarning ma'nosini aniqlash jarayoni" deb hisoblashadi [1]. M. Pedi "tinglash - bu diqqatni jamlash, idrok etish, talqin qilish, yodlash va ifodalangan (og'zaki va og'zaki bo'lmagan) so'rovlar, muammolar va tashqi ma'lumotlarga reaksiyaning faol va dinamik jarayoni" deb hisoblaydi. J. Rubin ham tinglashning faol xususiyatini ta'kidlab, nutq faoliyatining bu turini "faol tinglovchi hozirgi paytda nima sodir bo'layotganini va nimani ifodalamoqchi ekanligini tushunish uchun eshitish va

ko'rish belgilaridan ma'lumotlarni tanlaydigan va sharhlaydigan jarayon" deb hisoblaydi. [J. Rubin, 1995, 151-bet][2]. O'z navbatida, G. Bak tinglash ovozli xabarni talqin qilishning faol jarayoni ekanligini ta'kidlaydi. Tinglovchining lingvistik va ekstralingvistik bilimlariga asoslanadi [Bak, 2001, 186-bet][4].

Nutqni idrok etish mexanizmlarining ishlashi nuqtai nazaridan J. B. Kerroll tomonidan taklif qilingan tinglash ta'rifi tinglab tushunish kompetensiyasi yuzasidan qiziqish uyg'otadi.

Bu tinglashni shaxsning eshitish ma'lumotlarini tushunish, tan olish, farqlash yoki e'tiborsiz qoldirish qobiliyatini o'z ichiga olgan harakatlar majmui sifatida tavsiflaydi (Kerroll, 1993). Xorijiy tadqiqotchilar shuningdek, nutqni idrok etishning fiziologik jarayoni sifatida qaraladigan "eshitish" tushunchasi bilan ishlaydi.

"Tinglab tushunish" tushunchasini aniqlashga turlicha yondashuvlarga qaramay, tinglash "faol" jarayon, degan xulosaga kelish mumkin. [M.C. Stivens 2011.65-bet][9] Ularning asosiy bosqichlari: kiruvchi tovushli axborotni idrok etish, tushunish va bevosita talqin qilish. Tinglovchining ovozli xabarni tushunishi yoki tushunilishi (og'zaki-nutq aloqasining tarkibiy qismi sifatida tinglash) jarayonning asosidir.

Tadqiqotlar natijasida, tinglab tushunishni idrok etishni, tushunishga qaratilgan faol ongli nutq-fikrlash jarayoni va kiruvchi audio xabarni talqin qilish deb ta'riflaymiz.

Biz bilamizki, tinglab tushunish turlarini tasniflovchi quyidagi mezonlarga asoslangan turli yondashuvlar mavjud:

- tinglab tushunishning maqsadi;
- tovushli axborotni idrok etish va tushunish shartlari;
- muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning xarakteri;
- tovushli axborotni idrok etish va tushunish jarayonida tinglovchining roli.

Kishilar o'rtasidagi suhbat ham og'zaki nutqning bir qismidir. Tasniflash mezoni sifatida o'zaro ta'sirning tabiatini ajratib ko'rsatish uchun muloqot ishtirokchilari o'rtasida J. Richards tinglashni ikki turga ajratadi: ma'lum bir

turni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan mikro ko'nikmalarni tasniflash asosida ma'ruzalarni kommunikativ tinglash va tinglashdagi nazariy konseptsiya orqali tinglashdir.

Boshqa tadqiqotchilar singari S. D. Volvin va A. D. Koakli [Volvin, Koakli, 1993, 1996.] asarlarida tinglab tushunishning besh turini ajratib ko'rsatadi, ya'ni:

- maqsad bilan tinglash;
- til elementlarini farqlash orqali tinglash;
- ma'ruzachi tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlarga javob sifatida tinglash;
- audio xabarni tushunish orqali tinglash;
- audioxabardagi ma'lumotlarni baholash orqali tinglash;

P. Ur asarlarida maqsad bilan tinglashning mezoni sifatida tadqiqotchi tinglashni ikki darajali tasnifni taklif qiladi. Tushunish maqsadida tinglash, tovushlarni, urg'u va intonatsiya orqali farqlashning pertseptiv jarayoni sifatida qaraladi; tushunish maqsadida tinglash passiv yoki aktiv bo'ladi. Passiv tinglash aktiv tinglash jarayoniga nisbatan tinglovchining hech qanday javobini bildirmaydi, fikrlash qobiliyatlari ko'nikma bilan birga nutq faoliyatining boshqa turlari qatnashmaydi [P. Ur, 1984 yil, 33-bet][6]. Boshqa nuqtai nazardan tinglashni faol nutqiy fikrlash faoliyati ushbu nazariyaning aksi bo'lib hisoblaydi. Tinglovchining maqsadiga qarab tinglab tushunish turlarini M. Rost quyidagi turlarga bo'ladi:

- 1) Taqdim etilgan axborotni yetkazuvchi monologik gapni tinglash (masalan, chet tilida ma'ruza tinglash). Bunday holatda tinglovchining ma'ruzachi bilan muloqot qilish qobiliyati cheklangan, ya'ni muayyan ma'lumotlarni aniqlashga qaratilgan;
- 2) Tinglovchi suhbatdosh bilan muloqot jarayonida bevosita ishtirok etsa, og'zaki-nutq muloqotining tarkibiy qismi sifatida tinglovchining maqsadi nafaqat suhbatdoshning nutqini tushunish, balki ma'ruzachi bilan aloqa o'rnatishdir;

3) Albatta, tanqidiy tinglash yoki tanqidiy tahlil qilish maqsadida tanqidiy tinglashni ta'riflashda M. Rost S. D. Uolvin va A. D. Koaklining fikriga ko'ra bu turdagi tinglashning asosiy maqsadi eshitilgan narsani baholashdir;

4) Vaqtni mazmunli o'tkazish maqsadida tinglash, birinchi navbatda, tinglovchilarning ishtiroki, audio xabarda taqdim etilgan ma'lumotlarga qiziqish bildirish [Rost, 1990].

Tinglab tushunishni o'rganish o'quv jarayonida muayyan o'quv maqsadlariga muvofiq o'qituvchi rahbarligida amalga oshirilgan va eshitish qobiliyati va malakalarini shakllantirishga qaratilgan. Qoida tariqasida, ta'lim tinglash intensivini o'z ichiga oladi [Golskova 2003.109-bet][21]. Nutqni idrok etish va tushunish jarayonini tahlil qilish uchun D. Fieldning nuqtai nazari qiziqish uyg'otadi, u intensivlikning uch bosqichini ajratadi. tinglash, audio xabarni tinglashdan oldin savollar berish, nutqni eshitish orqali idrok etish va tushunishning haqiqiy jarayoni sifatida qaralgan [Field, 2008, 17-bet]. Aniq shakllantirilgan savollar ovozli xabarni idrok etish va tushunish jarayonining maqsadini belgilaydi va tinglovchining e'tibori berilgan ma'lumotlarga qaratiladi. Tinglovchilar mumkin bo'lgan savollarga javoblarni yozma ravishda yozib olishadi va shu sababli og'zaki ma'lumotlarni eslab qolishga ehtiyoj qolmaydi.

Intensiv tinglashning asosiy maqsadi tovushni tahlil qilishdir.

Keltirilgan tovushli matnni to'liq tushunishga asoslangan xabarlarni tinglash jarayoni orqali eshitish, talaffuz qilish va leksik-grammatik tinglash ko'nikmalari shakllantiradi. Masalan, ba'zi tovushlarni, so'zlarni va grammatik tuzilmalarni farqlash va tan olish, segmentatsiyalash, nutq yo'nalishidagi iboralar, so'zning urg'u-ritmik modelini o'rganish ham tinglab tushunish kompetensiyasini shakllantiradi. Shu maqsadda tinglab tushunishni o'rgatishda har xil turdagi vazifalar qo'llaniladi: diktant, takrorlash, ma'lum tovushlar, so'zlar; tanish so'zlarni tanib olish; tan olish noma'lum so'zlarning ovozli tasviri, keyinchalik ma'noni aniqlashtirish bilan lug'atdagi so'zlar. Navbatdagi bosqichda ovozli xabarni idrok etish va tushunish idrok darajasida amalga

oshiriladi. Keng tinglash jarayonida tinglovchi tovushli matni tinglash orqali katta hajmdagi axborotni qamrab oladi. Keng turdagi tinglash uchun e'tibor mexanizmi asosiy rol o'ynaydi, chunki tinglovchi e'tiborini qaratishga majbur bo'ladi. Uzoq vaqt davomida audio xabar tinglovchiga birinchi navbatda tovush mazmuniga yo'naltirilishi kerak. Ovozli matni muvaffaqiyatli idrok etish va tushunish uchun tinglovchi "yuqoridan pastga" yondashuvidan foydalanadi, deb taxmin qilamiz, uzoq muddatli xotirada saqlanadigan ma'lumotlarning operatsion birliklariga asoslangan. Ovozli xabarni idrok etish va tushunish jarayoni matni umumiy tushunish darajasida sodir bo'layotgan tinglovchining maqsadi aniqlashdir, tovushli matnning asosiy g'oyalari va matni taqdim etish va uning mazmunini tushunishdan iboratdir. Tinglashning bu turida talaba o'z ishini mustaqil ravishda idrok etishi nazarda tutiladi. Tinglovchining o'z xohishiga ko'ra ovozli matni tanlash imkoniyati borloigi o'z ehtiyojlari va qiziqishlari o'zlaridagi motivatsiyasini oshirishda turtki bo'ladi.

Ta'limning hozirgi bosqichida yani tinglab tushunish kompetensiyasini rivojlantirishda bugungi kunda turli xil imkoniyatlarga ega. Tinglovchining asosli materialni tanlash va topshiriqlarni bajarish jarayonida, o'quv jarayoni orqali keng tinglashi o'qituvchi tomonidan nazorat qilinadi hamda audio matnning uzun segmentlarini qamrab oluvchi o'quv vazifalari va matnning asosiy mazmunini tushunishni tekshirishga qaratiladi. Keng tinglash jarayonida ovozli xabarni idrok etish uchun turli xil qo'llab-quvvatlovchilar ham qo'llaniladi; diagrammalar, grafiklar, chizmalar, subtitrlar (filmlarni tomosha qilish) va boshqalar. Muayyan ma'lumotni olish uchun tanlab tinglash tinglovchining diqqatini faqat ma'lum bir ma'lumotga qaratishni, bu ma'lumotni umumiy tovushdan ajratib olishni o'z ichiga oladi. Tanlab tinglash bo'yicha vazifalarni bajarish jarayonida o'ziga xos eshitish bilan idrok etish va tushunish qobiliyati argumentlar, kalit so'zlar, sanalar, raqamlar, shaxsiy joy nomlari. Tanlangan ma'lumotni olish uchun vazifalarni bajarishda muhim jihat to'g'ridan-to'g'ri oldingi bosqichlarda ko'rib chiqilgan, audio xabarni tinglash va funksiyani faollashtirish prognozlashning ehtimollik mexanizmini ifodalaydi va

ma'lum bir kontekstda so'zlar, iboralar, grammatik tuzilmalardan foydalanish ehtimoli haqidagi taxmin yoritib berilgan. Ehtimoliy prognozlash mexanizmini faollashtirish uchun o'qituvchi talabalarga savollar berishi yoki shaxsiy tajribasidan misol keltirishi mumkin. Keltirilgan javoblar tinglovchilarga diqqatni jamlashga yordam beradi.

Ovozli xabar: Interaktiv tinglash idrok va tushunishni anglatadigan tinglovchi faol rol o'ynaydigan va bir vaqtning o'zida tinglovchi va so'zlovchi rolini bajaradigan og'zaki-nutq aloqasi jarayonida ovozli xabarlardan tinglovchi savol beradi, audio xabardan tushunganlari yuzasidan javob beradi, bunday holda, og'zaki muloqot hamkorligi nazarda tutiladi. Muloqot jarayonida suhbat ishtirokchilari ma'lumotning ma'nosini, grammatik tuzilishini tushunish uchun aniq savollar berish va o'z navbatida so'zlovchini qo'llab-quvvatlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Talabalarda ko'pincha bunday jarayon qiyin sanaladi, ular asosan fikrlarni shakllantirishi va o'zaro yangi bilimlarni egallashlari va muloqot qobiliyatlarining rivojlanishi eng muhim vosita bo'lib hisoblaniladi. Biz tinglashni og'zaki muloqotning tarkibiy qismi sifatida ajratamiz va interaktiv tinglash ham o'quv faoliyatidagi tinglashning bir turi sifatida qaraladi. Interaktiv tinglash ikki tomonlama hamkorlikka asoslangan kommunikativ vazifalarni bajarishni o'z ichiga oladi. Ushbu turdagi vazifalar birinchi navbatda mazmunni idrok etish va tushunish malakalarini rivojlantirish lingvistik shakl emas, balki audio xabardagi yangiliklarni to'g'ridan to'g'ri tushunishga yo'naltirilgan. Tinglovchining javobini o'z ichiga olgan tanqidiy tinglashning asosiy maqsadi tinglovchining ohang orqali ifoda etishi, ovozli xabarga nisbatan uning nuqtqda ravon shakllanishiga zamin yaratib beradi. Tinglovchi nafaqat eshitish qobiliyatiga, balki eshitish qobiliyatidagi aniqlikka ham ega bo'lishi kerak. Tinglab tushunishni rivojlantirishda ma'lum bir soha bo'yicha tegishli ma'lumot, shuningdek, ijtimoiy-madaniy, lingvo-madaniy va madaniyatlararo kompetentsiya hamda matnni tanqidiy tushunish, ovozli matnni idrok etish va uni mazmunini tushunish jarayonlari orqali amalga oshiriladi. Tanqidiy tinglash rivojlantirish uchun ham turli uzunlikdagi audio matnlarni

tinglash, ham qisqa xabarlarni, ham uzoq davom etadigan audio xabarlarni tinglash [ma'ruzalar] orqali tinglashning ushbu turini takomillashtiramiz. Chet tili kursi doirasida aniq maqsadlarda eshitish qobiliyatini rivojlantirish uchun keng qo'llanilishi kerak, bunda tinglovchiga nafaqat matn mazmunini tushunish, balki o'z fikrini asoslash uchun dalillar keltirish kerakligi ilgari surilgan. Talabalar matnning birinchi qismini tinglashadi, keyin o'qituvchi yozuvni tinglashni to'xtatadi va pauza davrida matnning ikkinchi qismini tinglashdan oldin, talabalar o'zlari tinglagan audio xabarning mazmuni haqida o'z fikrlarini bildiradilar. Vazifani bajarish uchun quyidagi tartib bo'yicha takrorlaydi. Talabalar topshiriqni bajarishda qiyinchiliklarga duch kelmasliklari uchun taqdim etilgan matnning davomiyligi 1-2 daqiqadan oshmasligi kerak, chunki qabul qilingan tovush ma'lumotlari qisqa muddatli xotirada 60 dan 90 sekundgacha saqlanadi [M.Rost, 2001, 109-bet][20].

Tanqidiy tinglash nafaqat eshitish qobiliyatini, balki nutq, yozish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Tanqidiy tinglash, audio material mazmunining asosiy jihatidir. Ovozli matn, ovozli xabar mavzusini og'zaki va yozma ravishda keyingi qismlarda muhokama qilish uchun rag'batlantiruvchi, motivatsion omil bo'ladi. Eshitilgan audio xabar asosida voqealar rivojini bashorat qilish kabi muammoli xarakterdagi vazifalar; sharh yozish; turli nuqtai nazarlarni solishtirish; audioxabarda bayon etilgan nuqtai nazarga rozilik yoki kelishmovchilikning asosli asoslanishi; munozara - tanqidiy tinglash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ishlatiladi.

1.2. Tinglab tushinishni o'rganishda dialogik va monologik nutq metodikasi

Dialogik va monologik nutqlarni tinglab tushunish metodikasining xususiyatlarini ko'rib chiqamiz. Dialogik nutq, ma'lumki, vaziyat nutq, ya'ni ma'lum nutq vaziyatida davom etadigan nutq bo'lib unda lingvistik va ekstrolingvistik faktorlar mimika, imo-ishora, suhbatdoshning holati va hokazolardan iboratdir. Dialog nutqni ikki xil idrok etishi mumkin. Birinchidan,

suhbat davomidagi, ya'ni aynan dialog nutq protssesidagi so'zlarni tinglab tushunish va ikkinchidan, dialog nutqni go'yo tashqarida turib idrok etish mumkin. Suhbat davomid o'quvchilar so'zlarga tez javob berishda qiynaladilar. To'g'ri diolog davomida qayta so'rash, ya'ni tushunilmagan luqmalarni bilib olgach, takrorlash mumkin. Tinglab tushunishning bu turida ekstralingvistik faktorlar tushunishni yengillashtiradi, chunki mimika, qo'l, harakatlari, hamsuhbat chehrasidagi rozilik alomatlari—bularning barchasi bevosita aloqa bog'lash uchun sharoit yaratadi, ko'p tayanchlardan foydalanish imkonini beradi va tushunishni bir muncha yengillashtiradi. Odatda bunday nutq metodikada qaratilgan nutq deb ataladi. Ikkinchi xil idrok etishda nutq tinglovchiga qaratilmagani uchun qiyinchilik keskin ortadi. Tinglovchi bundan tashqari, o'z diqqat-e'tiborini har ikkala suhbatdoshning luqmalariga qaratishi kerak. Chet tilida ko'rsatiladigan teatr postanovkalarini idrok etish va tushunishning qiyinligi ham eng avvalo mana shuning uchundir.

Monolog, ya'ni kontekstli nutqni tinglab tushunish o'ziga xos qiyinchiliklarga ega. Eng avvalo shuni aytish kerakki, monolog nutq suhbat vaqtida dialog nutqqa nisbatan tinglovchiga kamroq qaratilgan bo'ladi. Ekstralingvistik faktorlar bevosita aloqadagiga qaraganda kamroq ahamiyat kasb etadi. Monolog fikrning tuzilishi kengligi, mantiqiyliги bilan ajralib turadi, dialog nutqdan farqli ravishda aytib tugatilmagan o'rinlar ekstralingvistik momentlar, bilan to'ldirib ketiladi. Monolog nutqning yo'nalishi, odatda normal tempda bo'lishi sababli qayta so'rab o'tirishlarga imkon bermaydi, eshitib bo'lingan joyga qaytish uchun to'xtalishga yo'l qo'ymaydi. Monolog nutqni tinglab tushunish hamma vaqt ozmi-ko'pmi cho'ziladigan vaqt bilan bog'liq bo'ladi, bu esa ayrim luqmalar emas. Shuning uchun tinglovchining eshitish xotirasi yetarli darajada rivojlangan bo'lishi talab qilinadi. Tinglab tushunishning eng murakkab turi radio yoki magnitodasturdan eshitiladigan monolog nutqni idrok etishdir. Bunda avvalo nutqning umuman hech kimga qaratilmaganligini aytish lozim. Tinglovchi so'zlovchini ko'rmaydi, axborot bittagina tinglash kanali orqali keladi. Monolog nutq vaqtida tinglovchi xar

holda mimikani, masalan, lector mimikasini kuzatib borishi mumkin. Yozilgan nutqni tinglab tushunishni juda ham murakkablashtiradigan ikkinchi faktor yozilgan nutqqa ta'sir ko'rsatuvchi nuqsonlar sababli paydo bo'ladigan tovush kamchiliklaridir. Maxsus olib borilgan tadqiqotlarda tovush signallarini hatto eng yuqori darajada yozib olinganda ham axborotni qabul qilish va qayta ishlashga ta'sir ko'rsatuvchi kichik nuqsonlarni yo'q qilib bo'lmasligi isbotlangan. Apparatlarning buzuvchiligi tufayli paydo bo'lgan nuqsonlar aytilayotgan fikrlar mazmunini tushunmaslikni tushinish mumkin. Dialog nutqni tinglab tushunish bir tomondan maktab vazifasiga kiritilmasligi mumkin, chunki u uncha katta ahamiyatga ega emas. Undan faqat spektakl va radiopostanovkani tinglashda foydalanish mumkin. Shubhasiz, monolog nutqni tinglab tushunish amaliy jihatdan muhimdir, chunki, ko'pincha dialog nutq ichiga monolog nutq elementlari kirib qoladi. Bundan tashqari qisqa monologlarni idrok etishga doir nutq ko'nikmasining o'zi keng tarqalgan. Tovush yozish texnikasi rivojlangan hozirgi sharoitda yozib olingan nutqni tinglab tushunishni talab sifatida qo'yish lozim. Binobarin yozib olingan nutqni tinglab tushunish ko'nikmasi til ustida mustaqil ishlashning eng muhim vositasidir. Shu bilan birga o'rta maktabdagi chet tilini o'rganishta ajratilgai soatlar miqdori cheklangan sharoitda til materialini muayyan doirada cheklamay, o'quvchilarning hamma yoki ko'pchilik temalarga doir ovozli nutqning har xil turlarini eshitib tushunishini talab qilib bo'lmasligi ayondir. Hozirgi vaqtda nutqni idrok etish qiyinligini va maktabdagi praktika hajmining kamligini hicobga olib, birmuncha kichikroq talablar qo'yish maqsadga muvofiqdir: o'quvchilar o'rganilgan materiallar bo'yicha turmush temasidagi shaxsan o'zlariga yoki bevosita aloqa protsessida auditoriyaga qaratilgan ovozli (dialog) nutqni yoki normal temp va so'zlovchining aniq diksiyasi bilan magnet plyonkasiga yozilgan (monolog) nutqni tushuna olishlari kerak. Endi o'quvchilar nutqni tinglab tushunishni amalga oshirish uchun o'zlashtirishlari lozim bo'lgan konkret ko'nikmalarni belgilashga harakat qilamiz. Bunda ko'nikmalarning ikki gruppasini: og'zaki tushunish bilan bog'liq ko'nikmalar va predmet hamda mantiqiy tushunish

uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni ko'rsatish mumkin. Birinchi gruppani bilish protsessni, tovush kodini tovush motor kodiga aylantirishni va tasviriy tekstlarni og'zaki tushunishni ta'minlovchi ko'nikmalar tashkil qiladi. Hozirgi zamon metodikasi ana shu gruppaga quyidagilarni kiritadi:

- 1) tanish va notanish doirada o'rganilgan leksika asosida tuzilgan nutq namunalarini bilish ko'nikmasini;
- 2) yangi leksik ma'no bilan to'ldirilgan nutq namunalarini bilish va tushunish ko'nikmasini;
- 3) kontekstga tayangan holda o'xshash so'zlarni, nutq namunalarini differentsiallash ko'nikmasini;
- 4) nutq vaziyatiga tayanib tekstdagi kam uchraydigan notanish so'zlarni tushunish ko'nikmasini.

Predmetli va mantiqiy tushunishni shakllantirish uchun quyidagi ko'nikmalar zarur:

- 1) bir tovushni ikkinchisidan ajrata olish, g'oyalarni, asosiy va ikkinchi darajali qismlarga bo'la olish;
- 2) ekspozitsiyaga (og'zaki yoki ko'rgazmali) tayanib monologik fikrning yoki nutq vaziyatiga tayanib dialog nutqning bo'lajak mazmunini oldindan aytib bera olish;
- 3) ayrim tushunulmaydigan joylari bo'lishiga qaramay fikrning umumiy mazmunini tushuna olish.

Keyingi ko'nikma juda muhimdir, chunki amalda o'quvchilar faqat va doimo o'rganilgan tema asosida tuzilgan nutqni idrok etmaydilar.

Ta'limning **birinchi bosqichi** boshlang'ich pallani va o'rta bosqichning bir qismini, ya'ni yangi o'quv planiga muvofiq IV- VI sinflarni o'z ichiga olishi kerak. Bu bosqichda asosiy e'tibor dialog va monolog nutqlarga muvofiq ravishda og'zaki tushunishni shakllantirishga qaratilishi kerak. Kontekstga yoki vaziyatga tayanib kam uchraydigan so'zlarni tushunish ko'nikmasi bundan mustasnodir, chunki, yuqorida aytilganidek, bu ko'nikma ancha qiyindir. Bundan tashqari, ahmlab bilish ko'nikmasi predmetli mantiqiy tushunish bilan

bog'liq bo'lib, kontekstlarning kengaytirilishini taqozo etadi. Boshqacha aytganda, bu bosqichda tinglab tushunishni shakllantirishga tayyorgarlik ko'riladi. Hozirgi zamon metodikasi avval diolog nutqni, keyin esa, monolog nutqni shakllantirish haqidagi to'g'ri metod vakillari tezisini rad etganligi sababli ekspressiv og'zaki nutqning bu turlarini o'rgatish parallel va o'zaro bog'langan holda borishi kerak. Bundan dialog va monolog nutqni tinglab tushunishni o'rgatish ham ana shu yo'sinda amalga oshirilishi lozim, degan xulosa kelib chiqadi.

Ikkinchi bosqichni vazifasi og'zaki tushunish bilan bog'liq ko'nikmalarni shakllantirishni davom ettirishdan iborat bo'lgan yuqori sinflar tashkil qiladi, chunki bu sinflarda yangi til materiali intensiv ravishda to'plana boradi, shuning uchun uning bazasida yangi materialni differensiallash ko'nikmasini, uni yangi kontekstda taniy olish hamda tushunish va hokazolarni shakllantirish zarur. Bu bosqichning boshqa bosqichlardan farqi shundan iboratki, unga tasviriy tekstlardan tashqari hikoya tekstlari, qiziqarli hikoyalar ham kiradi.

Shu tariqa tinglab tushunish ko'nikmalari iyerarxiyasi nutq faoliyatining bosqichlariga ko'ra quyidagicha ifodalaydi:

1-bosqich—og'zaki tushunish bilan bog'liq ko'nikmalarni ko'proq rivojlantirish;

2-bosqich—og'zaki va predmetlimantiqiy tushunish bilan bog'liq ko'nikmalarni baravar o'stirish;

3-bosqich predmetli mantiqiy tushunishni belgilaydigan ko'nikmalarni ko'proq o'stirish. Ana shu bosqichlar o'rtasida ma'lum bog'lanish borligi—har bir bosqich o'quvchilarni keyingi bosqichga tayyorlashi ko'rinib turibdi.

Dialog va monolog nutqlarni idrok etishga tayyorlovchi nutq mashqlariga murojaat qilamiz. Eng avvalo shuni aytish kerakki, dialog irosessidagi idrok etish gapirish bilan uzviy bog'langan holda ishlab chiqiladi. Biroq shunga ham o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan mashqlarni ajratish mumkin.

Eng avvalo dialog olib borish uchun luqмага tez javob qaytarish lozim. Shu maqsadda o'qituvchi luqmasi bo'yicha harakatlarni bajarish mashqlarini tavsiya etish mumkin. Bu mashqlar yuqori tempda o'tkazilishi kerak. Aks holda u o'zining didaktik ma'nosini yo'qotadi.

O'quvchilar luqmalarni juda tez anglab, o'z luqmalarini aytishlari kerak. Sinfda o'quvchilar turlicha javob berishlari mumkin, shunda o'qituvchi o'zining luqmasini turli variantlarda beradi. Bu mashqni magnitodastur yozuvidan foydalanib amalga oshirish juda foydalidir. Luqmalarning yarmisi intervallar bilan yozib olinadi, o'quvchilar ana shu intervallarda o'zlarining luqmalarini aytadilar. Bunda luqmani tez idrok etish va uni tushunish ko'nikmasi hosil qilinadi. Ko'rinib turibdiki, tinglab tushunish mashqlari dialog protsessida gapirishni ham shakllantirishi tufayli ikki xil vazifani bajaradi. Zotan dialogda tinglab tushunish va gapirish birbiriga uzviy bog'liqdir. Monolog nutqni tinglab tushunishga doir nutq mashqlari eng avvalo tekstni tushunish bilan bajariladigan didaktik vazifaga ko'ra belgilanadi. Agar eshitilgan tekst ichidan eng muhimini ajratib olish vazifasi qo'yilsa, quyidagi vazifalar berilishi mumkin: ona tili yoki chet tilida tekst mazmunini o'z so'zlari bilan qisqacha gapirib berish, plan tuzish, matn yuzasidan berilgan savollarga javob qaytarish, audiotekst qismlariga sarlavhalar qo'yish va hokazo. Agar tinglab tushunish vaqtida o'quvchilar diqqatini detallarga jalb etish vazifasi qo'yilsa, unda tekstga yaqin mazmunda so'zlab berish, ayrim gaplarga savollar qo'yish, gaplar tanlab olish, qahramonni, voqealar bo'lgan joyni ifodalovchi gaplarni ajratib olish foydalidir. Ammo shu faktorni hisobga olishning o'zi yetarli emas. Didaktik vazifaning xarakteri yuqoridagilardan tashqari, o'qitishning bosqichi va o'quvchilarning tayyorgarlik darajasiga qarab ham belgilanadi. Monolog nutqni tinglab tushunish mashqlari gapirishga diologlardagidek yaqin bo'lmasada, yetarli darajada bog'liqdir. Ta'limning dastlabki va qisman o'rta bosqichida o'quvchilarning so'zlashuv ko'nikma va malakalari unchalik barqaror bo'lmasligi sababli qayta ishlashga doir didaktik vazifalardan har doim ham ko'zlangan maqsadga erishilavermaydi. O'quvchi audio matnning mazmunini

yaxshi va to'la tushunsada, ko'nikma va malakalari yetarlicha rivojlanmagani uchun didaktik vazifani bajara olmaydi. Bunday didaktik vazifalarni bajarishda kerakli gaplarni doskaga yozib qo'ysa ham bo'ladi. Audio matnning ikki xil variantini tinglab, ularning farqlarini aniqlash murakkabroq vazifadir. Bunday vazifalarni ko'rgazmali qo'llanmalarga tayanib bajarish uchun ham berish mumkin. Bunda o'quvchilarga rasmlar seriyasi berilib, ularni mazmun mantiqiga muvofiq tartibda terib chiqishhamda taalluqlilarini ajratib olish tavsifiya etiladi.

1.3. Tinglab tushunishni o'quv faoliyati va tarkibiy qismi sifatida og'zaki nutq suhbatidagi o'rni

Xorijiy tillarni o'qitish usullarida ayrim tadqiqotchilar tinglashni o'rganish faoliyati va tinglashni nutq faoliyatining bir turi sifatida ajratadilar. Shunga ko'ra, "ta'lim sohasida tinglab tushunish" tushunchasi bilan bir qatorda "kommunikativ tinglash" tushunchasi alohida ajralib turadi [Shukin, 2011]. Chet el nutqini eshitish orqali tushunish ko'nikma va malakalari tabiiy nutqiy vaziyatda ham, real nutqiy muloqot jarayonida ham, tinglashni o'rganish bo'yicha muayyan vazifalarni bajarish jarayoni ham keng shakllangan.

Tinglab tushunish bir martalik tinglash jarayonida og'zaki nutqni eshitish orqali idrok etish va tushunishga qaratilgan nutq faoliyatining retseptiv turi" deb ta'riflanadi [Galskova va Gez, 2008, 188-bet][22]. Kommunikativ tinglashni trening mashg'ulotlar orqali ajratishning muhim mezonini bu audio material taqdimotlarining soni hisoblanadi. Og'zaki nutqning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish tinglashni o'rgatish uchun, xususan, muloqotning haqiqiy nutq vaziyatini tiklaydigan kommunikativ mashqlarni yaratishda muhim omil hisoblanadi.

N.I. Rogic to'g'ri ta'kidlaganidek, haqiqiy muloqot muayyan sharoitlarda sodir bo'ladi, ma'lum maqom va ijtimoiy rollarga ega bo'lgan odamlar muloqotga kirishlari orqali amalga oshadi. Muloqot ishtirokchilarining har biri o'zining kommunikativ niyatini amalga oshiradi, haqiqiy maqsadni ko'zlaydi.

Shunday qilib, talaba tinglovchi sifatida harakat qiladigan og'zaki muloqotni o'zlashtirishi va tinglashni bir vaqtning o'zida to'g'ri taqsimlay oladigan shaxs [Rogic.2017.68-bet][37]. Ta'lim jarayonida tinglashni o'rganishning barcha bosqichlarida kommunikativ kompetentsiyani shakllantirishga qaratilgan bo'lishi shart.

Muloqotning nutqiy vaziyatida chet tilidagi nutqni tinglash nafaqat pertseptiv jarayon, balki ijtimoiy faoliyat hamdir. Shuning uchun eshitish qobiliyati va qobiliyatlari bilan bir qatorda suhbatni o'tkazish qobiliyatini rivojlantirish kerak, chunki suhbat davomida ikkala suhbatdosh ham tinglovchi va so'zlovchi rolini bajaradi. Tinglashni og'zaki-nutq muloqotining tarkibiy qismi sifatida ko'rib, D. Flowerdew va L. Miller [Flowerdew, Miller, 2005, 52-bet][5] suhbatni o'tkazish jarayonida tinglovchining muayyan turlarini ajratib ko'rsatadilar:

Muloqot davomida suhbatning mantiqiy tuzilishiga rioya qilish kerak

- muloqot yo'nalishini o'zgartirish;
- tegishli signallardan foydalanish orqali tinglovchi tovushli nutqni idrok etish va tushunish;
- keltirilgan fikrni o'z talqini orqali aniqlashtirish;
- suhbatdoshlar o'rtasidagi tushunmovchiliklarni xatolar yoki noaniqliklar bartaraf etish;

Mazmunli suhbat uchun, avvalambor, suhbatning mantiqiy tuzilishi qanday qurilganligini bilishimiz kerak - suhbatning boshlanishi, tegishli mavzularni muhokama qilishning muhim jarayoni va suhbatning tugash qismi uning mantiqiy shakllanishini ta'minlaydi. Muloqotni boshlash uchun kamida ikkita ishtirokchi talab qilinadi - suhbatning tashabbuskori bo'lgan ma'ruzachi va suhbatdosh sifatida tinglovchi. Tashabbuschi suhbatni muayyan xabar yoki murojaatni o'z ichiga olgan murojaat, bayonot, savol bilan boshlaydi. Tinglovchining o'rnini esa belgilangan tegishli savollarga suhbatning keyingi jarayonlarida javob berishdan iborat.

Mavzularni muhokama qilish suhbatning asosiy qismidir. Suhbatning rivojlanish yo'nalishini va shunga mos ravishda o'tishini yana bir muhokama mavzusi orqali tinglovchi ta'minlaydi. Tinglovchining roli yangi muhokama etilayotgan mavzuga yangiliklar asnosida yondashishi va bu usulga o'tishi nutq vaziyatidagi momentni yanada yaxshilashga olib keladi. Suhbatni tugatish jarayonidan keyingi yondashuv, kommunikativ maqsadga erishish uchun ham muhimdir. Tinglovchi talabanning ma'ruzachi nimani xohlayotganini o'z vaqtida anglay olmaslik suhbatni tezda yakunlashga, noqulay vaziyatga olib kelishiga, natijada aloqa yetishmovchiligiga sabab bo'ladi.

Tinglovchi talabanning nutqiy faoliyati ham suhbatdagi faol ishtirokini hamda muhokama qilinayotgan mavzu va mavzuga munosabatini ko'rsatish uchun tegishli signallar, ya'ni iboralar kelishuv, kelishmovchilik yoki befarqlik u yoki bu signal ma'ruzachiga suhbat yo'nalishini o'zgartirish zarurligini ta'minlaydi. Muloqotni davom ettirish uchun tinglovchi ma'ruzachining bayonotini takrorlashi, fikrni o'z qarashlari orqali taklif qilishi va shu bilan ma'ruzachining o'z bayonot g'oyasini tushunishini namoyish qilishi mumkin. Suhbatning muvaffaqiyati tinglovchining keyingisini oldindan bilish qobiliyatiga bog'liq ma'ruzachining nusxasi, shuningdek, suhbatni o'tkazish uchun tegishli strategiyani qo'llash, ayniqsa, og'zaki muloqot jarayonida takrorlash (mulohazalar almashish) qobiliyati bilan bog'liqdir.

Tinglash qobiliyatidan foydalanishni nazarda tutadigan haqiqiy og'zaki nutqiy muloqotning ba'zi holatlarini ajratib ko'rsatishimiz kerak. Bunga tengdoshlar, hamkasblar yoki oila a'zolari bilan turli muammolarni muhokama qilish;

- yangiliklar almashinuvini ta'minlash;
- tadbirni tashkil etishni muhokama qilish;
- ziyofatda "kichik" suhbat tashkil etish;
- seminarlar va konferensiyalarda ishtirok etish;
- intervyu berish yoki intervyularda ishtirok etish;

O'quv faoliyati ham o'zining tashqi tuzilishiga ega va u quyidagi asosiy qismlarni o'z ichiga oladi:

- 1) motivatsiya;
- 2) o'quv maqsadlarining muayyan vazifasi;
- 3) o'quv faoliyatini nazorat qilish;
- 4) o'zini o'zi boshqarishni takomillashtirish;
- 5) o'z-o'zini baholashni tashkillashtirish;

Ta'lim jarayonida tinglab tushunish - bu talabalar o'zlashtirgan ma'lumotlarni idrok etishi hamda tinglab tushunish uchun harakatlar va strategiyalarni boshqaradigan va tashkil etilgan jarayon bo'lib hisoblanadi. Tinglash ko'nikma va malakalarini shakllantirishda muayyan harakatlarni amalga oshirish va tegishli ta'lim vazifalarini hal qilish muhim sanaladi.

Tinglab tushunish o'quv faoliyatida sifatida ma'lumotni samarali idrok etish va uni yanada samarali tushunishga yordam beradi, chunki talabalarga aniq maqsad, ularga aniq belgi beriladi, ma'lumotni eshitish orqali idrok etish va tushunish jarayoni yanada sifatli ta'minlashini takomillashtiradi.

1-bob bo'yicha xulosalar

- 1) Tinglab tushunish deganda tinglovchi kiruvchi tovushli xabarni taniydi, idrok qiladi, tushunadi va izohlaydi, faol ongli nutqiy fikrlash faoliyati tushuniladi.
- 2) Tinglab tushunish bir necha bosqichlardan iborat bo'lib, ovozli xabarni idrok etish va tushunishning yagona jarayonini ta'minlaydi.
- 3) "Tinglab tushunish orqali nutqni idrok etish va tushunish" tushunchasi psixolingvistik nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi, "tinglash" esa uslubiy nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi, chunki tinglashni o'rganish ta'lim jarayonining tarkibiy qismidir.
- 4) Axborotni idrok etish va tushunishda tinglovchi tilni bilish darajasiga, kiruvchi tovush axborotining turiga, maqsadiga qarab nutqni idrok etishning "yuqoridan pastga" modelidan ham, nutqni idrok etishning "pastdan yuqoriga"

modelidan ham foydalanadi va tinglash turi, muloqotning nutq holatini ta'minlaydi.

5) Tinglab tushunishning asosiy qiyinchiliklari: tilni bilish darajasining yetarli emasligi; pertseptiv mexanizmlarning ishlashiga asoslangan tinglash strategiyalari haqida bilimlarning yetishmasligi; idrok etish shartlari; ijtimoiy-madaniy kompetentsiyaning yetarli darajada shakllanmaganligidan yuzaga keladi.

II BOB. TINGLAB TUSHUNISH-NUTQ FAOLIYATI TURI SIFATIDA

2.1. Tinglash malakalari va tinglab tushinish qobiliyatlarning tasnifi

Xorijiy tillarni o'qitish metodologiyasida tinglab tushinish qobiliyati yuqori darajaga ko'tarilgan va alohida tovushlar va tovush komplekslarini, shu jumladan yo'nalishdagi turli xil intonatsion tuzilmalarni eshitish orqali tanib olish va ajratish bilan bog'liq nutq deb ta'riflanadi. [Azimov, Shukin, 2009, 25-bet][13]. An'anaga ko'ra, eshitish qobiliyatining ikkita asosiy guruhi mavjud:

- leksik
- grammatik

O'z navbatida, eshitish qobiliyati - bu eshitish orqali qabul qilinadigan xorijiy matnlarning ma'nosini tushunish qobiliyatini ta'minlaydigan nutq qobiliyatidir [Azimov, Shukin, 2009, 25-bet.][13]. E. I. Passov to'g'ri ta'kidlaganidek, tinglash qobiliyati - bu yangi vaziyatlarda yangi tovushli xabarlarini tushunish uchun eshitish qobiliyatini egallash qobiliyatidir [Passov, 1977, 167-bet].[7]

Ushbu dissertatsiyada biz eshitish qobiliyatini ma'lum bir kommunikativ natijasini amalga oshirishda chet el nutqini eshitish orqali tushunish qobiliyatini ta'minlaydigan nutq qobiliyatiga monand metod va dasturlar ishlab chiqishimiz ilgari surilgan.

Xorijiy tadqiqotchilar tinglash qobiliyatlarini quyidagilarga qarab tasniflashadi:

- xorijiy tilni bilish darajasi;
- tovushli matnni tushunish darajasi;
- tinglab tushunish turi;
- tovushli matn turi;
- tovushli matnni tushunish jarayonida tinglovchining roli.

J. Richards [Richards, 1991, 198-199-betlar][39] tinglash turiga qarab mikroko'nikmalarning batafsil tasnifini (umuman tinglash bilan bog'liq 33

mikroko'nikma va tematik ma'ruzalarni tinglashda qo'llaniladigan 19 mikroko'nikma) ishlab chiqdi. J. Richardsning fikricha, umumiy tinglashning asosiy ko'nikmalariga quyidagi ko'nikmalar kiradi:

- Doimiy tovushlarni farqlay olish;
- So'z urg'usini to'g'ri tanlay olish;
- Chet tilining ritmik strukturasi to'g'ri tanlay olish;
- Nutqning axborot tuzilishini aniqlash uchun urg'u va intonatsiya funksiyalarini aniqlash;
- So'zning gapdagi urg'uli va urg'usiz o'rnini, ya'ni frazema urg'u vazifasini aniqlash;
- So'zlarning qisqartirilgan shakllarini aniqlash;
- So'z chegaralarini farqlash;
- Nutq qismlarini tushinib, ularni to'g'ri ang'lay olish;
- Mavzuga oid asosiy leksik birliklarni ajratib ko'rsatish;
- Kontekstga qarab so'zlarning ma'nosini taxmin qilish;
- Gap qismlarini va asosiy sintaktik tuzilmalarni bilish;
- Elliptik gaplarni tushunish;
- Asosiy ma'lumotni ikkilamchi ma'lumotdan ajratib olish;
- Muloqotning vaziyati, ishtirokchilari va maqsadlariga qarab nutqning kommunikativ funksiyalarini to'g'ri tinglay olish;
- Tasvirlangan hodisalar asosida natijani bashorat qilish;
- Audio matnda tasvirlangan hodisalar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash.

Ma'ruzalarni tinglashda qo'llaniladigan mikroko'nikmalarga misol sifatida quyidagi mikro ko'nikmalarni ajratib ko'rsatamiz:

- a) Ma'ruza mavzusini aniqlash va mavzuning rivojlanishini kuzatish;
- b) Berilgan asosiy g'oyalar, farazlar, dalillar, misollarni aniqlash;
- c) Mantiqiy aloqaning nutq belgilarini tan olish;
- d) So'zlovchining mavzuga munosabatini ochib berish;

- e) ma'ruzada taqdim etilgan ma'lumotlarni turli xil ma'ruza shakllaridan foydalangan holda idrok etish va tushunish: og'zaki taqdimotda, audio yoki video yozuvda;
- f) ma'ruzada berilgan ma'lumotni aksent va bayon sur'atidan qat'iy nazar idrok etish va tushunish;
- g) Ma'ruzalarni taqdim etish uslublarini farqlash: rasmiy, so'zlashuv, o'qish.

Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu tasnifdagi "kichik mahorat" tushunchasi eshitish - talaffuz va leksik-grammatik tinglash qobiliyatlarini, shuningdek, tinglash qobiliyatlarini qamrab oladi [J.S. Richards.1971.25-bet][40].

Tinglab tushunish qobiliyatlarini, grammatik va leksik tinglash qobiliyatlarini, shuningdek, monolog matnlarni, dialogik nutqni va dialogik muloqot jarayonida tinglashni idrok etish qobiliyatini ajratib ko'rsatishadi [K.L. Cameron .2005 22-bet][32]. D.H. Brown tinglash ko'nikma va malakalarini tasniflash mezonini sifatida tinglash maqsadini - matnning umumiy mazmunini tushunish, matnni tanlab tushunish va matnni to'liq tushunishni belgilaydi. "Tegishli malakaga ega bo'lgan audit maqsadlari bir-biriga to'laqonlik bog'liqlikda joylashgan bo'lib, bu yerda bir maqsad boshqa maqsadning tarkibiy qismi hisoblanadi" [D.H. Brown, 2008, 14-bet][14]. Biz N. L. Vandergriftning fikriga qo'shilamiz, ovozli xabarni tushunish darajasi tinglash qobiliyatlari va qobiliyatlarini ta'kidlashning asosiy mezonidir. Tinglab tushunishni o'rgatishning quyida uch bosqichli tizimli asosida tinglash qobiliyatlarini tasniflaymiz:

- Birinchi bosqichda tinglashning pertseptiv bazasini, ya'ni asosiy eshitish-talaffuz ko'nikmalarini shakllantirish sodir bo'ladi;
- Ikkinchi daraja nutq faoliyatining bir turi sifatida tinglashning asosiy ko'nikmalarini o'z ichiga oladi;
- Uchinchi bosqichda - chet tilida og'zaki muloqot - tinglovchi og'zaki muloqotning ishtirokchisiga aylanadi; [L.Vandergrift 2004.132-bet][10].

Tinglab tushunish ko'nikma va malakalarini shakllantirish va rivojlantirish bosqichlarda sodir bo'ladi: nutqiy eshitish, leksik va grammatik

tinglash ko'nikmalarini shakllantirishdan tortib, matn mazmunini to'liq anglash va o'z fikrini ifoda etish qobiliyatiga qadar, tinglangan matnga nisbatan tanqidiy fikr bildirish kerakligi aytib o'tilgan. Tinglash ko'nikmalari va qobiliyatlarini tasniflashning yuqoridagi yondashuvlariga asoslanib, biz tovushli matnni tushunishning turli darajalarida o'quv tinglash ko'nikmalari va qobiliyatlarini ajratib ko'rsatamiz:

- 1) dasturetik idrok darajasida;
- 2) matnni umumiy tushunish darajasida;
- 3) matnni fokusli tushunish darajasida (I. Yu. Pavlovskaya atamasi);
- 4) matnni to'liq tushunish darajasida;
- 5) matnni tanqidiy tushunish darajasida.

Shunday qilib, o'quv tinglash ko'nikmalari va ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish asta-sekin sodir bo'ladi - tinglashni o'rganishning har bir bosqichining uzluksizligi printsipi asosida idrok etish darajasidan matnni tanqidiy tushunish darajasiga qadar. Chet tilidagi nutqni eshitish orqali idrok etish va tushunish malaka va ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonida psixolingvistik jihat muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun eshitish qobiliyati va ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish bilan birga, nutqni eshitish orqali idrok etish mexanizmlarini shakllantirishga maqsadli e'tibor berish kerak. Bunday mexanizmlar, birinchi navbatda, diqqat, xotira va ehtimollik prognozi dissertatsiyamizning 3-bobida eshitish orqali nutqni idrok etishning turli mexanizmlari faoliyatini aks ettiruvchi malakalar keltirilgan.

Nutqni idrok etish mexanizmlarining ishlashini ta'minlaydigan ko'nikmalar tinglash uchun topshiriqlarni bajarishda strategiyalar va tinglash texnikasini ishlab chiqish uchun asos yaratadi.

Xorijiy tillari nutqini eshitish orqali qabul qilish va tushunish muvaffaqiyati nutqni idrok etish mexanizmlarining samaradorligiga bog'liq bo'lib, ular o'z navbatida matnni tushunishning barcha darajalarida tinglashni o'rgatish bo'yicha vazifalarni bajarish jarayonida shakllanadi va takomillashtiriladi.

2.2. Tinglashni o'rgatish uchun mashqlar tizimi

Bu yerda o'qituvchilar o'quvchilarga tinglab tushunishlarini yaxshilash uchun tinglash matnlarini yengishda qanday yordam berishi mumkinligi haqida turli xil o'qitish usullari jamlangan. Bulardan biz quydagilarni ko'rib chiqamiz.

Oldindan tinglash, ushbu bosqichda o'qituvchi talabalarning yuqoridan pastga ishlov berishini qo'llab-quvvatlash uchun tegishli sxemalarni boshlashi kerak. Bundan tashqari, o'qituvchi o'quvchilarga tinglash uchun mo'ljallangan matnga aqliy tayyorgarlik ko'rishga yordam beradigan tinglash nutqlarini taqdim etishi kutilmoqda. Shuningdek, mavzuni taxmin qilish, matn masalalarini muhokama qilish va g'oyalarni chizish tinglash jarayoni muvaffaqiyatli bo'lishi mumkin bo'lgan sharoitlarni yaratish uchun ishlatilishi mumkin. Shu bilan birga, o'quvchilarning tinglash qobiliyatini oshirish uchun o'qituvchilar o'quvchilarni rag'batlantirishlari va ularning e'tiborini tinglash maqsadiga qaratishlari ham muhimdir. Talabalarning e'tiborini tinglash jarayoniga jalb qilish uchun o'qituvchi ularga tinglash maqsadini qo'yishi kerak, masalan, tinglash matnining mazmuni bo'yicha taxminlar qilish. Bu talabalarni matn bilan faol shug'ullanishiga yordam beradi.

Haqiqiy materiallar, ushbu bosqichda tinglab tushunish maqsadlarini hisobga olgan holda, o'qituvchilar o'quvchilarni haqiqiy hayotiy vaziyatlarni tushunish ko'nikmalari va tajribasi bilan yoritishlari kerak. Aynan o'sha paytda ular o'quvchilarni og'zaki nutq va tabiiy nutq xususiyatlari bilan tanishtirishlari kerak. Birinchi kurs tinglovchilari uchun bu oson bo'lmasada, manba matnni tinglashda qo'lingizdagi vazifani soddalashtirish ilhomlantiruvchi va hayajonli tajriba bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, talabalarga har bir so'zni tushunishlari kutilmasligini aytish kerak [Field 2008.126-bet][3].

Diagnostik yondashuv, ushbu bosqichda savollarni oldindan qo'yish va o'quvchilarning javoblarini sinab ko'rishning tushunish metodologiyasiga

murojaat qilib, tushunish savollarifaqat tinglash ko'nikmalarini sinab ko'rishini asoslaydi.

Ular ko'nikmalarni o'rgatishda yordam bermaydilar. Bundan tashqari, ushbu turdagi metodologiyada javoblar qanday olinganiga juda kam e'tibor qaratiladi. Shunga qaramay, [J. Siegel 2014.22-30-bet][8] tinglash darslarining aksariyatida tushunishga oid savollar juda foydali ekanligini kuzatdi. Bundan tashqari, Field (2008) tinglashda analitik yondashuvdan foydalangan holda, til o'qituvchilari javoblarga qanday erishilganligini tekshirib, tushunish qayerda to'g'ri javob bera olmaganini aniqlashlari mumkin va ular kelajakdagi yo'riqnomalarida bu o'z vaqtida o'zlashtirilmagan joylarga ko'proq e'tibor berishlari mumkin. Buning uchun biz nemis tili o'rganadigan o'quvchi yoshlarda tinglash strategiyalarini amalda tadbiq etishimiz maqsadga monand bo'lardi.

Tinglash strategiyalari odatda bilimlardagi bo'shliqlarni bartaraf etish uchun qo'llaniladigan kognitiv, meta- kognitiv va ijtimoiy-affektiv strategiyalar deb ataladi, ular kam malakali talabalar uchun foydali bo'lishi mumkin. Tinglovchilar o'z birinchi tillarida tanish bo'lgan strategiyalarni egallashlari va ulardan foydalanishlari va ularni ikkinchi yoki chet tilidagi tinglashga muvaffaqiyatli o'tkazishlari va moslashtirishlari kerak [Jones Beyond.2002.178-187-bet][28].

Hech qanday ikkinchi darajali ma'lumotlarning yo'qligi va o'qituvchilarga qo'shimcha mas'uliyat yuklanganligi sababli, strategiya va yondashuvlarni o'rgatish uchun ajratilgan vaqt talabalarni tinglash matnlariga o'rganish amaliyotini o'rgatishda ishlatilishi mumkin. [Renandya va Parveva 2011].[28;36] Tinglab tushinishda kichik ko'nikmalar va intensiv tinglashning o'rni kattadir. Quyi ko'nikmalar mahalliy tinglovchilar tabiiy ravishda zavqlanadigan va ikkinchi tilni o'rganuvchilar o'rganayotgan tilda malakaga erishish uchun o'rganishlari kerak bo'lgan qobiliyatlar sifatida qabul qilinadi. Boshqa tomondan, bu yondashuvlar juda foydali va o'quvchining tinglash qobiliyati yaxshilangani uchun ham bu e'tiqod shuni anglatadiki, uzoq vaqt

davomida yaxshilanish uchun tinglovchilar kuchliroq tinglash ko'nikmalariga ega bo'lishlari kerak. Asosan to'g'ri fikrlash va to'g'ri gapirish uchun uchta soha ko'nikmalarini rivojlantirish kerak:

- tinglash turlari;
- suhbatning tuzilishi;
- tinglash texnikasi;

U til o'rganuvchilarga tinglash matnida nima bo'lishini oldindan bilish, minimal juftlarni tasniflash va uchta asosiy fikrni tan olish qobiliyatini yaxshilashga yordam berish uchun nota amaliyotini rag'batlantiradi.

Tinglash uchun materiallar: Yuqorida keltirib o'tilgan ma'lumotlarga asoslanib, o'qituvchi talabalarning tegishli oldingi bilimlarini faollashtirishi, ularga har bir so'zni tushunish kerak emasligini bildirishi va tinglash matnini tushunishga yordam beradigan vazifani soddalashtirishi kerak. Shuningdek, o'quvchilarning og'zaki matnini tushuna olmaganlarida xafa bo'lishlari va tushkunlikka tushishlarini oldini olish uchun oson mavzulardagi kichikroq original tinglash matnlaridan foydalanish tavsiya etiladi. Talabalar shuningdek, veb-saytlarda taqdim etilgan resurslarning to'liq ro'yxatini tayyorlashga yo'naltirilishi va ularni qidirishga o'rgatishlari kerak. Bu borada asosiy e'tibor o'quvchilarning ishtiyoq darajasini oshirishga doimiy harakat qilish, ularning ona tilining turli jihatlari, masalan, to'xtash va tuzatishlar haqidagi bilimlarini mustahkamlashga qaratilishi kerak. Talabalar tinglashni mashq qilish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan qisman original matnlardan foydalanishlari mumkin. Talabalar tinglab tushunish qiyin va qiyin mahorat ekanligini bilib olishlari mumkin. Aynan shu bosqichda o'qituvchilar o'zgarishlarga ta'sir qilishi va qiziqarli va samaraliroq bo'lgan tinglash mashqlarini o'ylab topishi kutiladi. Tinglash vazifalari darslik o'quvchilarning qiziqishini qo'llab-quvvatlaydigan va tinglash uchun turli maqsadlarni taklif qiladigan turli xil vazifalarni taqdim etadi. Bundan tashqari, o'qituvchi talabalarga ushbu vazifalarni osonlashtirish va ularning tashvishlarini kamaytirish uchun qo'shimcha mashqlar bilan ta'minlaydi, ularga topshiriqlar uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni egallashga

imkon beradi. Talabalar ma'lum lug'at ustida ishlashadi va keyin ularga keng ko'lamli, inklyuziv ma'no uchun tinglash bo'yicha mashg'ulotlar taqdim etiladi. Global ma'noni tinglash texnikasi bilan haqiqiy materiallarni qo'llash talabalarda moddani, yadroni tinglash, ma'no va mohiyatni tushunish qobiliyatini rivojlantirishda foydali bo'lishi mumkin. Talabalarga matnni ko'p marta tinglash, lekin har safar turli xil, bir-biriga o'xshamaydigan vazifalar ustida ishlash kabi tafsilotlarni va mazmuni tinglash imkoniyatini beradigan yana bir usul ishlatilgan. Talabalar keyinchalik tinglash uchun real hayotiy vaziyatlarda ishlatilishi mumkin bo'lgan turli xil javoblarni shakllantirishlari mumkin, chunki bu an'anaviy tushunish savollariga qaraganda foydaliroq va samaraliroq bo'ladi [Reinke 2014.168-bet][38].

Keng qamrovli tinglash strategiyalari, ushbu bosqichda talabalarga qo'shimcha mashg'ulotlarni onlayn tarzda taqdim etish yoki ularga o'yin-kulgi uchun topshirish biroz jozibali taklif yoki reja bo'lib tuyulishi mumkin, chunki individual talaba tekshiruvdan o'tmasligini ko'rib, o'zini kamroq bezovta qiladi va shunchaki dam olishi va zavqlanishi mumkin. uning tinglovchi nutqlari bilan uchrashishi. Shunga qaramay, keng ko'lamli tinglash matni ko'p vaqt va boshqa majburiyatlarni talab qiladi va darslarga ajratilgan vaqt etarli bo'lmaydi. Shu sababli, talabalar ushbu mashg'ulotlar uchun darslarida vaqt ajratishlari yoki bo'sh vaqtlarida uyda qilishlari mumkin. Dastlab, o'quvchilar darsda qisqa, tanish va oddiy matnlarni o'yin- kulgi uchun tinglashlari kerak, keyin ularni uyda ko'proq ishlashga undash mumkin. Ushbu qo'shimcha faoliyat, masalan, hujjatli filmlar seriyasi yoki film klipi kabi shaxsiy qiziqishlariga mos kelishi mumkin.

Hech shubha yo'qki, tinglash ko'nikma sifatida mustaqil bo'lolmaydi va darslar tinglash ko'rsatmalaridan iborat bo'lolmaydi va talabalar boshqa ko'nikmalarni egallashlari va tushunishlari kerak. Foydali o'quv materiallarini moslashtirish tinglashni o'rgatish jarayonini, shuningdek, boshqa ko'nikmalarni (o'qish, gapirish va yozish) yaxshilashi mumkin. Taqdim etilgan adabiy manbalarga ko'ra, turli xil tinglash faoliyatini amalga oshirishni taklif qilish

mumkin.

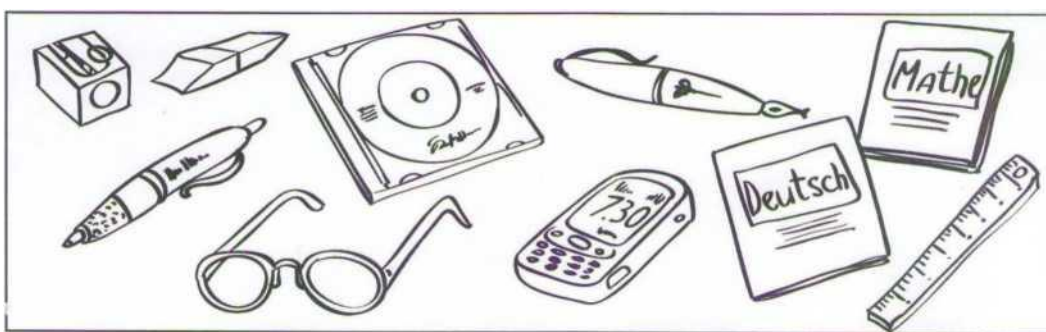
Biz magistirlik dissertatsiyamiz yuzasidan olib borgan tadqiqotimiz davomida nafaqat tajriba guruhlar uchun audiomateriallardan, AKT dan, balki tarqatma materiallardan, metodlardan va oyinlardan foydalandik. Bu esa nemis tili organadigan yoshlar uchun tinglab tushinish qobiliyatini shakillantirish uchun muhim omil bolib xizmat qiladi. Biz o'quvchilar bilan birgalikda „Mein Schultag“ mavzusi yuzasidan so'zlar o'yinini tashkil qildik. Bunda o'qituvchi so'zlarni ketma ketlikda aytadi, o'quvchilar so'zlarni tinglab, ular ham tinglash orqali so'zlarni qay darajada to'g'ri aytishlari nazorat qilinadi.

A

■ Savol va javob

---

der Klebstoff • der Kuli • die Brille • das Deutschheft • der Radiergummi • der Filzstift - der Spitzer • das Handy • der Bleistift • das Buch • das Lineal • das Mappchen • das Matheheft • das Englischheft • die Schere • der Fuller • die Uhr • die CD

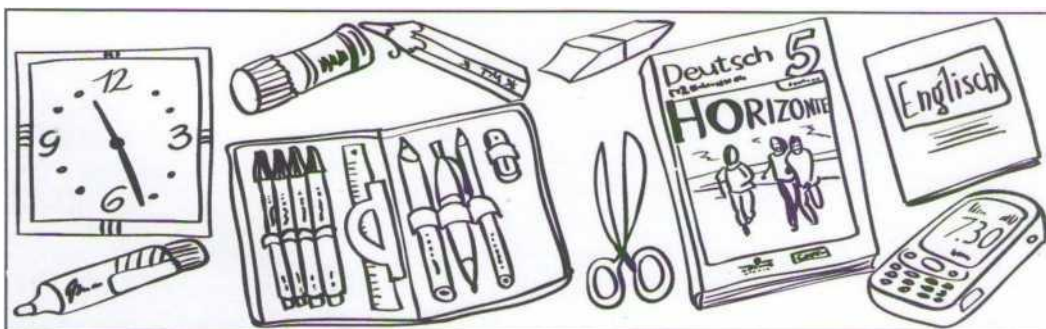
2.1-rasm. Tinglab tushinish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun o'yinlar

■ savol va javob

---

die Brille • das Buch • der Kuli • das Deutschheft • der Fuller • der Filzstift •

das Handy • der Spitzer • der Klebstoff • das Englischheft • das Lineal • das Mappchen • das Matheheft • der Radiergummi • die Schere • die Uhr • die CD • der Bleistift

2.2-rasm. Tinglab tushinish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun o'yinlar

1. Spiel „Wer bin ich?“

2.3-rasm. Tinglab tushinish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun o'yinlar

Jeder Schuler bekommt einen „Steckbrief zum Ausfüllen. Teilen Sie Ihre Klasse in Gruppen mit sechs bis acht Schulern. Jeder Schuler bekommt einen „Steckbrief“ und füllt ihn aus. Ein Schuler aus der Gruppe sammelt die Blätter ein, mischt sie und legt sie in einen Karton. Ein anderer Schuler zieht ein Blatt aus dem Karton und liest bis zu der Frage „Wer bin ich?“ vor. Die anderen

raten, wer das Blatt ausgefüllt hat. Dann zieht der nächste Schuler ein Blatt aus dem Karton, liest vor, die anderen raten u.s.w. Der Schuler, der richtig geraten hat, bekommt einen Punkt. Gewonnen hat der Schuler mit den meisten Punkten.

„Steckbrief“

Ich finde gut.

Ich finde doof.

Ich gern.

Ich nicht gern.

Wer bin ich? Ich bin.

2.Gegenstände raten.

Ein Spieler hören sich einen Gegenstand aus und notiert. Die anderen sollen mit 11 Fragen den Gegenstand erraten. Es handelt sich nur um Entscheidungsfragen, die man nur mit ja oder „nein“ beantworten kann. Wer als erster den Gegenstand richtig nennt, ist der Spielführer und soll sich den nächsten Gegenstand ausdenken. Um das Spiel zu erleichtern, kann der Sachbereich des zu erratenden Wortes angegeben werden, z.B. Schulsachen, Freizeit, Unterrichtsfächer usw.

3.Spiel „Pantomime - Raten“

Ein Spieler stellt ein Hobby dar, die anderen raten.

- Was für ein Hobby ist das? Ist das Reiten?
- Nein
- Ist das Radfahren?
- Ja, das ist Radfahren.

4.Partner – Hörspiel „Was hast du?“

Montag, 2. Stunde, Musik	Freitag, 3. Stunde Audiotext
--------------------------------	------------------------------------

Immer zwei gleiche Zettel schreiben. Zetteln einsammeln und anders verteilen. Durch die Klasse gehen und Partner suchen.

- Ich habe am ... in der .... Stunden ...Was hast du?
- Ich habe auch ...
- Super!

Kontrolle nach dem Spiel:

- Lena hat am Montag in der zweiten Stunden Musik
- Richtig!

5.Im Audiotex hören wir das Partnerinterview.

Dieses Spiel wird in Paaren durchgeführt. In einer vorher vereinbarten Zeit z.B. 5 min. versucht jeder der beiden Partner so viel wie möglich von seinem Partner zu erfahren. Dann soll er im Plenum die Ergebnisse seines Interviews vorstellen z.B. 1-min. dabei kann das Plenum Zusatzfragen stellen. Die Schüler können auch eventuell fiktive Rollen übernehmen - historische Figur, bekannte Person.

2.3. Tinglab tushinishni o'rgatishda texnik vositalar, videolar bilan tinglashni o'rganish tizimi.

Magnitodastur yozuvlarini tinglab tushunish haqidagi masala alohida ko'rib chiqilishi lozim. Magnitodastur yozuvidagi biror shaxsga qaratilmagani uchun uni tushunish ancha qiyinlik tug'dirishi sababli tinglab tushunishning bu turini ta'limning faqat o'rta bosqichida amalga oshirish mumkinligi to'g'risidagi fikr metodikada uzoq vaqt saqlanib keldi. Hozirgi vaqtda bu fikr rad etilgan. Tinglab tushuniladigan matnlar oldindan yaxshi ishlab chiqilgan material asosida tuzilsa va o'quvchilar bilan magnitodasturdan foydalaniladigan mashqlar olib borilsa, magnitodasturga yozilgan nutqni tinglab tushunishni V sinfdan bemalol boshlash mumkinligini ko'rsatdi. Aslida magnitodastur yozuviga ilgariroq murojaat qilish o'quvchilarni ekstralingvistik momentlarga tayanmasdan turli tovushlarning farqini ajratishga o'rgatish imkonini beradi. Tadqiqotlardan ko'rinishicha, magnitodastur yozuvidan foydalanishni mumkin qadar vaqtliroq o'rgatish kerak, chunki bu ishni kechiktirish o'quvchilar uchun turli kishilar nutqini idrok etishni qiyinlashtiradi. Chunki ular gapirayotgan odamning tovush tembri va shaxsiy xususiyatlariga haddan tashqari o'rganib qoladilar, ularda tinglash obrazlarning qandaydir individuallashtirilgan varianti shakllanib qoladi.

Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'quvchilar va talabalarda tinglab tushunish gapirishga qaraganda kam taraqqiy etgan. O'quvchi o'qiganda, ko'rganda tinglab tushunishga qaraganda olti marta ko'p ma'lumot olarkan, sababi uni ustida kam ishlanganidadir, murakkabligidadir. Tinglab tushunish boshqa nutq faoliyatlariga ham yordam beradi. U gapirishni ajralmas qismidir. Tinglab tushunish bilan gapirish ikkalasi og'zaki nutqni tashkil qiladi. Tajribalar ko'rsatadiki, tinglab tushunishni rivojlanganiga qarab, gapirish ham rivojlanadi, o'quvchi ayniqsa dialogda yaxshi qatnasha oladi. Tinglab tushunish orqali ham, o'qish orqali ham ma'lumot qabul qilinadi, shu sababdan ikkalasi ham retseptiv nutqlardir. O'quvchi to'g'ri o'qigan, talaffuz qilgan so'zlarni tezda qabul qilib

taniydi va tushuna oladi. U o'zi to'g'ri o'qiy olmasa, talaffuz qila olmasa, so'zlarni tinglaganda taniy olmaydi, mazmunni tushunmaydi. O'quvchi va talaba yozganda ham so'zlarni, gaplarni to'g'ri o'qiy olsa, talaffuz qila olsa, yoza oladi, bu ham tinglab tushunishga yordam beradi. Hamma o'quv yurtlarida tinglab tushunishni o'rgatish ham vosita, ham maqsaddir. U vosita bo'lganda til materialini og'zaki o'rgatish, tushuntirishda boshqa nutq faoliyatlarini o'rgatishda, vositachilik qiladi, maqsad bo'lganda esa, nutqni tinglab ma'lumot olish ko'zda tutiladi. Tinglab tushunishning eng asosiy maqsadi, vazifasi, tanish til materiallari asosida tuzilgan notanish mazmunli matnni, nutqni tinglab tushunishdir. O'rta maktab chet tili dasturida tinglab tushunish bo'yicha har bir sinf uchun talablar belgilangan.

Xorijiy tillarni tinglab tushunishning qiyinchiliklari va xususiyatlari
Tinglab tushunishning o'ziga xos qiyinchiliklari bor. Ular 2 ta ekstralingvistik va lingvistik qiyinchiliklardir.

Ekstralingvistik qiyinchiliklarga:

1. Tinglayotgan nutq mexanik nutq bo'lishligi. Fo nogrammadan, videodasturogrammadan nutqni tinglashlik;
2. So'zlovchining o'zidan jonli nutqni tinglashlik;
3. Nutqning tembri;
4. Nutqning tezligi;
5. Nutqning kimgadir, nimagadir qaratilgan bo'lishligi;
6. Tinglayotgan sharoit, vaziyat, sinfda o'quvchi, talabalarning intizomi, shovqini, ularning ko'p-kamligi;
7. Nutq ehtiyoji bo'lishi;
8. O'quvchi, talabaning diqqati;
9. Nutqning bir yoki bir necha marta tinglanishligi;
10. Tinglab tushunishda tayanch vositalarning, mazmunli rasmlarning bo'lishligi kiradi.

Lingvistik qiyinchiliklar:

1. Nutqning monolog, dialog shaklida bo'lishligi;

2. Dasturetik qiyinchilik, so'zlarning to'g'ri talaffuz qilinishi;
3. Leksik qiyinchilik, so'zlar tanish, ko'p ma'noli bo'lishligi, konversiya;
4. Grammatik qiyinchiliklar-zamonlar, grammatik shakllar, gap tuzilishlarning tanish bo'lishligi;

Grammatik qiyinchiliklar tushunishni qiyinlashtiruvchi va qiyinlashtirmaydigan bo'ladi. Sifat qo'shimchalari, fe'llarning shaxs qo'shimchalari tushunishni qiyinlashtirmaydi. Zamonlar, so'roq gaplar, gaplarni sintaksis tomondan murakkabliklarini tushunishni qiyinlashtiradi. Nutqni umumiy mazmunini tushunishga leksik qiyinchiliklar ta'sir qiladi.

5. Stilistik qiyinchilik.,bunda asosan utqni sheva yoki adabiy tilda bo'lishligi.

Nutqni sheva yoki adabiy tilda bo'lishligi va yana xorijiy tilda nutqni tinglab tushunishda ham quyidagi qiyinchiliklar uchraydi;

1. Dasturetik qiyinchiliklar qarama-qarshi tovushlarni tinglab farqlashda uchraydi.

2. Leksik qiyinchiliklar: O'quvchilar so'zlarni tinglab noto'g'ri tushunadilar, bunga sabab ularni noto'g'ri eshitishlaridir deydi.

Bu qiyinchiliklar dasturetika bilan bog'liq. O'quvchilar gaplarini noto'g'ri eshitish orqali noto'g'ri tushunadilar.

3. Grammatik qiyinchiliklar. Bu qiyinchiliklar nemis tili analitik til ekanligidan kelib chiqadi deydi.

Masalan: Tinglab tushunishni o'rgatishning mazmuni deganda tinglab tushunish bo'yicha nimalarni va nimalarga o'rgatish ko'zda tutiladi. U o'rta maktab chet tili dasturida har bir sinf uchun belgilab berilgan.

Yuqoridagi tinglab tushunishni o'rgatishning mazmunni 3 qismga bo'lamiz.

- 1.Lingvistik qism,bunga til va nutq materiali kirgiziladi;
- 2.Psixologik qism, bunda ovozli nutqni tinglash, tushunish malaka, ko'nikmasiga erishtirishdir.

3. Metodik qism, bunda o'quvchilarga tinglash, tushunish yo'l-usullarini o'rgatish, hamda tinglab tushunish texnologiyasi orqali uni qonun-qoida, tamoyillar, metodlar, vositalar orqali o'rgatish aniqlanadi.

O'quvchi nutqni tinglaganda asosiy vazifa: tanish leksik, grammatik, dasturetik materiallar asosida notanish mazmunli nutqni tinglab, nutq vaziyatidan foydalanib, yangi ma'lumot olish, notanish mazmuni tushunish vazifasi turadi. Yuqori sinflar uchun qisman notanish so'zlar tinglanayotganda fahmlab tushunishga qoldiriladi.

Ko'tarilgan nazariy va amaliy masalalar qatorida chet tilida tinglab tushunish metodologiyasi, kommunikativ kompetentsiya muammosi va unga erishish yo'llari eng dolzarb yo'l hisoblanadi. Umuman olganda, kommunikativ kompetentsiya deganda qobiliyat tushuniladi, chet tilida tinglab tushunish orqali talaba uchun dolzarb muammolarni hal qilish, kundalik, o'quv, ishlab chiqarish, hayotiy davomida muloqot qilish, talabani qobiliyati muloqotni amalga oshirish uchun til va nutq faktlarini tushunish uchun tinglab tushunish kompetensiyasining roli kengdir. Tinglovchi talaba, agar u tinglab tushunish sharoitida bo'lsa, kommunikativ kompetensiyaga to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita kontekst muammolarni muvaffaqiyatli hal qiladi, ravon tilda so'zlashuvchi bilan tinglab tushunish va o'zaro munosabatini ushbu til madaniyatining me'yor va an'analariga muvofiq amalga oshiradi. [Azimov 2009: 98-bet][13]. Xorijiy tilning kommunikativ kompetensiyaga ega bo'lmagan kishi, o'sha davlatning o'rganilayotgan tili va o'sha mamlakatda bo'lish, u uchun juda qiyin. Shuning uchun ham tinglab tushunish davrida haqiqiy va xayoliy vaziyatlarni yaratishda chet tili darslarida muloqot qilish, turli xil metodlardan foydalanish usullarini o'rgatishda o'qituvchining vazifasi muhimdir. Bunda asosan videofilmlar orqali tinglab tushunish mashg'ulotlaridan o'z o'rnida foydalanish kerak. [D.H Brown 1997: 5t-be][14].

Ma'ruzachini eshitishda xorijiy nutqni idrok etish va tushunish, uning yuz ifodalarini, imo-ishoralarini, umuman tashqi ko'rinishini tasavvurda qanday holatdagiligini tushunib yetishimiz kerak. Buning uchun biz nafaqat bir vaqtning

o'zida tinglashimiz, balki tasavvur tushunchamizni ham o'z o'rnida qo'llay olishimiz kerak. Trening sharoitida biz suhbatdoshni qachon ko'ramiz to'g'ridan-to'g'ri muloqot orqali ko'rishimiz mumkin, lekin haqiqiy materialni tinglashda vizual aloqa yo'q. Video bizga haqiqiy nutq va so'zlovchining atrofida vizual tarzda idrok etish muhitida tinglash imkonini beradi. Bu tinglashning haqiqiy shartlariga yaqinlashtiradi. Axborotni idrok etish va qayta ishlash va uni eshitish shaklida mujassamlanadi. Tinglab tushunish metodologiyasida butun yo'nalishning asosini vizual sintez tashkil etadi, ular asosan chet tillarini o'rgatish va yaratish uchun asos bo'lib xizmat qildi va chet tillarini o'qitishning audiovizual metodini ishlab chiqishini ta'minlaydi.

Tinglash jarayonlarini o'rganish tajribasi shuni ko'rsatadiki, matnni vizual holda ikki marta tinglash, tinglab tushunish darajasining samarasini yuksaltiradi. Video materiallardan iborat hujjatni ko'rish, bir martalik tinglab tushunishdan ko'ra sezilarli darajada yuqori bo'ladi. Umuman olganda, videoni ko'rish, video yordamida tinglash jarayoni bir biridan sezilarli darajada farq qiladi, ortib borayotgan motivatsiya, katta vaziyat va muloqot yuqori darajadagi ravshanlik va natijada axborot mazmuni va boshqalar oson tushunishlari uchundir. [V. A.Krutetskiy, 2011: 109-bet][30].

Biz videoning sanab o'tilgan xususiyatlari va afzalliklarini ochib beramiz tinglashni o'rganish vositalari orqali ochib beramiz:

-Videoni tomosha qilishda bir vaqtning o'zida ikkita analizator ishtirok etadi -vizual va eshitish, ya'ni talaba ko'proq narsani audio yozuvni tinglash orqali oladi. Til tuzilmalarini yodlash, so'z boyligini kengaytirish va rag'batlantirish nutq va uni tinglash qobiliyatlarini rivojlantirishda vizual diapazoni yaxshiroq qilish imkonini beradi [N.K.Atalayeva.2011: 195-bet][12].

-Video filmlar motivatsiyani uyg'otishi uchun amalga oshirishda muhim rol o'ynaydigan funktsiyalardan biridir:

birinchidan, birgalikda mavjudlik, empatiya ta'siri tufayli ekranda ko'rsatilgan hodisalarni kuzatish;

ikkinchidan, tinglash natijasida o'quvchilar o'quv uslubiy muammolarni

muvaffaqiyatli mustaqil hal qilish;

Audio vositalar orqali tinglab tushunish samarasi balandroqdir, bu talabanning tilni tushunishi bilan erishiladigan tadqiqotlar va eshitish davomida anglab yetish kompetensiyasini samaradorligini yuksaltirish uchun xizmat qiladi. [M.B Yevistifeyeva 2011: 109-bet][19].

Video filmdan foydalanish turli jihatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Nafaqat o'quvchilarning aqliy faoliyatini, balki ularning diqqat va xotiralarini yaxshilashga yordam beradi. Auditoriyada video filmlarni yoki bo'lmasa audiovisual vositalarni tomosha qilish orqali qo'shma kognitiv muhit orqali hatto e'tiborsiz talabani ham diqqatini tortsa bo'ladi. Film mazmunini tushunish maqsadida talabalar biroz harakat qilish kerak. Xotiradan tashqari, tinglab tushunish paytida jamlangan fikr ham tinglashning boshqa mexanizmlarini faollashtirishga yordam beradi [A.P.Golubev2011: 196-bet][25].

Videoning yana bir aniq afzalligi – bu tinglab tushunish paytida ularning axborotni intellektual salohiyatlariga tezda idrok etish darajasiga ta'sir ko'rsatishi yuqoriroqdir. Shuning uchun ham o'quvchilarning shaxsiyatini shakllantirishga e'tibor berishi, ko'rgan narsasiga munosabat bildirishi va ularni o'z navbatida rag'bantlantirishi o'qituvchining muhim vazifasidandir. [I.D.Salitra. 1997: 6-bet][26].

Video muhim tarbiyaviy ahamiyatga egadir. U tarix, madaniyat, an'analar va o'rganilayotgan til mamlakatining hayot tarzini o'rgatadi [M.N.Goncharova.2010: 110-bet][23]. O'qitishning audiovizual usuli samarali bo'lishi uchun o'qituvchi haqiqiy video materiallar tanlash orqali kerakli mezonlariga to'g'ri yondashishi kerak [R Lado 1957: 72-73-bet][33]:

Video lingvistik materialni o'z ichiga oladigan kerakli o'quv maqsadlariga ko'ra tanlanadi, video, ovoz va badiiy sifat, badiiy qiymatini yanada kuchaytiradi [S.Puntambekar 2011: 194][35].

Videoni uyda tomosha qilishdan farqli o'laroq, auditoriyada ko'rish television dasturlash jarayonini faollashtiradi, tashkilotchi va tashabbuskorlikni oshiradi. Video material bilan ishlash, shuningdek audio materiallar bilan

ishlash asosan uch bosqichni o'z ichiga oladi:

- oldindan namoyish qilish (oldindan ko'rish);
- demo (ko'rish paytida);
- post-demo (ko'rishdan keyingi);

Birinchi bosqichning maqsadi, Oldingi bosqichda talabalarni rag'batlantirish, matnni to'g'ri tinglay olish va uni tushinish, talabalarni tinglab tushinish davrida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklar olib tashlash kerak, ushbu matn yuzasidan tushincha hosil qilinmagan savollar orqali topshiriqni muvaffaqiyatli bajarish kerakligi nazarda tutilgan.

Ikkinchi bosqichning maqsadi, o'quvchilar audio matn mazmunini tushunishlari ularning nutqiy-kogitativ faoliyatini faollashtiradi.

Uchinchi bosqichda, talabalarning nutq ijodiy faoliyati tashkil etiladi [P.R. Mandel 2021: 338-bet][34].

Shunday qilib, videofilm samarali vositadir, chet tili darslarida tinglashni o'rganish, videofilmlar ko'rish ta'lim samaradorligini oshirishga yordam beradigan jarayondir. Tinglovchilarning so'z boyligini kengaytirish va o'quvchilar e'tiborini rivojlantirish, va maktab o'quvchilarining kommunikativ kompetentsiyalarini shakllantirish uchun ham qulay sharoit yaratadi.

Tinglash nutq faoliyatining mustaqil turi, umumiy ma'noda nutqni eshitish orqali idrok etish va tushunish jarayonini bildiradi. Nutqni tinglash jarayoni aqliy tizimlarning mashaqqatli ishdir. Tinglash jarayoni psixologik nuqtai nazardan quyidagi mexanizmni ifodalaydi:

- 1) nutqni idrok etish jarayoni;
- 2) tan olish jarayoni;
- 3) tushunish jarayoni.

Tinglashning asosiy mexanizmlar – nutqni to'g'ri eshitish, xotira, ehtimollik mexanizmi, bashorat va artikulyatsiya.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tinglash eng ko'p nutq faoliyatining qiyin turlaridan biridir va u bilan talabalar ko'p muammolar va muvaffaqiyatsizliklar uchraydi, biroq bunda to'sqinlik qiladigan hodisalarni o'z vaqtida tahlil qilinishi

nutqni eshitish orqali uni to'g'ri idrok etishga zamin bo'loladi hamda materialni to'g'ri tanlash imkonini beradi. Tinglashni o'rgatish va tizimni ishlab chiqish uchun o'quvchilarda uchraydigan qiyinchiliklarni qanday yengish kerakligini o'rgatish uchun mo'ljallangan mashqlar tizimi ishlab chiqilgan.

Xorijiy tillarni o'qitish jarayonida videomateriallardan foydalanish tillar ta'lim jarayonining faollashuviga hissa qo'shadi va maktab o'quvchilari uchun kommunikativ kompetentsiyani shakllantirishda qulay sharoitlar yaratadi. Video bizga haqiqiy nutqni tinglash imkoniyatini beradi va so'zlovchini va uning atrofini vizual tarzda idrok etish. Bu bizni tinglashning haqiqiy tinglash sharoitiga yaqinlashtiradi. Audit jarayoni videoga tayanish motivatsiyaning sezilarli darajada oshishi bilan ajralib turadi, ko'proq kommunikativ vaziyatli va yuqori daraja ko'rinish natijasida ma'lumot mazmuni osonroq tushuniladi.

O'qitishning audiovizual usuli samarali bo'lishi uchun o'qituvchi haqiqiy video materiallarni aniq tanlashi hamda mezonlar asosida to'g'ri yondashish kerak. Video kerakli tilni o'z ichiga oladi va o'quv maqsadlariga muvofiq material tanlangan. O'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos keladigan qiziqarli mavzuli bo'lishi, ularning amaliy tilni yanada bilish darajasini yaxshi bo'lib takomillashishiga xizmat qiladi.

II bob bo'yicha xulosalar

1. Muloqotda, o'zaro fikr almashuvga o'rgatish ustivor yo'nalish kasb etayotgan hozirgi sharoitda maktablarda, oliy o'quv yurtlarida chet tillarini tinglab tushunishga o'rgatish mashg'ulotlarini kommunikativlik prinsiplari asosida tashkil qilish, uning metodik texnologiyasini ishlab chiqish, o'quv dasturlari rejasiga uni aloxida dars bosqichi sifatida kiritish, muloqotga o'rgatishning bu turi bo'yicha baholash mezonlarini aniqlash zarurati ilgari surilmoqda.

2. Tinglab tushunishni o'rgatish mashg'ulotlari talabalarda muayyan o'quv materialini bo'yicha grammatik, leksik, persektiv (idrok qilingan) ko'nikma va malakalar shakllantirilgach tashkil qilinadi. Bunday tizimga rioya qilmaslik eshitiladigan nutqning dasturetik, grammatik, leksik qonuniyatlarini idrok qilmaslikka, natijada eshitiladigan axborotni butunlay tushunmaslikka olib keladi.

3. Tinglab tushunish ko'nikma va malakalarini shakllantirish talaffuz, leksik, grammatik ko'nikmalar va malakalarni shakllantirish bilan uzviy bog'liqdir.

III BOB. TINGLAB TUSHINISH KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING ROLI VA TAJRIBA SINOV ISHLARINI O'TKAZISH METODIKASI.

3.1. Tajriba-sinov ishlarini tashkil etish va o'tkazish bosqichlari.

Nemis tilidagi nutqni tinglab tushunishni o'rgatishni 2 ta katta bosqichga bo'lib olamiz.

I-bosqich. Tayyorlov bosqichi.

O'qituvchi tinglab tushunish mavzusini tanlaydi va uni asosida nutqni, matnni tayyorlaydi. Tinglab tushunish uchun tayyorlangan nutqdagi, matndagi notanish tovushlar, so'zlar, grammatik materiallar o'rgatiladi. Tovushlar va sintagmalarni, gaplarni qabul qilish, taniy olish, farqlash, tushuna olish malaka ko'nikmalari shakllantiriladi, rivojlantiriladi. Tinglab tushunish mavzusi, nutq matni uchun zarur bo'lgan mexanizmlar o'rgatilib, asosiy bosqichga tayyorlanadi.

O'qituvchining o'quvchilarga nemischa topshirig'i yoki buyrug'i, savollari, ularni o'quvchilarga bajartirishi, javob berdirishi, o'quvchilarning o'zlarining nutqlari uchun yuqoridagi malakalar, ko'nikmalar hosil qilishga yordam beradi. O'qituvchi uzun-qisqa tovushlarni farqlash, gaplarni ma'noli qismlarga ajratish, ularni tushunish, xotirani rivojlantirish mashqlar o'tkazadi. Bu bosqichda 2 yoki 3 ta jumladan iborat mikronutqni tinglab qabul qilish, tushunish, xotirada saqlash uchun malaka ko'nikmalari hosil qilinadi.

Ular asosan 5-sinf bosqichida o'rgatiladi. Bular esa qolgan sinflarda tinglab tushunish ustida ishlashni rivojlantirishga zamin bo'ladi. Bularsiz 6-9-sinflarda tinglab tushunishni rivojlantirish, kengaytirish mumkin emas. Ularni xatlab, tashlab ketib bo'lmaydi. O'qituvchi bularga ahamiyat berishi zarur. Bular tinglab tushunishning asosini tashkil qiladi. O'qituvchi bu malaka,

ko'nikmalarni yaxshi shakllantira olsa, keyinchalik tinglab tushunishni rivojlantirish osonlashadi.

II-bosqich. Asosiy bosqich, bunda mavzu asosida tuzilgan mazmunli, davomli notanish monologik, diologik nutqni tinglab tushunish, talqin qilish, malaka ko'nikmalari shakllantiriladi va rivojlantiriladi.

Tinglab tushuniladigan matnning mazmuni o'quvchi yoki talabaga tanish bo'lmasligi kerak. Aks holda ular uchun tinglab bajaradigan vazifa qolmaydi. O'quvchi yoki talaba matnni tinglab tushunayotganda matnga qarab, ko'rib turishi tavsiya etilmaydi, chunki unda tinglab tushunish sodir bo'lmaydi. Bizga ma'lumki, tinglab tushunishni talabi, sharti, faqatgina tinglab tushunishdir, matnni tinglab, ko'rib tushunish emasdir.

Bu bosqich quyidagi ketma-ketlikda o'tkaziladi:

1) tinglab tushunishni o'tkazishga tayyorlanish, bunda o'qituvchi o'quvchilarning yoki talabalarning yoshi, bilimi, sinfi, o'rgangan materiallarini hisobga olib matn, nutq tayyorlaydi, ya'ni matn tuzadi. Ularda notanish leksika, grammatika, notanish shaharlarning nomlari bo'lsa oldindan talaffuzini, o'qilishini, ma'nosini o'rgatadi. 3 tagacha so'zlarni tarjimasini, joy, shaharlarning nomini doskaga yozib qo'yilishi xato bo'lmaydi.

Bular asosan birinchi bosqichda bajariladi. Matnni o'quvchi yoki talaba tinglab tushunayotganida uchraydigan lingvistik qiyinchiliklarni aniqlash, ularni yo'qotish yo'llarini topish, tinglash vositalari (texnik, tinglash va ko'rish vositalari hamda boshqalar) ni oldindan tayyorlash zarur. Dasturogramma bo'lsa eshitib tinglab ko'rish kerak.

2) Tinglab tushunishni o'tkazish, uni quyidagi metodik ketma-ketlikda o'tkazish mumkin:

A. Matnda yoki nutqda notanish so'z tarjimasini, joylarning nomlari, ismlari bo'lsa doskaga yozish va o'qitish.

B. Tinglatish. O'quvchilarning diqqatlari tinglashga qaratilgan bo'lishi zarur. O'qituvchi so'zlashi, matnni, nutqni o'qib berishi, dasturogrammadan tinglatishi mumkin.

O'quvchilar nutqni me'yordagi tezlikda bir marta tinglaydilar. Tinglab tushunishdan oldin ularga quyidagi vazifalar beriladi:

- a) tinglang, mazmuni tushuning;
- b) tinglang, savollarga javob bering;
- c) tinglab, mazmuni tushunib, uni o'zbekcha yoki xorijiycha bayon qiling;
- d) matnga mazmuni bo'yicha yangi sarlavxa qo'ying;
- e) so'zlashga reja tuzing kabilar.

Bu topshiriqlar-vazifalar, savollar, 6-7-sinflarda tinglashdan oldin, 8-9sinflarda tinglash paytida, 10-11-sinflarda esa tinglashdan keyin berilgani ma'quldir.

Talab bo'yicha o'quvchi, talaba bir marta tinglaganda tushunishi kerak. Tinglab tushunishni o'rgatishni boshlashda, ba'zi vaqtlarda, ba'zi sabablarga ko'ra ikki marta tinglatish zarar emas, lekin oxirgi maqsad bir martada nutqni tinglab tushunish bo'lishi zarur.

Tinglangan matn mazmunini tushunganlikni tekshirish. Mazmunini, ma'lumotni tushunganlikni tekshirish yuqoridagi berilgan mashqlar, vazifalarni bajarilishi orqali amalga oshiriladi.

Tekshirishda yana quyidagi mashqlar qo'llaniladi:

- 1) Tinglangan matnni, nutqni birinchi abzasini (o'zbekcha yoki nemischa)gapirish;
- 2) Matnni davom ettirib tugatish;
- 3) Matndagi faktlarni aniqlash;
- 4) Matnni reja bo'yicha qismlarga ajratish;
- 5) Savollarga xorijiy tilda yoki o'zbekcha javob berish;
- 6) Matn mazmunini xorijiy tilida yoki ona tilida so'zlab bering kabilar.

Berilgan mashqlar tinglashdan oldin yoki keyin berilishi mumkin. O'qituvchi tinglangan nutq matn mazmunini tushunganlikni tekshirishda bu mashqlarning bittasidan foydalanadi. O'quvchilar yoki talabalarga mazmuni nemischa so'zlatish, gapirtirish shart va majburiy emas, bu tinglab

tushunishning maqsadiga kirmaydi. Uning maqsadi tinglab yangi mazmuni tushunish, ma'lumot olishdir. Nemischa tushungan mazmuni so'zlatish-texshirish mashqlaridan biri xolos, agar o'quvchilar, talabalar xorijiycha mazmuni, ma'lumotni tushunganliklarini so'zlasalar, o'qituvchi ham mazmuni tushunganlikni tekshiradi, ham xorijiy tilida gapirishni rivojlantiradi.

O'qituvchi tinglangan matn, nutq asosida o'quvchilar yoki talabalarni fikrlatishga o'rgatadi, mazmuni ularning bilimlari, mustaqil fikrlashi asosida kengaytiradi, muallifning matn mazmuni orqali nima demoqchi, aytmoqchi bo'lgan fikrini talqin qildiradi, tarbiyaviy maqsadni amalga oshiradi.

Lekin shunga qaramay tinglab tushunishni o'rgatishni to'rt bosqichda amalga oshirish qabul qilingan:

- 1- bosqich, Tinglab tushunishga o'rgatishga mo'ljallangan shartli kommunikativ mashqlarni bajartirish mashqlari (tayyorlov mashqlari);
- 2- bosqich. Tinglab tushunishga o'rgatishga muljallangan kommunikativ mashqlarni bajartirish (fikir almashuv, kommunikativ mashqlar):
- 3-bosqich. Audiomatnni tinglab tushunish bosqichi;
- 4-bosqich. Matinni tinglab tushunish

Matinni tinglab tushunishga tayyorlov mashqlarini quyidagi usullar orqali amalga oshiriladi:

1. O'qituvchi ko'rsatmasini eshitib, uni tez bajarish mashqlari;
2. Noto'g'ri fikr eshitganida, qo'l ko'tarish mashqlari;
3. O'qituvchi nutqida tasvirlanayotgan, ish harakati yoki voqea sodir bo'lgan joyni aniqlash bo'yicha mashqlar;
4. O'qituvchi nutqida ataylab tashlab ketilgan narsa, voqea nomlarini aniqlash mashqlari;
5. O'qituvchi fikriga qo'shilsa, uni tasdiqlash mashqlari;
6. Tug'ilgan kunlar sanasi yozilgan kartochkalarni ko'rib, u kimniki ekanligini aniqlash mashqlari;
7. O'qituvchining bir kunlik ish rejasini eshitib, unda qanday muhim punkt tushirib qoldirilganligini aniqlash mashqlari;

8. O'qituvchi hikoyasida tilga olingan narsalar, voqealar, hodisalar nomlarini esda qoldirish bo'yicha mashqlar;

9. Muayyan bir kishining ismi, yoshi, millati, kasbi va h. haqidagi axborotni eshitib, uni ona tilida qayd qilish mashqlari;

10. Voqea sodir bo'lgan joyni kartadan ko'rsatish mashqlari;

11. Eshitilgan axborot va namoyish qilinadigan tasviriy vositadagi farqlarni topish mashqlari;

12. Eshitilgan jumlaning sintagmalarga ajratish bo'yicha mashqlar;

13. Eshitiladigan nutqdan bir xil talaffuz qilinadigan, mazmunan farq qiladigan so'zlarni topish mashqlari;

14. Eshitilgan axborotdan mantiq va mazmunni tiklovchi tashlab ketilgan jumlaning topish mashqlari. Bunday tayyorlov mashqlari orqali o'quvchilarning dastlabki tinglab tushunish ko'nikmalari shakllanadi. O'quvchilar o'qituvchidan eshitgan ma'lum ko'rsatmalar orqali nutqiy harakat usullarini o'zlashtiradilar.

Tinglab tushunish ko'nikmalarini malakalarga aylantiruvchi nutq mashqlari bevosita audiomatn asosida tashkil qilinib bundako'proq tushunilgan axborot bo'yicha fikr bildirishga asosiy e'tibor beriladi. Nutq mashqlarini quyidagi ko'rsatmalar orqali tashkil qilish mumkin:

1. Hikoyani (parchani) eshitish va savollarga javob berish mashqlari;

2. Eshitilgan matndan asosiy fikrni aniqlash mashqlari;

3. Matn parchasini eshitib, uni izohlash mashqlari;

4. Dialogni boshini eshitib, uni davom ettirish mashqlari;

5. Dialogni eshitib, undagi asosiy mazmunni gapirib berish mashqlari;

6. Eshitilgan parchaga sarlavha qo'yish mashqlari;

7. Parchani eshitib, unga tuzilgan aralash reja punktlarini mantiqiy tartibda joylashtirish mashqlari;

8. Matn parchasini eshitib, o'qituvchi tomonidan berilgan fikrni to'g'ri yoki noto'g'riligini tasdiqlash mashqlari;

9. Matn parchasini eshitib, unga mantiqiy reja tuzish mashqlari;

10. Eshitilgan fikrga munosabat bildirish mashqlari;

11. Matnda fikr yuritilgan voqea-hodisa ro'y bergan joyni, mamlakatni, davrni izohlash mashqlari.

Keltirilgan mashq turlari audiomatnning mazmuniga va qiyinchilik darajasiga ko'ra turli ketma-ketliklarda uyushtirilishi mumkin.

Audiomatni jonli ovozda o'qituvchi tomonidan o'qib eshittirilishi yoki dasturogrammalardan eshittirilish bilan boshlanadi. Bu o'rinda matnni turli ovozda, erkak va ayol suxondonlar tomonidan o'qilishiga e'tibor berilishi lozim. Aks holda o'quvchilar bir suxondon ovoziga ko'niktirilishi va boshalarning ovozini eshitganida tushunishga qiynalib qolishlari mumkin.

Tinglab tushunishga mo'ljallangan matn (audiomatn) eshittirilayotganidan matnning har bir jumlasini ifodalaydigan mazmun o'quvchilarning barcha sezgilariga faol ta'sir qiladigan rasmlar seriyasi, ovozli va ovozsiz diafilmlar, applikasiyalar, imo-ishoralar, qarakatlar, predmetlar orqali namoyish qilib boriladi. Buning uchun o'qituvchi darsni rejalashtirishda mavzuga oid barcha vositalarni oldindan tayyorlaydi. Mashg'ulot boshlanishida darsning maqsadini, tinglab tushunish orqali ular qanday natijalarga erishish mumkinligini tushuntiradi. Lozim bo'lsa, matnda uchraydigan murakkab so'z birikmalarni, grammatik muammolarni kommunikativlik asosida izohlab beradi. Shundan so'ng audiomatn eshittirishga qo'yiladi.

Eshirilgan matnni tushunish malakalarini mustahkamlash uchun quyidagi usullarda mashqlar bajariladi:

1. O'quvchilar dastlab matnni eshitish jarayonida o'qituvchi ko'rsatgan ko'rgazmali vositalarni matn ketma-ketligida ko'rsatishni mashq qiladilar. Eshitish jarayonida gap ifodalagan mazmuni xatosiz va matn ketma-ketligidagi rasmlar, predmetlar, imo-ishora va harakatlar orqali ifodalab berish o'quvchilarda dastlabki tinglab tushunish ko'nikmalarining mustahkamlashga olib keladi. Qolaversa, bunday mashq o'yin xarakteriga egaligi, o'quvchilarga ijobiy emotsional ta'sir qilishi bilan o'quvchilarning qiziqishlarini, ilk faolligini yanada oshiradi.

2. Tinglab tushunishni mustahkamlash o'quvchilarning matnni go'shaklar orqali eshitib, pauzalarda jummalarni ovoz chiqarib takrorlashi, matn mazmunini ifodalovchi rasmlarni namoyish qilishlari orqali davom ettirilishi mumkin. Bunday mashq bir necha bor takrorlanishi natijasida matnning xar bir jumlasini ifodalagan ma'no o'quvchilarga tobora tushunarli bo'la boshlaydi va shu orqali eshitilgan matn mazmuni to'la tushunilishga erishiladi. Bunday mashqlarni o'quv laboratoriyalarida mustaqil ish sifatida tashkil qilish yaxshi natijalarga olib keladi.

Tinglab tushunishga o'rgatishning yakunlovchi bosqichida audiomatnning o'quvchilar tomonidan tushunganlik darajalari tekshiriladi va baholanadi. Bunday tekshirish va baholash bir darsning alohida bosqichi yoki alohida dars sifatida uyushtirilishi mumkin. Bu bosqich ko'p jihatlari bilan gapirish malakalarini tekshirish va baholash bilan bog'lanib ketadi. Masalan, matn to'liq tushunilishiga erishilgach, baholash yoki tushunilganligini tekshirish maqsadida quyidagi ishlarni amalga oshirish mumkin:

1. O'qituvchining matn mazmuniga oid savollariga «ha» yoki «yo'q» deb javob berish;
2. Matn mazmuniga oid test savollarini yechish;
3. Matndan ma'no tashuvchi so'zlarni topish va ular yordamida jumla tuzish;
4. Matndagi personaj xarakteriga o'z munosabatini bildirish;
5. Matndan tabiat manzaralari, personajlar qiyofasi ifodalangan jummalarni topish va unga munosabat bildirish;
6. Matn mazmuni bo'yicha munozara uyushtirish;
7. Matnning magnit yozuvini eshitib, yoki eshitmasdan rasmlar, predmetlarni namoyish qilib, audiomatn mazmunini gapirib berish;
8. Matnning har bir jumlasini ona tilida eshitib, chet tiliga, chet tilida eshitib, ona tiliga tarjima qilish. Bu nafaqat tinglab tushunish malakasini shakllanganligini, balki o'quvchilarning ketma-ket tarjima qila olish malakalarini ham takomillashtiradi;

9. Matn bo'yicha juft bo'lib ishlash orqali savollarga javob berishni tashkil qilish;

Shunday qilib tinglab tushunishga o'rgatish eshitilgan matndan axborot olish, unga o'z munosabatini bildirish, bu munosabatni qiziqarli shakllarda ifodalash orqali muloqot uyushtirishni bosh maqsad qilib qo'yadi. Zero hozirgi paytda chet tili o'qitishdan kuzatiladigan bosh maqsad ham o'quvchilarni jonli fikr almashuvga o'rgatishdir.

3.2. Tajriba-sinov ishlarini interaktiv mashqlar orqali o'tkazish

Tinglash ko'nikmalarini o'rgatishning zamonaviy samarali usullari hamma narsani o'z ichiga oladi masalan interaktiv mashqlardan multimedia resurslarigacha. Tinglash qobiliyati eng yaxshi o'rganishi mumkin bo'lgan qobiliyat sanaladi. Chunki o'rganishga birozgina ko'proq e'tibor qaratilsa u oddiy va qiziqarli tadbirlar orqali yaxshilandi va yakunida yaxshi natijalarga olib keladi. Bu holatda siz kichik yoki katta talabalar guruhlari bilan ishlashingiz muhim emas, siz o'zingizni rivojlantirish uchun quyidagi usullardan birini qo'llasangiz bas.

Talabalarga yaxshi tinglashni o'rgatishning o'ziga xos usullari:

- Shaxslararo faoliyat;
- Guruh faoliyati;
- Audio segmentlar;
- Video segmentlar;

Zero hozirgi paytda chet tili o'qitishdan kuzatiladigan bosh maqsad ham o'quvchilarni jonli fikr almashuvga o'rgatishdir.

Shaxslararo faoliyat, bunday faoliyatda talabalarda kuchli tinglashni rivojlantirishning eng samarali usullaridan biridir. Ushbu metodga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

1. Rol ijro etish

2. Soxta intervyular
3. Shaxslararo dialoglar
4. Hikoya qilish va boshqalar

Bunda talabalar ikki yoki uch kishidan iborat kichik guruhlariga ajratiladi, va ularga uslubga mos savollar beriladi.

Masalan, siz talaba bilan kompaniyadagi ish yoki gazetadagi maqola uchun intervyu olishini aytishingiz mumkin. Hikoya qilish faoliyati esa talabalarga savollar berish imkoniyatini berish orqali ularni ancha rivojlantirishi mumkin.

Guruh faoliyati, bunda katta guruh faoliyati ham talabaga o'zaro muloqotda tinglab tushunishni rivojlantirishlariga yordam beradi.

Talabalarga tinglash qobiliyatini o'rgatishning foydali usuliga bundan tashqari oddiy guruh faoliyati ham yaxshi misol bo'la oladi. Birinchi mashg'ulot uchun talabalar besh yoki undan ko'p guruhlariga bo'linadi va ularga bir qiziqish yoki kamida ikkita boshqa sevimli mashg'ulotni o'rganishni buyurishingiz kerak. Bunda talabalarga aniqlovchi savollar berish kerak. Faoliyat davomida va siz ularga eslatma olishlariga ruxsat berishingiz mumkin, chunki bu foydalidir.

Faoliyatning ikkinchi qismi - bu talabalarga katta guruhdada o'tirishga ruxsat berishdur. Masalan ular o'zlari bilan yuzma-yuz kelgan guruh a'zosining ismi va ularning qiziqish hobbilari haqida muloqot qilishsin. Bu ikki faoliyat ham tinglashning samarali o'sishiga olib keladi.

Audio segmentlar, bu usulda asosan siz, o'quvchilarga audio segmentlar orqali tinglash ko'nikmalarini o'rgatishingiz mumkin masalan:

1. radio dasturlari
2. o'quv ma'ruzalari
3. onlayn podkastlar va boshqa audio xabarlar bilan.

O'quvchilar bilan sinfda va keyin interaktiv tinglash dasturlarini qo'llash kerak. Bunda ularga mashqni mustaqil ravishda bajarishlariga sharoit yaratish kerak. Avvalo, talabalarga ko'rsatma berib, o'rgatmoqchi bo'lgan har qanday narsani tasavvur qilish orqali tinglashga tayyorlash kerak. Ushbu turdagi

mashqlar uchun qisqaroq yoki uzunroq audio segmentlarni va qiyinroq yoki qulayroq materialni tanlash har bir o'qituvchiningning o'z ixtiyorida.

O'qituvchilar o'quvchilarni qiziqtirish uchun qiziqarli xabarlardan foydalanish mumkin. Ularni radio yoki televizordan olishi mumkin. Xabarlarni ularga yetkazish uchun kompyuterdan ham foydalanish maqsadga muvofiqdir. O'quvchi hamma so'zlarni tushunishlari shart emas, ammo xabarlarni diqqat bilan tinglashlari va xabar nima haqida ekanligini bilishlari kerak.

Video segmentlar

Tinglash ko'nikmalarini o'rgatish uchun boshqa eng foydali manba bu video segmentlardir ular:

1. qisqacha eskizlar
2. hujjatli filmlar
3. dramatik yoki komedik materiallar
4. yangiliklar dasturlari
5. intervyu segmentlari bo'lishi mumkin.

Audio segmentida bo'lgani kabi, o'qituvchi talabalarining darajasiga qarab audioning qismi va uzunligini tanlashi mumkin, ular buni video segmentda ham qilishlari mumkin.

Ushbu metodning asosiy shartlaridan biri uni hech qanday tovushsiz tomosha qilish va uni talaba bilan birgalikda muhokama qilish. Bu o'rganuvchilarning tinglash va fikrlash qobiliyatini yaxshilaydi.

Filmlar va teleko'rsatuvlar. Filmlar sa'nat turlaridan biridir. Til o'rganuvchilarga so'z boyliklarini oshirish va bilimlarini chuqurlashtirish uchun televizor ko'rish tavsiya qilinadi. Filmlar eng ko'p qo'llaniladigan dars metodlaridan biridir, chunki filmlarda keng qamrovli so'z boyliklari kashf qilinadi.

3.3.Tajriba-sinov ishlari natijalarining tahlili

Tadqiqotimiz jarayonida, ta'lim muassasalarida nemis tilini o'qitishda gapirish va tinglashga yetarlicha vaqt ajratilmasligini aniqladik. Lekin, tinglash til urganuvchilarda mustaqil, zaruriy va eng qiyin nutq faoliyatidir. Bugungi kunda nutq faoliyatining shakli sifatida tinglash nutq jarayonida muxim ro'l o'ynaydi. «Zamonaviy jamiyatda odamlar 48% tinglashadi, 28% gapirishadi, 16% kishidan, 8% yozishadi. Binobarin, og'zaki nutqning ajralmas qismi eshitish va tinglash (auditiv faoliyat)dir.

Xorijiy tillar o'qitish metodikasida kommunikativ kompetensiya nutq faoliyati turlarini o'rganilayotgan tilda kommunikativ maqsad sifatida o'rganish nazarda tutiladi. Biz nemis tili o'rgandigan o'quvchilar uchun 2022 yilda nashr etilgan «Aspekte junior» darsligini o'rgandik. Bu o'quv to'plamining bir qismi bo'lib, o'quvchilar kitobi, o'qituvchi kitobi va kompakt diskdan iborat.

Yuqori kurs talabari uchun nemis tilidagi o'quv dasturi va darsliklarini qo'yilgan muammo nuqtai nazaridan taxlil qilib, yangi uzluksiz ta'lim milliy o'quv dasturida talabalarning tinglab tushunishga qo'yilgan talablarni o'rgangan xolda quyidagi darslikka audiovizual materiallar bilan ishlash, maxsus mashqlar tizimi qo'shimcha tarzda kiritilishi zarur degan xulosaga keldik.

Инсонлар эслаб қоладилар		Н	Ў
10%	1	О	Қ
10%	2	Ф	И
	3	А	Т
	4	О	И
30%	5	Л	Ш
50%	6		
70%	7	Ф	Ў
	8	А	Қ
	9	О	И
90%		Л	Т
			Ш

3.1-rasm. Chet tilini o'rgatishda videomateriallardan foydalanib nafaol va faol o'qitishning pedagogik algoritmidan faol foydalandik

Mashq (a.-3^d- xusnixat, rasm chizish uchun namunalar) - biror faoliyatni puxta o'rganish, malaka hosil qilish uchun bajariladigan ish. Ta'limning asosiy vositasi - mashq, ularning bajarilishi ta'lim maqsadiga erishishda muhim ahamiyatga ega. Mashqda - uzining bilimlarini chuqurlashtirish xamda tegishli ko'nikma va malakalar hosil qilish maqsadida xarakatlarni og'zaki va yozma ravishda takroran amalga oshirish. Mazkur atamaga metodik adabiyotlarda quyidagicha ta'riflar beriladi:

- 1) chet tilda bajariladigan o'quv amali;
- 2) tarkibi talab xamda material qismlaridan iborat o'quv birligi;
- 3) til xodisalariga oid bilimlarni egallash, leksik, grammatik, talaffuz kunikmalarini shakllantirish, mazkur birliklarni nutq vaziyatida to'g'ri qo'llash amali;
- 4) muayyan tarzda tashkil etiladigan va qayta-qayta bajariladigan, uni egallab olishga xamda bajarish usullarini takomillashtirishga yo'naltirilgan aqliy xarakat;
- 5) kompetentsiyalar rivojlanadigan «muxit» yoki «ekosistema»;
- 6) kompetentsiyalar egallanishini ta'minlash vositasi.

Mashqning qisqacha ta'rif-tasnifidan so'ng chet til metodistlari orasida munozaralarga sabab bo'layotgan «mashqlar sistemasi» atamasini ko'rib chiqamiz. Xozirgacha mashqlar sistemasi uning tarkibiy qismlari, mashqlar sistemasining tasnifi borasida bir qancha lingvistik, psixolingvistik, didaktik va pedagogik tadqiqot ishlari olib boriladi:

- 1) chet til o'qitish metodikasida barcha mashqlarni lingvistik nuqtai nazardan til va nutq mashqlari nomi bilan yuritib kelinadi;
- 2) psixolingvistik nuqtai nazardan mashqlar:
  - a) informatsiey – bilim o'rgatadigan;
  - b) operatsion - til materialini o'rgatish orqali ko'nikmani shakllantiradigan;
  - v) motivatsion - nutqiy malaka xosil qilish uchun bajariladigan guruxlarga ajratiladi;
- 3) shakllantiruvchi, rivojlantiruvchi va takomillashtiruvchi mashqlar;
- 4) dasturetik-orfografik, grammatik lug'atlar bilan ishlash ko'nikma va malakalarni takomillashtirishga qaratilgan mashqlar.

Yuqorida keltirilgan mashqlar tizimli ravishda osondan qiyinga, oddiydan murakkabga, bilimdan malakani shakllantiruvchi vaziyatda taqdim etilsa, o'quv fani oldiga qo'yilgan maqsadga erishish mumkin. Sababi, bugungi kun talabi o'quvchi talabalar egallagan bilim, kunikma va malakalarini real vaziyatda qo'llay olishi kerak. Yuqorida keltirilgan usullarni boshlang'ich sinflarda o'quv-bilish faolligini oshirishdagi salotsiyatiga e'tibor qaratgan. Bizningcha, yuqoridagi olimlarning bergan mashqlar tizimiga asoslangan holda tadqiqot ishimiz doirasida uzimizning tizimimizni (3.1-jadvalda) keltirib o'tdik.

**Audiovizual vositalardan foydalanib metakognitiv strategiyalarga
asoslangan tinglab tushunish ko'nikmasini rivojlantirish tizimi**

Bosqichlar	Mashq va topshiriqlar	Interfaol texnologiyalar
Erkundung (ko'rib chiqishdan oldin) Informativ mashqlar (eshituv idroki)	Audiovizual materialning mavzusi bilan tanishish; tanlangan audiovizual materialga doir qisqa savol-javob; yangi so'z va iboralarni aniqlash; so'zlarni va so'z birikmalarini tematik guruhlariga birlashtirish (Mind- mapping)	Blits so'rov, Aqliy hujum
Ausarbeitung (Matnni tinglash; agar zarurat bo'lsa, takroriy tinglash yoki ko'rish) Repraduktiv mashqlar. (So'zlarning tovush tomonini dasturematik farqlash va mohiyatni anglash orqasida nutqdagi mazmun idrok etiladi.)	Xarakat va imo ishoralardan foydalanib fikrni tushinarli ifodalash, (verständliche Eingabe); kuzatish va tahlil jarayoni	Vidio- topishmoq strategiyasi
Konformations reflexion (tinglashdan keyin) Produktiv mashqlar (bilib olinadi va nihoyat tushiniladi)	Muhokama jarayoni, baxs munozara, savol-javob, xamkorlikda ishlash; o'yinlar orqali real kommunikativ vaziyatni yaratish; mavzu yuzasidan Zuordnung, Diskussion, Fragen mit kuzen Antworten, Mehrfachauswahl kabi topshiriqlar yordamida mavzu takomillashtiriladi.	Munozara, suxbat

Talabalar bilan audiovizual matn ustida ishlashning quyidagi to'rt bosqichi tavsiya etiladi:

- 1) matn oldi tayyorlov mashqlari bilan ishlash;
- 2) matn bilan ishlash;
- 3) matndan keyingi bosqich;
- 4) tayyorlanmagan nutqni rivojlantirish.

Chet til o'qitish metodikasida matnni tinglab tushunishning ikki darajasi:

- ma'no
- mazmun

darajalari bir- birlaridan mohiyatan farqlanadi.

Uning ma'no darajasida lisoniy birliklarning ma'nosini farqlab yetishga erishiladi.

Mazmun darajasi deganda esa, idrok qilingan yoki jamlab olingan axborotni qayta ishlash, o'zlashtirish bilan bog'liq, to'liq va aniq tushunish nazarda tutiladi.

Matnni to'liq tushunish matndan o'zlashtirilgan axborotlar miqdori bilan belgilanadi. Bu jarayon o'quvchining aqliy qobiliyati, til tajribasi va o'qish texnikasiga bog'liq. Namoyishdan oldingi bosqichda avval tinglab tushunishga tayyorlovchi - informativ topshiriqlar berilib, o'quvchilar audiovizual materialning mavzusi bilan tanishadilar, o'qituvchi tomonidan avvaldan tanlangan audiovizual materialga doir qisqa savol-javob (blits-so'rov) o'tkazadi, mavzu doirasida yangi so'zlar va iboralar aniqlanadi hamda ularni yozuv taxtasida tahlil qilinadi.

Ushbu topshiriqlar orqali o'quvchilar keyingi bosqich - namoyish jarayoniga tayyorlanadi, ya'ni namoyish jarayoni oddiy tomosha qilishdangina iborat bo'lib qolmasligi, namoyish vaqtida talabalar sotsiolingvistik kuzatish va ijtimoiy-madaniy tahlil qilish kabi o'ylashga jalb qiluvchi reproduktiv topshiriqlarni bajarishlariga, ko'rgan va eshitganlarini amaliy qo'llash bo'yicha real kommunikativ vaziyatni yaratishlariga zamin tayyorlanadi. Namoyishdan

keyingi bosqichda esa muhokama jarayoni baxs-munozara jarayoni bo'lib, savol-javob, hamkorlikda ishlash: akademik munozara, debat, suhbat strategiyalari qo'llash tavsiya etiladi.

Qo'shimcha tarzda mavzu yuzasidan *richtig/falsch, passende Worte, Diskussion, Ideenaustausch* kabi topshiriqlar yordamida mashqlarini bajarishlari tavsiya etiladi.

Dissertatsiyaning «Nemis tili darslarida tinglab tushunish kunikmasini audiovizual vositalar orqali rivojlantirish samaradorligini oshirish bo'yicha tajriba-sinov ishlari» nomli uchinchi bobida tadqiqot ishini olib borishda tajriba-sinov ishlarini tashkil etish, o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari bosqichlari, olingan natijalar va ularning statistik tahlili bayon etilgan. Tajriba-sinov ishining maqsadi olingan natijalarga ko'ra ta'lim va tarbiya jarayonining aniq muammolari yechimiga oid pedagogik va metodik tavsiyalar, pedagogik innovatsiyalar, ta'lim sifatini oshirishga oid ilmiy asoslangan takliflar ishlab chikishdir.

Bizning tajriba-sinov ishimiz dissertatsiyaning boshida ilgari surilgan g'oyani real sharoitda sinovdan o'tkazib, olib borayotgan ishimizda samarali ta'sir etuvchi omillar asosida yangi va ijobiy natijaga erishishga qaratilgan.

Pedagogik tajriba-sinov ishimizning maqsadi - nemis tilini o'qitishda o'quvchilarning ko'nikma va malakalarini baholash xususiyatlarini aniqlashtirishdan iborat.

Eksperimentlarni bajarishda oliy o'quv yurti talabalari hamda umumiy o'rta ta'lim maktablarida tahsil oluvchi o'quvchilarga nemis tilini o'qitishda ularning tinglab tushunish ko'nikmalarini audiovizual vositalar yordamida rivojlantirish bo'yicha ishlab chiqilgan mashq va vazifalar tizimini sinovdan o'tkazdik. Olib brogan tadqiqotlarimizdan maqsad - taklif etilgan mashq va topshiriqlar tizimining samaradorligi va erishilgan natijalarni aniqlashdan iboratdir.

Tajriba-sinov ishlarini tashkillashtirishga qo'yilgan ilmiy-metodik talablarga ko'ra, 3 ta ta'lim muassasasi tajriba-sinov maydoni sifatida belgilandi,

ular respublikaning bir xil mintaqalarining turli hududlarida joylashgan. Tajriba-sinov ishlari Surxondaryo viloyatidagi Termiz davlat universiteti hamda Sariosiyo tumanidagi 23 va 88-sonli umumta'lim maktablarida quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi:

1. Asoslovchi-tahliliy bosqich.
2. Shakllantiruvchi-amaliy bosqich.
3. Tasdiqlovchi-xulosalash bosqichi.

Birinchi asoslovchi bosqichda tanlab olingan ta'lim muassasalari o'quv jarayonidagi mavjud holatlar o'rganildi; maktablarda o'quv reja, o'quv adabiyotlari, darsliklar, qo'llanmalar, multimedia vositalari, lingvokabinetlar tahlil etildi; nemis tili mashg'ulotlari kuzatildi; o'qituvchi va o'quvchilar orasida anketa-surovnomalari o'tkazilib, tinglab tushunish ko'nikma tushunchasi, uning ahamiyati, talabalar va o'quvchilarda tinglab tushunish ko'nikmasin shakllanganlik darajasi, jarayondagi yuzaga keluvchi to'siq va muammolar aniqlandi hamda shu asosida tadqiqot ishi mavzusi shakllantirildi.

Ikkinchi shakllantiruvchi bosqichda respondentlar tajriba va nazorat guruhlariga ajratildi. Tajriba-sinov ishlari uchun bilim darajasi teng bulgan ikki guruh tanlab olindi va eksperiment jarayoni boshlandi. Bunda chet tili dasturida ko'zda tutilgan o'quv soatlari, ta'lim materiallari, talabalar va o'quvchilarning mavjud bilish darajalarining tengligi, jalb etilgan o'qituvchilar tarkibining bir xilligi inobatga olindi. Nemis tili o'rganayotgan talabalar va o'quvchilarning tinglab tushunish malakalarini rivojlantirish bo'yicha tajriba-sinov dasturida tadqiqot ishi natijasi sifatida tavsiya qilingan, ularda tinglab tushunish kompetentsiyani kompleks rivojlantirishga qaratilgan uch bosqichli mashq va topshiriqlar tizimini yaratishda «Deutschunterricht mit Videoclips für die Studenten & Schülern» o'quv qo'llanmasidan foydalanildi. Tajriba-sinov ishlari tabiiy sharoitda o'tkazildi. Tajriba-sinov o'tkazish uchun yuqorida ko'rsatilgan ta'lim muassasalaridan tajriba guruhi (TG) da 187 ta va nazorat guruhi (NG) da 165 ta o'quvchi ishtirok etdi (3.2-jadvalga qarang).?

3.2-jadval

Pedagogik tajriba-sinov jarayoni maydoni tavsifiga unda ishtirok etgan o'qituvchilar va ta'lim oluvchilar soni

T/R	Ta'lim muayssasalari	Magistirluk dissertatsiyasi yuzasidan o'tkazilgan ITI va IPIda qatnashgan				
		O'qituvchilar	Kurs /sinf	TG	NG	Jami;
1.	Termiz davlat universiteti	3	3-kurs	45	40	172
			4-kurs	47	40	
2.	Sariosiyo tuman 23-sonli umumta'lim maktabi	3	10-sinf	20	20	85
			11-sinf	25	20	
3.	Sariosiyo tuman 88-sonli umumta'lim maktabi	3	10-sinf	22	20	87
			11-sinf	25	20	
Jami:		9	3/3	187	165	344

Tajriba-sinov ishi uni tashkillashtirishga qo'yilgan ilmiy-metodik talablarga ko'ra olib borildi. Dastlab o'quvchilarning nemis tilidagi autentik matnlarni tinglab tushunish ko'nikmalarining shakllanganlik darajasi aniqlab olindi. Tajriba so'ngida olingan yakuniy miqdor ko'rsatkichlari 3.3-jadvallarda keltirib o'tilgan.

Nemis tili darslarida tinglab tushunish ko'nikmasini audiovizual vositalar yordamida rivojlantirish dinamikasi

Darajalar	Asoslovchi bosqich				Ta'kidlovchi bosqich			
	Oliy ta'lim muassasalari				Umumta'lim maktablari			
	Tajriba guruhi		Nazorat guruhi		Tajriba guruhi		Nazorat guruhi	
	Soni	%	Soni	%	Soni	%	Soni	%
5 (a'lo)	14	15,2%	7	8,8%	42	45,7%	9	11,2%
4 (yaxshi)	18	19,6%	15	18,8%	27	29,3%	16	20,0%
3 (o'rta)	19	20,7%	37	46,2%	18	19,6%	39	48,8%
2	41	44,5%	21	26,2%	5	5,4%	16	20,0%
<i>Jami</i>	92	100%	80	100%	92	100%	80	100%

Yuqoridagi jadvallardan ko'rinib turibdiki, tajriba guruhlarida nazorat guruhlariga nisbatan o'quvchilarning nemis tili darslarida tinglab tushunish ko'nikmasini audiovizual vositalar yordamida rivojlantirish mezonlarining barchasi bo'yicha sezilarli o'zgarishlar kuzatildi.

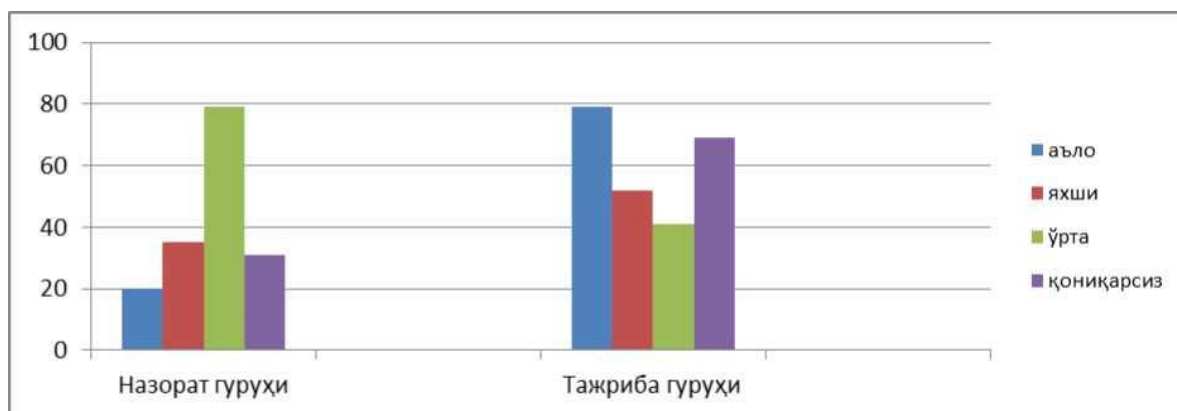
Tajriba-sinov natijalari taxliliga ko'ra, tadqiqot jarayoniga jalb etilgan tajriba guruxidagi o'quvchilarning nazorat guruxi o'quvchilariga nisbatan bilim, ko'nikma va malakalari samarali ekanligi aniqlandi. Bu xolatni ob'ektiv baxolash uchun statistik taxlil amalga oshiriladi, aniqlangan xulosagina tajriba-sinov ishlarining ilmiy, pedagogik, texnologik va metodik jihatdan to'g'ri, samarali olib borilganini tasdiqlaydi. Magistirlilik dissertatsiya tajriba-sinov davrida xam statistik taxlilni amalga oshirish uchun « *wer bin ich* » metodi tanlandi.

Mazkur metod ikki guruhda qayd etilgan ko'rsatkichlarni aniqlash va ob'ektiv baxolash imkoniga ega. Matematik statistik metodning mohiyatiga ko'ra dastlabki bosqichdagi tajriba va nazorat guruxlarida qayd etilgan natijalar 1-chi va 2-chi tanlanmalar sifatida belgilanib:

- a'lo
- yaxshi
- o'rta

- qoniqarsiz

darajalar bo'yicha variatsion katorlarni xosil qilish lozim buldi. Bu diagrammada quyidagi ko'rinishni oldi (3.2-rasmga qarang).

3.2-rasm. Nemis tili darslarida tinglab tushunish ko'nikmasini audiovizual vositalar yordamida rivojlantirish bo'yicha tajriba-sinov ishlarining natijalari

Diagrammadan ko'rinib turibdiki, tajriba guruxi kursatkichlari nazorat guruxi ko'rsatkichlaridan yuqori ekan. Olingan natijalardan ukitish samaradorligini baxolash mezonini birdan kattaligi bilan va bilish darajasini baxolash mezonini noldan kattaligi bilan ko'rish mumkin. Bundan ma'lumki, tajriba guruxidagi o'zlashtirish nazorat guruxidagi o'zlashtirishdan yuqori ekan. Demak, yuqorida olib borilgan magistrlik dissertatsiyasining statistik taxlillardan xulosa qilib shuni aytish mumkinki, nemis tili darslarida tinglab tushunish ko'nikmasini audiovizual vositalar yordamida o'quvchilarda malaka va ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha qo'llanilgan tajriba-sinov ishlari metodikasi samarali bo'lib, talabalar va o'quvchilar o'zlashtirishga ijobiy ta'sir etadi, ularda ijodiy qobiliyatni shakllanishiga imkon yaratadi. Yuqoridagi magistrlik dissertatsiyaning statistik taxlildan shunday xulosa qilish mumkin: tajriba guruxlaridagi o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichlari nazorat guruxlaridagi o'quvchilarning bunday ko'rsatkichidan yuqori bo'lib, pedagogik tajriba-sinov ishining yakuniy bosqichida olingan natija samaradorligining (15,6 % ga) asosli ekanligi isbot qilindi.

III bob yuzasidan xulosalar

1. Tajriba-sinov ishlari jarayonida audiovizual texnologiyalardan foydalanish samaradorligini ko'rsatdi.

2. Audiovizual o'qitish usullaridan foydalanish sinfda ta'lim muxitini yaxshilaydi va tanqidiy fikrlashga bo'lgan samarani oshiradi.

3. Audiovizual vositalardan unumli foydalanish *monoton* (bir xildagi zerikarli) ta'lim muxitini o'zgartiradi. Nemis tili darslarida audiovizual materiallardan foydalanishning lingvodidaktik va psixolingvistik zarurat ekani asoslandi. Audiovizual materiallar asosida o'quvchilarning retseptiv nutq malakalarini rivojlantirish ko'rsatkichlari va darajalari aniqlandi.

4. Nemis tili ta'limida o'quvchilarning tinglab tushunish kompetensiyasini rivojlantirish ta'limni mazmun va sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish, o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini psixolingvistik va lingvodidaktik jihatdan takomillashtirish buyicha ilmiy -metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

5. Oliy ta'lim muassasalarida va umumta'lim maktablaridagi o'quvchilarining tinglab tushunish ko'nikmasini audiovizual vositalar yordamida rivojlantirishning didaktik ta'minoti psixolingvistikaning xotirada iz qoldirish (Spurentheorie) va retseptiv taqdimot (Verstandliche Eingabe) nazariyalari asosida takomillashtirildi.

6. Nemis tili o'rganayotgan talaba va o'quvchi yoshlar nemis tilini o'qitishning informativ (Erkundung), reproduktiv (Ausarbeitung) va produktiv (Konformationsreflexion) bosqichlari asosida yoshlarda nutq faoliyatining retseptiv turi (tinglab tushunish, o'qish) ga oid kompetensiyalarni rivojlantirishga mo'ljallangan mashqlar tizimi audiovizual vositalarning namoyishdan avval, namoyish jarayoni va namoyishdan keyingi bosqichlari asosida ishlab chiqilgan.

7. Tinglab tushunish va gapirish jarayonining xar ikkisida eshitish va gapirish analizatorlarning o'zaro bog'langan xolda xarakatda bo'ladi. Audiovizual materiallar didaktik vazifalarni xal etish uchun katta imkoniyatlarga ega, real til kommunikatsiyasini yaratishga xizmat xiladi, xorijiy tildagi nutqni muvaffaxiyatli qabul qilishni ta'minlaydi. Chet tili darslarida autentik videomateriallardan tizimli va metodik jixatdan to'g'ri foydalanish umumiy o'rta ta'lim maktablarining yuqori sinflari o'quvchilarining madaniyatlararo kommunikativ kompetentsiyani shakllantirishga xizmat qiladi.

TAVSIYA VA XULOSALAR

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Taklif etilgan mashq va topshiriqlar tizimida, an'anaviy vositalardan farqli ravishda, tili o'rganilayotgan mamlakat radio, televidenie va boshqa ommaviy axborot vositalaridagi ta'limiy matn namunalarini dars jarayonida foydalanish tavsiya etiladi.

2. O'quvchilarda tinglab tushunish kompetentsiyani rivojlantirishga auditiv va audiovizual materiallardan samarali foydalanish metodikasini takomillashtirish, nemis tili aktsentlarini sintez qilish kunikmasini rivojlantirishga qaratilgan *Geisteswerkzeug* metodining optimal usul sifatida taklif etish mumkin.

3. O'quvchilarning tinglab tushunish kompetentsiyasini rivojlantirish, yuzaga keladigan tinglab tushunish bilan bog'lik qiyinchiliklarni oldini olish lingvodidaktik va psixolingvistik modelini takomillashtirish orqali, dars jarayonida nutq faoliyati turlarining barchasini integratsiyalashgan mavjud imkoniyatlardan samarali foydalangan holda amalga oshirish tavsiya etiladi.

4. Istiqbolda tinglab tushunish kunikmasini rivojlantirishda eshituv analizatorlarining AKT talablariga mos ravishda dastur, bo'g'in, urg'u, so'z, so'z birikmasi, ibora va matnlar darajasida to'g'ri talaffuz qilish imkonini beruvchi eksperimental dasturetik laboratoriyalarni yaratish xamda avtomatlashtirilgan dasturetik laboratoriyaning asosiy texnologiyasi bo'lgan kross-platforma dasturlarini ishlab chiqish barcha xorijiy tillari va o'zbek tili o'rganuvchilari uchun universal vosita sifatida xizmat qilishi tavsiya etiladi.

5. Tinglash malakasi uchun muhokama qilingan usullardan kelib chiqqan holda shuni aytish mumkinki, o'quvchilarning tinglash malakasini bir qator yangi metodlar yordamida oshirish mumkin.

6. Tinglashda malakali bo'lish natijasida talabalar og'zaki nutqni tushunish va unga javob berish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni o'zlashtirishlari kerak, shuningdek, eshitish vositalaridan foydalanishi imkoniyati ushbu magisterlik dissertatsiyada yaqqoll yoritib berilgan.

7. Kommunikativ ta'lim texnologiyasi xamda faol va interfaol metodlar, nemis tili o'rganayotgan o'quvchilarda audivizual matn mazmunini to'g'ri baxolash va o'z nuqtai nazarini yanada yorqinlashtirish uchun zarur shart-sharoit yaratishi, «Culture shock» ni oldini olish, shuningdek, tadqiqot doirasida nemis tilini o'qitish jarayonida tili o'rganilayotgan mamlakatning ma'naviy qadriyatlarini o'rganishga doir interfaol metodlar va reflektiv usullardan foydalanish tavsiya etiladi.

8. Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilari (10-11- sinflar) da tinglab tushunish kompetentsiyani takomillashtirish avvaldan shakllangan bilim va ko'nikmalar asosida til tajribasini inobatga olish - tili o'rganilayotgan mamlakatlar vakili bilan muloqot qilish jarayonida rivojlanishi va to'g'ri realizatsiya qilinishi mumkin.

9. Nemis tili o'rganayotgan talabalar va yuqori sinf o'quvchilarining nutqiy kompetentsiyasini rivojlantirishga qaratilgan metodik ta'minot B1 va B1+ daraja uchun ta'lim mazmunida qayd etilgan (kundalik va ijtimoiy hayot, ta'lim va madaniyatga oid) mavzular kontentiga asoslangan audiolingual o'qitish shakllarini kiritish orqali takomillashtirish tavsiya etiladi.

10. Yuqori darajadagi auditiv kompetentsiyaga erishishda layoqati kuchli va kuchsiz guruhlariga ajratilgan o'quvchilarning statistik xatorlarda ifodalangan o'zlashtirish ko'rsatkichlari orasidagi differentsial tafovutni (15,6%) aniqlash orqali o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash va taxlil qilish ko'nikmalari hamda tinglab tushunish malakalarini rivojlantirishga to'sqinlik qiluvchi interferentsion omillarni bartaraf etishga yo'naltirilgan metodika tavsiya atiladi.

11. Nemis tilini o'rgatish o'rganish jarayonida o'quvchilarda tinglab tushunish kompetentsiyasini rivojlantirishning quyidagi metodikalar tavsiya etiladi:

- nutqiy tizimlarning (nutqni avtomatik anglash va sintez qilish) audiovizual yo'nalishlardan kelayotgan dinamik va akustik interferentsion to'siqlarni bartaraf etishda tinglab tushunishni rivojlantirish;
- o'quv jarayonida o'quvchilar matn mazmunini idrok etishlarini nazorat qilishda individual uslubdan foydalangan xolda topshiriqlarni qo'llash;
- yoshlarda nutqiy kompetentsiyalarni videotasvirlar orqali takomillashtirishda nutq faoliyatining retseptiv turi, til bilish indikatorlariga amal qilish;
- o'quv jarayonini individuallashtirish; ta'lim texnologiyalarining didaktik imkoniyatlarini xisobga olgan holda audiovizual vositalarning metakognitiv hamda kognitiv strategiyalari asosida takomillashtirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va O'zbekiston Respublikasi

Vazirlar Mahkamasi Qarorlari:

1. 19.05.2021 PQ-5117-son O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
2. 25.02.2023 O'zbekiston respublikasi Prezidentining "Umumta'lim maktabi o'quvchilariga ikkinchi xorijiy til hamda zamonaviy kasbga o'rgatish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-yil, 14-son, 230-modda, Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-son qaroriga 3-ilova
4. 11.08.2017 610-son O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Ta'lim muassasalarida chet tillarini o'qitishning sifatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori

ASOSIY ADABIYOTLAR:

1. S. J. Volvin va A. D. Koakli 1993-1996. 35, Tinglab tushunish malakasining ahamiyati. British Journal of Education.
2. J.A. Rubin, 1995, 151. Keng tinglashning B2 darajada tinglashdagi ravonlikni aniq dalillar asosida rivojlantirish. Xorijiy tilini o'qitish jurnali,
3. Field, J. (2008). sinfida tinglash. 1-nashr. Kembrij: Kembrij universiteti nashriyoti.
4. G.V. Bak. (2001). Ko'nikmalar va strategiyalar: tinglashning yangi metodologiyasiga. Xorijiy tilini o'qitish jurnali, 52(2), 185-186.
5. Flowerdew, J. va Miller, L., (2005). Ikkinchi tilda tinglashning nazariyasi va amaliyoti. 1-nashr. Kembrij: Kembrij universiteti nashriyoti.

6. P.H. Ur 1984 (33). Xorijiy tilini o'rgatishda tinglab tushunishning ahamiyati. *Tilshunoslik nazariyasi va amaliyoti*, 6(8), 1670-1677. ISSN 1799-2591. <https://doi.org/10.17507/tpls.0608.22>
7. Passov, 1977, 167-bet. Ikkinchi chet tilda tinglab tushunish muammolari va pedagogik jarayonlari. 5(1), 167.
8. J. B. Kerroll. (2014). L2 tinglash bo'yicha ko'rsatmalarni o'rganish: Amaliyot imtihonlari. *Xorijiy tilini o'qitish jurnali*, 68(1), 22-30.
9. Stivens, M. (2011). Keng tinglashning ustuvorligi. *Xorijiy tilini o'qitish jurnali*, 65(3), 311-313.
10. Vandergrift, L. (2004). O'rganish uchun tinglash yoki tinglashni o'rganish? *Amaliy tilshunoslikning yillik sharhi*, 24, 3-25.
11. Vogeli, A. (1995). Haqiqiy tinglash vazifasini bajarish davomida qabul qilingan strategiyadan foydalanish. *Zamonaviy til jurnalida*, 79(1), 41-56.
12. Аталаева Н.К. Сравнительно-сопоставительный анализ фонетических систем языков, контактирующих в обучении (немецкий, английский, русский, даргинский, аврский) / Н.К. Аталаева// Известия Дагестанского государственного педагогического университета. Психолого-педагогические науки. – Выпуск № 1 (22). – 2013. – 5 с.
13. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: Издательство ИКАР, 2009. – 448 с.
14. Brown D.H. Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy. – NY.: Longman, 2007. – P.17-18.
15. Боднар С.С. English sounds and intonation / С.С. Боднар, Г.С. Яценко. – Казань, 2013. – 120 с.
16. Бобырь С. Л. Обучение логическому ударению как компонент профессионально-речевой подготовки учителя: Автореф. дис канд. пед. наук. – Киев, 1990. – 18 с.
17. Dieling H., Hirschfeld U. Phonetik lehren und lernen: Fernstudieneinheit

- 21.– München: Langenscheidt, 2001. – 200 S.
18. Эркаев Э.Т. Бўлажак чет тил муаллими таълимида кўлланадиган таржима машқларининг лингводидактик таснифи. Педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Т.ЎзДЖТУ, 2008. – Б.11-12.
19. Евстифеева М.В. Теоретическая фонетика английского языка. Лекции, семинары, упражнения: учеб. пособие / М.В. Евстифеева. – М.: Флинта: Наука, 2012. – 168 с.
20. M.V. Rost. Teaching Pronunciation: A handbook for teachers and trainers: three frameworks for an integrated approach. – Sydney: TAFE NSW, Access Division, 2001. – 109 p.
21. Гальскова Н. Д. Современная методика обучения иностранным языкам: Пособие для учителя. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: АРКТИ, 2003. – 192 с.
22. Гальскова Н. Д., Гез Н. И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика: Учеб. пособие для студ. лингв. ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений / Н. Д. Гальскова, Н. И.Гез. – 3-е изд., стер. – М.: Академия, 2006. – 336 с.
23. Гончарова Н. М. Формирование иноязычной фонетикофонологической компетенции у студентов-лингвистов: на материале английского языка: Автореф. дис.канд. пед. наук. – Ставрополь, 2006. – 23 с.
24. Гальскова Н. Д., Гез Н. И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика: Учеб. пособие для студ. лингв. ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений / Н. Д. Гальскова, Н. И.Гез. – 3-е изд., стер. – М.: Академия, 2006. – 336 с.
25. Голубев А.П. Сравнительная фонетика английского, немецкого и французского языков / А.П. Голубев, И.Б. Смирнова – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 208 с.
26. И. Д. Салистра. Очерки методобучения иностранным языкам.

- Система упражнений и система занятий. — М: Высшаяшкола, 1966. — 40-бет.
27. Jalolov J.J. Chet til o'qitish metodikasi: chet tillar oliy o'quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik. -T. O'qituvchi, 2012. 400-b
  28. Jones R. Beyond Listen and Repeat!: Pronunciation Teaching Materials and Theories of Second Language Acquisition // J. Richards, & W. Renandya, Methodology in Language Teaching: An Anthology of Current Practice. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – P. 178-187.
  29. Kelly G. How to Teach Pronunciation. – England: Pearson Education, 2001. – 160 p.
  30. Крутецкий, В. А. Основы педагогической психологии / В. А. Крутецкий. – М.: «Просвещение», 1972. – 255 с.
  31. Canale S., Swain M. Theoretical base of communicative approaches to second language teaching and testing. –UK.: Oxford University Press, 2002. – 48 p.
  32. Cameron L. Teaching Languages to Young Learners. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 21-p.
  33. . Linguistics across Cultures: Applied Linguistics for Language Teachers. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1957. – 141 p.
  34. Мандель Б. Р. Возрастная психология: Учебное пособие / Б. Р. Мандель. – М.: ИНФРА-М, 2021. – 338 с.
  35. Puntambekar S., Hübscher R. Tools for Scaffolding Students in a Complex Learning Environment: What Have We Gained and What Have We Missed? Educational psychologist: Lawrence Erlbaum Associates, Inc. 2005. 40(1), 1–25. Педагогическая психология: Учебное пособие / под ред. Л. А. Регуш, А. В. Орловой. – СПб: Питер, 2016. – 416 с.
  36. Parveva T., Motiejunaite A., Noorani S., Riihelainen J. Structural Indicators for Monitoring Education and Training Systems in Europe 2016. Eurydice Background Report to the Education and Training Monitor. Brussels. European Commission. Education, Audiovisual and

- Culture Executive Agency, 2016. – p. 14-18.
37. Rogić I. Vermittlung von Aussprache im DaF-Unterricht mit dem Schwerpunkt auf Vokalquantität, Wortakzent und Intonation: Diploma Thesis. –Zagreb, 2017. – 68 S.
38. Reinke K., Hirschfield U. 44 Aussprachspiele. Deutsch als Fremdsprache. – Stuttgart: Ernst Klett Sprachen, 2014. – 168 S.
39. Richards J.C., Rodgers T.S. Approaches and Methods in Language Teaching. – NY.: Cambridge University Press, 2009. – p. 19
40. Richards J. C. A non-contrastive approach to error analysis // English Language Teaching Journal. – Oxford: Oxford University Press, 1971. – 25 (3) – P. 204-219

Qo'shimcha adabiyotlar

1. <http://www.ziyonet.uz>
2. <http://www.natlib.uz>
3. <http://www.dissertatsiya.uz>
4. <http://www.rsl.ru>
5. <http://www.geothe.de>
6. <http://www.dnb.de>
7. <http://www.openscience.uz>
8. <http://www.dissercat.com>

Termiz davlat universiteti Xorijiy filologiya fakulteti Roman-german tillar kafedrası Lingvistika (Nemis tili) mutaxassisligi 2-bosqich magistranti Abdurahmonova Mahzuna Murodullo qizining “Nemis tili o’rganayotgan talabalarning tinglab tushinish qobilyati va ko’nikmalarini shakllantirish metodlari” nomli magistrlik dissertatsiyasiga ilmiy raxbar

XULOSASI

Abdurahmonova Mahzuna Murodullo qizining “Nemis tili o’rganayotgan talabalarning tinglab tushinish qobilyati va ko’nikmalarini shakllantirish metodlari” nomli magistrlik dissertatsiyasi talaba va o’quvchilarning tinglab tushinish kompetensiyasini shakllantirishga bag’ishlangan.

- Dissertatsiya kirish, uchta bob, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro’yxatidan iborat.

- Tadqiqotning kirish qismida mavzuning dolzarbligi, maqsad va vazfalari, obykti va predmeti, ilmiy yangiligi, tadqiqotning asosiy masalalari va farazlari, tadqiqot mavzusi bo’yicha adabiyotlar sharxi (tahlili), tadqiqotda qo’llanilgan metodikaning tavsifi, tadqiqot natijalarining nazariy va amaliy ahamiyati, ish tuzilmasining tavsifi va amaliy natijalari yoritilgan.

- Ishning birinchi bobi tinglab tushinish kompetensiyasining nazariy jihatlariga bag’ishlangan. Abdurahmonova Mahzuna tadqiqotda xorij va o’zbek tilshunoslarining nazariy manbalariga murojaat qilib, tinglab tushinish kompetensiyaning nutq faoliyatidagi o’rnini ochib beradi hamda mamlakatimizda nemis tili o’rganayotgan talaba va o’quvchilarning tinglab tushinish kompetensiyasi yetarli darajada shakllanmayotganliklari, ularni shakllantirish uchun samarali o’quv mashqlar to’plami ishlab chiqilmaganligi bugungi kunning dolzarb muammolari ekanligini asoslab beradi.

- Dissertatsiyaning ikkinchi bobi nemis tili o’rganuvchilar uchun tinglab tushinsh nutq faoliyatining bir turi sifatida ekanligiga bag’ishlanadi. Tadqiqotchi bu bobda o’rganuvchi yoshlar uchun tinglab tushinishdagi qiyichiliklarni va o’qitish metodikasining turli xil usullari xususida fikr yuritadi. Shuningdek u tinglab

tushinish kompetensiyasini shakllantirayotgan talaba va o'quvchilarning tinglab tushinishdagi xatolarini misol va na'munalar yordamida yoritib beradi.

Tadqiqotning uchinchi bobi tinglab tushinish kompetensiyani shakllantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarining roli va tajriba sinov ishlarini o'tkazish metodikasiga bag'ishlangan. Tadqiqot doirasida tinglab tushinish kompetensiyani shakllantiruvchi metodlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan faol foydalanilganligi atroflicha chuqur o'rganib chiqilgan. Tinglash va talaffuz qilishga doir mashqlar majmuasi keltirilgan. Tadqiqot ishlarida nemis tili o'rganayotgan talabalar va o'quvchilar uchun metodlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanilgan holda ularni qay tarzda tinglab tushinish kompetensiyasini rivojlantirilganligi pedagogik eksperiment va matematik-statistik tahlil usullarida oz aksini topgan.

- Umuman olganda Abdurahmonova Mahzuna Murodullo qizining "Nemis tili o'rganayotgan talabalarning tinglab tushinish qobiliyati va ko'nikmalarini shakllantirish metodlari" nomli magistrlik dissertatsiyasi ilmiy tilda ravon yozilgan. Dissertatsiya "Magistratura to'g'risida"gi nizom talablariga mos shakllantirilgan, xar bir bob xulosalangan va umumiy xulosa boblardan olingan xulosalar asosida aniq bayon etilgan. Ish plagiatdan o'tgan. Mazkur dissertatsiyani himoyaga tavsiya etaman.

O'zMU, Xalqaro aloqalar bo'yicha
prorektor

f.f.d., prof. R. Shirinova

Abdurahmonova Mahzuna Murodullo qizining "Nemis tili o'rganayotgan talabalarning tinglab tushinish qobiliyati va ko'nikmalarini shakllantirish metodlari" mavzusidagi magistrlik dissertatsiyasiga

TAQRIZ

Bugungi kunda dunyo aholisining qariyb 60 foizi ikki yoki undan ortiq tillarni o'rganishni va shu tilda erkin muloqot qilish uchun astoyidil xarakat qilayotgani barchamiz uchun sir emas. Chet til ta'limida sifat va samaradorlikni ta'minlash maqsadida chet tillarni o'rganish hamda o'rgatish tajribasi ommalashib bormoqda. Shu jumladan yurtimiz taraqqiyotida ta'lim qonunchiligi ham eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Shu boisdan bugungi kunga kelib chet tili va uni o'rganishda har qachongidan ham jiddiyroq ishlar olib borilmoqda. Har bir muvaffaqiyatli muloqot uchun chet tilida tushunarli talaffuz zarur bo'lgan ligibois til o'rganuvchilar birinchi o'rinda chet tilini tinglab tushinishni puxta o'rganmog'i lozim. Bunda faqat ma'noni balki, so'zlovchi haqida ko'proq narsani bilishga yordam beradi. Muloqot jarayonida so'zlovchi va tinglovchi bir-birlarini nima demoqchi ekanliklarini qiynalmasdan anglab olishadi. O'quvchilarning chet tilini bilishlari ko'pincha ularning talaffuziga qarab baholanadi. Shu nuqtai nazardan mazkur magistrlik dissertatsiyasi mavzusi dolzarb hisoblanadi.

Dissertasiya kirish, uch bob, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro'xatidan iborat bo'lib sahifani tashkil etadi.

Tadqiqotning maqsad va vazifalari, rejasi, ilmiy yangiligi, xulosalar uzviy va izchil tizimlilikka ega.

- Ishning birinchi bobi tinglab tushinish kompetensiyasining nazariy jihatlariga bag'ishlangan. Abdurahmonova Mahzuna tadqiqotda xorij va o'zbek tilshunoslarining nazariy manbalariga murojaa tqilib, tinglab tushunish kompetensiyaning nutq faoliyatidagi o'rnini ochib beradi hamda mamlakatimizda nemis tili o'rganayotgan talaba va o'quvchilarning tinglab tushinish kompetensiyasi yetarli darajada shakllanmayotganliklari, ularni shakllantirish uchun samarali o'quv mashqlar to'plami ishlabchiqilmaganligi bugungi kunning dolzarb muammolari ekanligini asoslab beradi.

- Dissertatsiyaning ikkinchi bobi nemis tili o'rganuvchilar uchun tinglab tushinsh nutq faoliyatining bir turi sifatida ekanligiga bag'ishlanadi. Tadqiqotchi bu bobda o'rganuvchi yoshlar uchun tinglab tushinishdagi qiyichiliklarni va o'qitish metodikasining turli xil usullar xususida fikr yuritadi. Shuningdek u tinglab tushinish kompetensiyasini shakllantirayotgan talaba va o'quvchilarning tinglab tushinishdagi xatolarini misol va na'munalar yordamida yoritib beradi.

- Tadqiqotning uchinchi bobi tinglab tushinish kompetensiyani shakllantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarining roli va tajriba sinov ishlarini o'tkazish metodikasiga bag'ishlangan. Tadqiqot doirasida tinglab tushinish kompetensiyani shakllantiruvchi metodlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan faol foydalanilganligi atroflicha chuqur o'rganib chiqilgan. Tinglash va talaffuz qilishga doir mashqlar majmuasi keltirilgan. Tadqiqot ishlarida nemis tili o'rganayotgan talabalar va o'quvchilar uchun metodlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanilgan holda ularni qaytarzda tinglab tushinish kompetensiyasini rivojlantirilganligi pedogogik ekspriment va matematik-statistik tahlil usullarida o'z aksini topgan.

Tadqiqotda boblarning joylashtirilishi talab darajasida, uzviylik va uzluksizlik tamoyillariga to'la rioya qilingan.

Magistrlik dissertatsiyasi savodli ilmiy tilda yozilgan bo'lib, ishning kirish qismida ko'rsatilgan barcha vazifalar bajarilgan.

Dissertatsiyaning yutuqlari sifatida quyidagilarni alohida ta'kidlash joiz:

- nemis tili o'rganayotganlar uchun tinglab tushinish kompetensiyasini shakllantirishda va o'qitishdagi yondashuvlarni o'rganilishi yuzasidan tilshunos olimlarining ishlari batafsil keltirilgan;

- nemis tilida tinglab tushinish kompetensiyasini shakllantirish uchun unda uchraydigan qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish usullari ochib berilgan;

- nemis tilida tinglab tushinish kompetensiyasini shakllantirish bo'yicha ishlab chiqilgan didaktik ta'minot talabalar va o'quvchilar o'rtasida tajriba-sinovdan o'tkazilgan.

Ishning yutuqlari bilan birga Abdurahmonova Mahzuna Murodullo qizining “Nemis tili o’rganayotgan talabalarning tinglab tushinish qobilyati va ko’nikmalarini shakillantirish metodlari” mavzusidagi magistrlik dissertatsiyasida bir qator kamchiliklar va mulohazali fikrlar uchraydi. Jumladan,

Yuqoridagilarga asoslanib aytish mumkinki, Abdurahmonova Mahzuna Murodullo qizining “Nemis tili o’rganayotgan talabalarning tinglab tushinish qobilyati va ko’nikmalarini shakillantirish metodlari” mavzusidagi magistrlik dissertatsiyasi Davlat Attestatsiyasi komissiyasi tomonidan magistrlik dissertatsiyasi yozish talablariga to’la javob beradi va uni a’lo baholarga tavsiya etish mumkin.

TerDU Xorijiy filologiya fakulteti dekani dots.A.E.Xudoyqulov.

Abdurahmonova Mahzuna Murodullo qizining "Nemis tili o'rganayotgan talabalarning tinglab tushinish qobiliyati va ko'nikmalarini shakllantirish metodlari" mavzusidagi magistrlik dissertatsiyasiga
TAQRIZ

Nutq faoliyatini yaxshilash uchun tinglab tushinish kompetensiyaning roli beqiyosdir. Bu muloqotning eng muhim jihati bo'lib, bu yerda o'quvchilarning chet tilini bilishlari ko'pincha ularning to'g'ri tinglay olishlariga qarab baholanadi. Shu nuqtai nazardan mazkur magistrlik dissertatsiyasi mavzusi dolzarb hisoblanadi.

Dissertasiya kirish, uch bob, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro'xatidan iborat bo'lib sahifani tashkil etadi.

Ishning birinchi bobi tinglab tushinish kompetensiyasining nazariy jihatlariga bag'ishlangan. Abdurahmonova Mahzuna tadqiqotda xorij va o'zbek tilshunoslarining nazariy manbalariga murojaat qilib, tinglab tushinish kompetensiyaning nutq faoliyatidagi o'rnini ochib beradi hamda mamlakatimizda nemis tili o'rganayotgan talaba va o'quvchilarning tinglab tushinish kompetensiyasi yetarli darajada shakllanmayotganliklari, ularni shakllantirish uchun samarali o'quv mashqlar to'plami ishlab chiqilmaganligi bugungi kunning dolzarb muammolari ekanligini asoslab beradi.

Dissertatsiyaning ikkinchi bobi nemis tili o'rganuvchilar uchun tinglab tushinish nutq faoliyatining bir turi sifatida ekanligiga bag'ishlanadi. Tadqiqotchi bu bobda o'rganuvchi yoshlar uchun tinglab tushinishdagi qiyichiliklarni va o'qitish metodikasining turli xil usullari xususida fikr yuritadi. Shuningdek u tinglab tushinish kompetensiyasini shakllantirayotgan talaba va o'quvchilarning tinglab tushinishdagi xatolarini misol va na'munalar yordamida yoritib beradi.

Tadqiqotning uchinchi bobi tinglab tushinish kompetensiyani shakllantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarining roli va tajriba sinov ishlarini o'tkazish metodikasiga bag'ishlangan. Tadqiqot doirasida tinglab tushinish kompetensiyani shakllantiruvchi metodlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan faol foydalanilganligi atroflicha chuqur o'rganib chiqilgan. Tinglash va talaffuz qilishga doir mashqlar majmuasi keltirilgan. Tadqiqot ishlarida nemis tili o'rganayotgan talabalar va o'quvchilar uchun metodlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan

foydalanilgan holda ularni qay tarzda tinglab tushunish kompetensiyasini rivojlantirilganligi pedagogik eksperiment va matematik-statistik tahlil usullarida o'z aksini topgan.

Tadqiqotda boblarning joylashtirilishi talab darajasida, uzviylik va uzluksizlik tamoyillariga to'la rioya qilingan.

Magistrlik dissertatsiyasi savodli ilmiy tilda yozilgan bo'lib, ishning kirish qismida ko'rsatilgan barcha vazifalar bajarilgan.

Dissertatsiyaning yutuqlari sifatida quyidagilarni alohida ta'kidlash joiz: nemis tili o'rganayotganlar uchun tinglab tushinish kompetensiyasini shakllantirishda va o'qitishdagi yondashuvlarni o'rganilishi yuzasidan tilshunos olimlarining ishlari batafsil keltirilgan; nemis tilida tinglab tushunish kompetensiyasini shakllantirish uchun unda uchraydigan qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish usullari ochib berilgan; nemis tilida tinglab tushunish kompetensiyasini shakllantirish bo'yicha ishlab chiqilgan didaktik ta'minot talabalar va o'quvchilar o'rtasida tajriba-sinovdan o'tkazilgan.

Ishning yutuqlari bilan birga Abdurahmonova Mahzuna Murodullo qizining "Nemis tili o'rganayotgan talabalarning tinglab tushinish qobilyati va ko'nikmalarini shakllantirish metodlari" mavzusidagi magistrlik dissertatsiyasida bir qator kamchiliklar va mulohazali firlarlar uchraydi. Jumladan,

1. Muammoni o'rgailganlik darajasiga aynan ushbu muammo bilan bugungi kunda shug'ullangan S.A.Ziyaev, U.K.Nosirov, U.B.Azizov kabi qo'shish va tahlil qilish maqsadga muvofiq bo'lardi.

2. Tadqiqot maqsadidan kelib chiqib, mavzu yuzasidan ishlab chiqilgan barcha mashqlarni, tarqatma materiallarni faqat audiomaterillar asosida ochib berish maqsadga muvofiq bo'lardi.

Yuqoridagilarga asoslanib aytish mumkinki, Abdurahmonova Mahzuna Murodullo qizining "Nemis tili o'rganayotgan talabalarning tinglab tushinish qobilyati va ko'nikmalarini shakllantirish metodlari" mavzusidagi magistrlik dissertatsiyasi tugallangan. Ushbu dissertatsiya magistrlik dissertatsiyani yozish bo'yicha tavsiya etilgan Nizom talablariga mos shakllantirilgan bo'lib, har bir bob

xulosalargan va umumiy xulosa esa boblardan olingan xulosalar asosida aniq bayon etilgan. Ish plagiatdan o'tgan. Mazkur magistrlik dissertatsiyasini a'lo bahoga tavsiya etaman

Tashqi taqrizchi:

**O'zMU f.f.d., (DSc), dotsenti
Kurbanova G.S.**

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI MAGISTRATURA BO'LIMI
702 30 101 - LINGVISTIKA (nemis tili)
MUTAXASSISLIGI BOSQICH MAGISTRANTNING
MAGISTRLIK DISSERTATSIYASINING DASTLABKI HIMOYASINING
"26" 10-sonli BAYONNOMASIDAN KO'CHIRMA
2023 y

Yig'ilish raisi: Imamova U.M.
Yig'ilish kotibi: Ergasheva F.B.

Termiz shahri

Qatnashdilar: kafedraning barcha professor-o'qituvchilari, 2-kurs magistrantlari hamda ularning ilmiy rahbarlari.

Kun tartibida:

702 30 101 - LINGVISTIKA (nemis tili)
2-kurs magistrantining magistrlik dissertatsiyasi ishlarining dastlabki himoyasi to'g'risida.
Kafedra mudiri Imamova U.M. yig'ilish qatnashchilariga 2-kurs magistrantining magistrlik dissertatsiyasi dastlabki himoyasiga barcha tayyor ekanligini aytib, reglament har bir ma'ruzachiga 10 daqiqa berilishini qayd etib o'tdi.

1. 70230101 - LINGVISTIKA (nemis tili)
magistratura mutaxassisligi 2-kurs magistranti
Abdurahmonova Mahzuna ning
"Nemis tili o'rganayotgan talabalarning tinglab tushunish qobiliyati va konikmalarini shakllandirish metodlari" mavzusidagi magistrlik dissertatsiyasi dastlabki himoyasida magistr tomonidan mavzu atroflicha ochib berildi. Mavzu bo'yicha o'tkazilgan ilmiy tadqiqot ishi, tajribalar va natijalar tahlili yakuniga yetkazilgan. Ilmiy rahbar f.f.d. prof. Shirinova Z.H. tomonidan ijobiy xulosa berilgan. Mazkur dissertatsiya ishiga tashqi taqrizchi dotent Kurbanova G. hamda ichki taqrizchi dotent Ruzdolqulov A. tomonidan ijobiy taqriz berilgan. Muhokamada berilgan savollarga magistrantning javoblari yetarli bo'ldi. Ishda ko'rsatilgan kamchiliklarni yakuniy himoyagacha bartaraf etish vazifasi berildi. Dissertatsiya himoyaga tavsiya etildi.

KAFEDRA YIG'ILISHI QAROR QILADI:

1. 70230101 - LINGVISTIKA (nemis tili)
magistratura mutaxassisligi 2-kurs magistranti Abdurahmonova M.ning
Nemis tili o'rganayotgan talabalarning tinglab tushunish qobiliyati va konikmalarini shakllandirish metodlari
mavzusidagi dissertatsiyasi bajarilishi yobiy deb hisoblansin va keyingi bosqichga tavsiya etilsin.

Yig'ilish raisi:
Yig'ilish kotibi:

Imamova U.M.
Ergasheva F.B.

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI MAGISTRATURA BO'LIMI
702 30 101 lingvistik (nemis tili)
MUTAXASSISLIGI
BO'YICHA BITIRUVCHI 2-KURS MAGISTRNING MAGISTRLIK
DISSERTATSIYASI ISHLARI TAVSIYALARINI O'QUV JARAYONLARIGA
QO'LLANISHI BO'YICHA

DALOLATNOMA

Termiz shahri.

2023 yil «10» ijun

Magistr Abdurahmonova Moxzuna Murodulloqievning
Nemis tili (familiyasi, ismi, otasining ismi)
organatgan talabalarning tinglab
tushunish qobiliyati va konikmalarini shakllantirish
metodlari (ishi mavzosi)

Ilmiy rahbari: f.f.d. prof. Shirinova R.H.

Magistrlik dissertatsiyasi ishining asosiy natijalari boblar va paragraflar bo'yicha
betlari ko'rsatilgan holda fanning ma'ruza matnlarida, amaliy mashg'ulotlar bo'yicha
masalalar to'plamlarida, laboratoriya, kompyuter ishlarida hamda magistrlik
dissertatsiyalarda yoki keys stadilar tayyorlashda foydalanishini aniq ko'rsatish kerak.

1. Ma'ruza matnlarida (betlarini ko'rsating): I BOB 1.2 §

12 - betlarini umumiy fikrlashlik
fanida foydalaniladi

2. Amaliy mashg'ulotlar bo'yicha masalalar to'plamlarida (betlarini
ko'rsating): III BOB 3.1 § 43 - beti

amaliy mashg'ulotlar bo'yicha
masalalar to'plamlarida foydalaniladi

3. Laboratoriya va kompyuter ishlarida (betlarini
ko'rsating) III BOB 3.2 § 68 - betida

4. Keys stadilarda (betlarini ko'rsating): 3.2 § III BOB 45 - beti

5. Magistrlik dissertatsiyalarda (betlarini ko'rsating):

I - II BOB 9 - 25 beti

Komissiya raisi

[Signature] Sh. Kenjaboyev

A'zolari: 1.

[Signature] I.E. Rudoypulov

2.

[Signature] R.Sh. Raydarova

3.

[Signature] Sh.N. Begashova

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

Magistratura bo'limi

702 30101 lingvistika (nemis tili)
mutaxassisligi

Magistrant Abdurahmonova Mahzuna Musodillo qizining
Nemis tili o'rganayotgan talabalarning tinglab
tushunish qobiliyati va konikmalarini
shakllandirish metodlari
mavzusida magistrlik dissertatsiyasi ishiga DAK ning

XULOSASI

Termiz davlat universiteti DAK tomonidan Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi MD ni bajarish haqida 12.12.2018 yil 1963-2-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining Yakuniy Davlat Attestatsiyasi to'g'risidagi Nizomga asosan quyidagilari aniqladi:

Magistrlik dissertatsiyasini baholash mezonlari

№	Baholash mezonlari	Maksimal ball	Magistrant to'plagan ball
1	Mavzuning dolzarbligi asoslanganligi	Maksimal (10 ball)	
	Dolzarblik mavzu bo'yicha jahondagi amaliyot, dunyo miqyosidagi ilmiy ishlar va mamlakatimizdagi ustuvor yo'nalishlarga mosligini ochib bergan holga asoslangan	9-10 ball	8
	Ilmiy ishlar vositasida asoslangan	7-8 ball	
	Dolzarblikni yozishda mavzudan chetga chiqilgan	6 ball	
	Dolzarblikni qisman yoritilgan yoki yoritib berilmagan	0-5 ball	
2	Mavzuning davlat va universitet grant dasturi asosida yoki dolzarb muammolar bo'yicha tanlanganligi	Maksimal (8 ball)	
	Davlat dasturiga kirgan	8 ball	7
	Grant loyihasi bo'yicha	7 ball	
	Termiz davlat univaersiteti dasturi bo'yicha	6 ball	
	Boshqa dolzarb muammolar bo'yicha	5 ball	
	Mavzuning davlat va universitet grant dasturi asosida yoki dolzarb muammolar bo'yicha tanlanilmagan	0-4 ball	
3	Kirish qismining to'g'ri rasmiylashtirilganligi	Maksimal (7 ball)	7

	Magistratura to'g'risidagi Nizom talablari asosida to'g'ri rasmiylashtirilgan		
	Magistratura to'g'risidagi Nizomga mos lekin kichik hatoliklar uchraydi	7 ball	
	Kirish qismini Magistratura to'g'risidagi Nizom talablariga mos lekin to'g'ri yozilishida xatoliklarga yo'l qo'yilgan	5-6 ball	7
	Kirish qismini Magistratura to'g'risidagi Nizom talablariga mos kelmaydi va to'g'ri yozilishida xatoliklarga yo'l qo'yilgan	4 ball	
4	MD ning hajmi va matning talab bo'yicha rasmiylashtirilganligi	0-3 ball	
	Talabga javob beradi.	Maksimal (5 ball)	5
	Talabga qisman javob beradi	5 ball	
	Talabdan chetga chiqish holatlari mavjud	4 ball	5
	MD talab darajasida rasmiylashtirilmagan	3 ball	
		0-2 ball	
5	MD bajarishda ilmiy tekshirish metodlaridan foydalanganlik darajasi:	Maksimal (8 ball)	4
	To'liq foydalanilgan	8 ball	
	Qisman foydalanilgan	6-7 ball	7
	Yetarli emas	5 ball	
	Qisman foydalanilgan yoki foydalanilmagan	0-4 ball	
6	Olingan natijalarning yangiligi va ishonchlilik darajasi	Maksimal (8 ball)	6
	Olingan natijalar yangi	8 ball	
	Olingan natijalar eskirgan	6-7 ball	6
	Natija to'la ishonchli emas	5 ball	
	Natija olinmagan yoki to'liq oxiriga yetmagan	0-4 ball	
7	MD ning xulosa qismida tavsiyalar keltirilganligi	Maksimal (6 ball)	5
	Bevosita ishlab chiqarishga tavsiyalar berilgan	6 ball	
	Bir maqsadga yo'naltirilgan tavsiyalar berilgan	5 ball	5
	Har xil maqsadga yo'naltirilgan tavsiya keltirilgan	4 ball	
	Qisman tavsiyalar keltirilgan yoki umuman keltirilmagan	0-3 ball	
8	Tadqiqot mavzusiga taalluqli boshqa manbalarda keltirilgan nazariy, amaliy va empirik tadqiqotlar natijalarining tanqidiy tahlili	Maksimal (8 ball)	7
	Ilmiy tadqiqot ishlari, dissertatsiya, monografiya, ilmiy maqola va tezislar, tahlil qilingan	8 ball	
	Faqat darslik ma'ruza matnlari, o'quv-qo'llanma va ma'lumotlar tahlil qilingan	6-7 ball	7
	Qisman tahlillar keltirilgan	5 ball	
	Ishonchliligi past tahlillar keltirilgan yoki umuman tahlillar keltirilmagan	0-4 ball	

9	Tadqiqot metodikasi va ishning amaliy qismi bayoni		
	Tadqiqot metodikasi va ishning amaliy qismi bayoni to'liq yoritilgan	Maksimal (8 ball) 8 ball	8
	Tadqiqot metodikasi va ishning amaliy qismi bayoni yoritilgan lekin chizmalar asosida ko'rsatilmagan	6-7 ball	8
	Tadqiqot metodikasi va ishning amaliy qismi bayoni qisman yoritilgan	5 ball	
	Tadqiqot metodikasi to'g'ri ochib berilmagan yoki umuman keltirilmagan	0-4 ball	
10	Adabiyotlardan foydalanganlik darajasi:		
	Ilmiy-amaliy jurnallar, monografiya, yetakchi olimlar asarlari, dissertatsiya va avtoreferatlardan to'la foydalanganligi	Maksimal (6 ball) 5-6 ball	6
	Faqat darslik ma'ruza matnlari, o'quv-qo'llanma va ma'lumotlardangina foydalanilgan	4 ball	6
	Adabiyotlardan foydalanganlik darajasi past	0-3	
11	Bitiruvchining ma'ruzasiga baho:		
	A'lo	Maksimal (10 ball) 10 ball	9
	Yaxshi	7 ball	9
	Qoniqarli	6 ball	
	Qoniqarsiz	0-5 ball	
12	Berilgan savollarga javoblari:		
	To'liq	Maksimal (8 ball) 8 ball	8
	O'rta	6 ball	8
	Qoniqarli	4 ball	
	Qoniqarsiz	0-3 ball	
13	MD ning ichki va tashqi taqrizchi tomonidan baholanishi:		
	A'lo	Maksimal (8 ball) 7 ball	7
	Yaxshi	6 ball	7
	Qoniqarli	5 ball	
	Qoniqarsiz	0-4 ball	
	MD ga qo'yilgan yakuniy ball	Jami 100 ball	90

DAK raisi: [Signature]

A'zolari:

[Signature]

Sh. Henjaboyev

fish

A. E. Kudoyqulov

fish

R. Sh. Raydarova

fish

Sh. N. Begasheva

fish

fish

fish

fish

fish

(MO')

Sana "10" iyun 2023 yil

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI
Davlat attestatsiya komissiyasining yig'ilishi
BAYONNOMASI

Magistrant Abdurahmonova Mahzuna Nurodullo qizining «10» yun 2023 y.
Nemis tili o'rganayotgan talabalarning
tinglab tushinish qobiliyati va ko'nikmalarini
shakllandirish metodlari
mavzudagi magistrlik dissertatsiyasi ishini ko'rib chiqish bo'yicha.

Qatnashganlar:

DAK raisi

DAK a'zolari

Kenjaboyev Sh. A.
Rudiygulov A. E.
Rajdarova R. Sh.
Begamova Sh. N.

Magistrlik dissertatsiyasi

Ilmiy rahbar

Ilmiy maslahatchisi

f.f.d prof Shirinova R. H.

DAKga quyidagi hujjatlar taqdim qilingan:

1. Magistrant Abdurahmonova Mahzuna ning o'quv rejadagi fanlarni topshirganligi haqida magistratura bo'limining 2023 yil 3-iyunda bergan ma'lumotnomasi.

2. Magistrlik dissertatsiyasi ish 70 varaq hajmda bajarilgan.

3. Ilmiy rahbar xulosasi

4. Ichki taqrizchi taqrizi

5. Tashqi taqrizchi taqrizi

6. Plagiat ma'lumotnomasi

7. Magistrlik dissertatsiyasi ishning qisqacha annotatsiya ixbel tilda yozilgan.

8. Maqola va tezislar nusxasi

9. Malumotlarning elektron nusxasi saqlangan CD disk

Magistrlik dissertatsiyasi ishning bajarilishi bo'yicha talaba bergan axborotdan so'ng 5 minut davomida magistrga ushbu savollar berildi:

1. Tajriba suvi haqida ma'lumot berdingiz?

2. Darugiz davomida, ertitish ko'nikmaning qancha vaqt ajratasiz?

3. Chop ettirgan magolalarning soni?

4. _____

5. _____

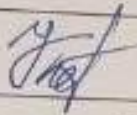
DAK qarori

Magistrant Abdurahmonova Mahzuna Murodulloqizi
Magistrlik dissertatsiyasini _____ 90 ballga bajardi va himoya
qildi.

Magistrant Abdurahmonova Mahzuna Murodulloqiziga
Lingvisdika (nemis tili) mutaxassisligi bo'yicha Magistr darajasi berilib,
namunadagi diplom yozilsin.

Quyidagilar alohida ta'kidlab o'tilsin

DAK raisi

Sh. Kenjaboyev
(F.I.Sh., imzo)

A'zolar:

A.E. Rudoymqulov
K. Sh. Kaydarova
Sh. N. Begasheva

DAK kotibi:

F. B. Ergasheva